

**AZƏRBAYCANDA XARİCİ DİLLƏR
ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ
FOREIGN LANGUAGES IN AZERBAIJAN
FREMDSPRACHEN IN ASÄRBAIDSHAN
LES LANGUES ÉTRANGÈRES EN AZERBAÏDJAN**

№ 2 (49) / 2021

***Elmi-metodik
və ictimai-publisistik
jurnal***

2007-ci ildən nəşr olunur

İldə 4 sayı çıxır

Redaksiyanın ünvanı:

Azərbaycan Respublikası
AZ 1008, Bakı,
Ə.Əlizadə küç., 61/50

Tel./faks: (99412)496 18 96
(99450) 5859283

e-mail: fveysalov@gmail.com

İllik abunə haqqı: 20 man.

Abunə indeksi: «Qasid»in kataloqu: 1068

**Научно-методический
и общественно-
публицистический
журнал**

Издается с 2007 года

Издается 4 номера в году

Адрес редакции:

Азербайджанская Республика
AZ 1008, Баку,
ул. А.Ализаде, 61/50

Тел./факс: (99412) 4961896
(99450) 5859283

e-mail: fveysalov@gmail.com

Стоимость годовой подписки: 20 ман.

Индекс подписки: каталог «Гасид»: 1068

AR ƏN-də 24.08.2006-cı ildə qeydiyyatdan keçmişdir.

Qeydiyyat №-si 1959. Təsisçi: f.e.d., prof. F.Y.Veysəlli

AR Beynəlxalq Bankı Nəsimi filialı: Hesab sahibinin adı:

**Veysəlli Fəxrəddin Yedigərov oğlu.
Hesab №711834 AZN 382101 VÖEN 1400985512**

Baş redaktor: prof. F.Y.Veysəlli
Baş redaktorun müavini: prof. L.M.Cəfərova
Redaktorlar:: filol.f.d. M.Ə.Abbasova, filol.f.d. L.Q.Qurbanova
Məsul katib: filol.f.d., dos. C.M.Babayev, filol.f.d., dos. S.Ə.Adışova

Jurnalın redaksiya şurası:

AMEA-nın həqiqi üzvü K.M.Abdullayev, prof. S.Ə.Abdullayev,
prof. O.İ.Musayev, prof.M.Y.Qazıyeva, prof. M.T.Qayıbova,
prof. Q.H.Quliyev, prof.D.Ə.İsmayılova, prof. B.B.İsmayılov,
prof. M.Q.Qocayev, prof. M.M.Cəfərov, prof. İ.H.Həmidov,
prof. A.Y.Məmmədov, prof. Ə.Ə. Abdullayev, prof. S.S.Mirzəyev,
prof. S.İ.Seyidov, prof. T.Z.Rüstəmov, prof. F.H.Zeynalov

Texniki redaktor: S.C.Əlizadə
Kompüter üzrə tərtibatçı: Z.H.Əsgərova
Koppektop: filol.f.d. S.B.Mustafayeva

BÖLMƏLƏR ÜZRƏ REDAKSIYA HEYƏTİ

Dil nəzəriyyəsi

Prof. Ə.Ə.Rəcəbli
Prof. A.Y.Məmmədov
F.e.d. Z.M.Əliyev

Dilçilik tarixi

Prof. T.Ə.Cəfərli
Prof. Ç.M.Qaraşarlı

Müqayisəli-tipoloji dilçilik

Prof. A.M.Abbasov
Prof. H.M.Zərbəliyev
Prof. N.Məmmədli

Oxşarlıqlar və fərqlər dilçiliyi

Prof. Q.Məşədiyev
Prof. F.F.Cahangirov
Prof. L.M.Cəfərova

Dil və fəlsəfə

Prof. N.Z.Hüseynli
Prof. A.M.Babayev

Riyazi və tətbiqi dilçilik

AMEA-nın müxbir üzvü,
fiz-riy.e.d.R.Ə.Əliyev
Prof. M.Ə.Mahmudov
Prof. A.Q.Ələkbərov

Neyrodilçilik

Filol.f.d. T.Nüvədili (ABŞ)
Prof. M.B.Əsgərov

Uşaq dili

Dos. M.Y.Məmmədov
Filol.f.d. V.F.Fəxri (London)

Dil və semiotika

Prof. L.M.Qranovskaya
Prof. A.Z.Sabitova

Ana dilinə və ana dilindən tərcümə problemləri

Prof. Ş.İ.Xəlilli
Prof. T.H.Vəlixanlı
Prof. Q.H.Bayramov

Süni dil və digər intellektlərin dili

Prof. A.N.Abbasov
Prof. R.Əliyev
Prof. B.Cəfərova

Dil və sosiologiya

prof. Ə.M.Tağıyev
prof. E.S.Abbasadə
prof. İ.Kazımov

Xarici dillərin tədrisi metodikası

Prof. Ç.Ə.Bədəlov
Dos. Ə.Ş.Şirəliyev
Dos. Ə.Səfiyev

ISSN 2415-3117

MÜNDƏRİCAT

BAŞ REDAKTORDAN	4
DİLÇİLİK	5
VEYSƏLLİ F.Y.	
NİZAMİ VƏ MULTİKULTURALİZM	5
SÜLEYMANOVA X.E.	
İNGİLİS DİLİNDƏ İSİMLƏRİN POLİSEMİYA VƏ OMONİMİYA XÜSUSİYYƏTLƏRİ	12
MURADZADƏ H.Ə.	
NİTQ MƏDƏNİYYƏTİNİN BAŞQA ELMLƏRLƏ ƏLAQƏSİ	19
ИСМАЙЛОВА Ф.Г.	
ПЕРЕВОД НАРАСТАНИЙ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ	23
ГАНБАРОВА И.И.	
ИЗУЧЕНИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ	28
ГЕЙБАТОВА Н.А.	
ПРОЦЕСС ПОЯВЛЕНИЯ И ПОПОЛНЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛЕКСИКОНА	34
RƏSULOVA T.	
FRANSIZ DİLİNDƏKİ İXTİSARLARIN TƏRCÜMƏDƏ VERİLMƏSİ	38
QULİYEVA Z.Z.	
PAREMILOGİYA LİNGVİSTİK SAHƏ KİMİ	42
ATAMOVA L.O.	
MİLLİ-BƏŞƏRİ DƏYƏRLƏRİN TARİXİ VƏ ÖLKƏMİZDƏ İNKİŞAF OLUNMASININ TƏDQİQİ	45
ƏZİYEVA E.E.	
DANIŞIQ STRATEGİYALARI VƏ PLANLARI	49
METODİKA	53
HEYBƏTOV Q.N.	
İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ KOMMUNİKATİV YANAŞMANIN ROLU	53
XƏLİLOVA N.M.	
XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ İNTERNET RESURLARINDAN İSTİFADƏ VƏ ÜNSİYYƏT METODLARI	57
YENİ NƏŞRLƏR	61
DİL HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏR: HEKAYƏLƏR, LƏTİFƏLƏR VƏ DEYİMLƏR	66

BAŞ REDAKTORDAN

Jurnalımızın istəkli oxucuları və izləyiciləri!

2022-ci il də belə gəldi. Bizə elə gəlirdi ki, təzə ilin gəlməsilə hər şey, o cümlədən kələyimizi kəsən pandemiya da arxada qalacaq. Təzədən əvvəlki həyatımıza qayıdacaq, çal-çağır başlayacaq, insanları dar çərçivəyə salan bu bioloji silahdan canımız birdəfəlik xilas olacaq. Ancaq xalq arasında necə deyirlər, sən saydığını say, gör fəlak nə sayır. Jurnalımızın bir neçə üzvünü itirdik, heç onların yasına gedə bilmədik. Həyatını qayıt edən hamıya, o cümlədən “Azərbaycanda Xarici Dillər” jurnalının saygılı üzvlərinin, onların da arasında vətən uğrunda qurban gedən bütün şəhidlərimizə Allahdan rəhmət diləyirik, qazilərimizin tezliklə sağlamlasını arzu edirik. Amin!

Əziz oxucular, həyat davam edir. Tam ümitsizliyə qapanmaq olmaz. Rəhmətə gedən alimlərimiz özlərinə davamçılar hazırlayıblar. Ümidvarıq ki, yeni aslanlar, fikrətlər, əlimxanlar, seydəlilər, vahidlər və onlarla əvəzçilər yetişəcək, elmimizin boşluqda qalmasına imkan verməyəcəklər. Mən gənclərimizin istedadına inanıram.

Əziz dostlar, biz sizinlə nəfəs alırıq. Qapımızın ağzını kəsmiş bəhəliq nə qədər tüğyan etsə də, millətimiz toparlanıb layiqli cavab verəcək, həmişə olduğu kimi, indi də həm insanlıq üçün ölüm saçan omikrona qalib gələcək, həm də xalqımızı narahat edən bəhəliqə dəyanət göstərəcəyik.

Mən jurnalımızın idarə heyəti və şurası adından hamını təbrik edir, hamıya insan üçün ən vacib şey olan can sağlığı və yaradıcılıq uğurları arzulayıram.

Jurnalın baş redaktoru və təsisçisi **f.e.d., prof. F.Y. Veysəlli**
e-mail: fveysalov@gmail.com

VEYSƏLLİ F.Y.
(Azərbaycan Dillər Universiteti)
fveysalov@gmail.com

NİZAMİ VƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: multikulturalizm, obraz rəngarəngliyi, həyatsevərlik, xeyirxah hökmüdar obrazı, təkrarsız insan sevgisi

Ключевые слова: мультикультурализм, разнообразие образов, жизне-радостность, образ доброго властителя, безграничная любовь к человеку

Key words: multiculturalism, richness of characters, love for life, image of a kind emperor, limitless love for people

Nizaminin bütün əsərləri həm mövzu, həm də obrazların rəngarəngliyi baxımından müxtəlif xalqların nümayəndələrinin bir-birinə çoxşaxəli məhəbbətlə doludur. İstər ilk əsəri “Sirlər xəzinəsi”, istərsə də beşliyə daxil olan sonuncu epik əsəri – “İsgəndərnamə” hadisələrin cərəyan etdiyi məkan baxımdan beynəlmilçilik ruhunda yoğrulub, onlarda müxtəlif xalqların mədəniyyətləri çulğalaşır. Təkcə “Yeddi gözəl” əsərində İran şahzadəsi Bəhrəm-Gurun 7 məmləkətin gözəllərilə eyş-işrətə başı qarışanda, istərsə də “İsgəndərnamə” də Makedoniyalı İsgəndərin Azərbaycanı ziyarət etməsi, Bərdə gözəli Nuşirəvanla görüş səhnələri bunun bariz nümunəsi deyilmi? İran şahzadəsi Xosrovun əslən erməni gözəli Şirinlə yaşadığı eşq hissələri bir daha bu fikri təsdiqləməirmi?

Biz bu məqalədə Nizami əsərlərində multikulturalizm məsələsinə keçməzdən əvvəl müxtəlif mənbələrdən aldığımız biblioqrafik xarakterli məlumatlarla oxucuları tanış etmək istərdik. İlk öncə onu qeyd edək ki, şairin yetişdiyi dövr çox keçməkeşli olsa da, o, toxunduğu bütün mövzuları dərinlən öyrənməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Şair “Yeddi gözəl” əsərində s. 28-də yazır:

*Dünyada nə qədər kitab var belə
Çalışıb əlləşib gətirdim ələ.
Ərəbcə, dəricə yeri düşərkən
Buxari, Təbəri əsərlərindən
Oxudum, oxudum, sonra da vardım,
Hər gizli xəzinədən bir dürr çıxardım.
Əlimə yetişən hər bir varaqdan
Nüsxələr bağladım mən zaman-zaman.
Onda ki, fikrimi saldım sahmana.
Dedim ki, qoy onu düzüm dastana.
Oxuyan bəyənib afərin desin,
Arıflar, alimlər mənə gülməsin.*

Bu parçadan görürük ki, Nizami daima dövrünün nadir əsərlərini

öyrənmiş, Buxari və Təbəri kimi mənbələrdən yararlanmış, hər gizli xəzinədən bir dürr çıxarıb dastan bağlamışdır. Əslində, burada şair şeir yazmağın texnikasını açıb göstərir ki, oxucular onun dastana çevirdiyi əsərə əhsən desinlər, ariflər, alimlər ona gülməsinlər. Bu, şairin bir növ özünə hesabatıdır.

Nizami yaradıcılığı bir dəryadır, onu axıra qədər oxuyub yadda saxlamaq çox çətinindir. “Şairin dövrünü təhlil edən böyük rus alimi Y.Bertels yazırdı: Bu dövrün ədəbiyyatı kifayət qədər öyrənilməyib. Çox şey bizə gəlib çatmamışdır, bizə gəlib çatan ədəbiyyatdan çox şey nəşr olunmayıb. Ancaq artıq əminliklə demək olar ki, Nizami tək olmamışdır, onu böyük söz ustalarının pleyadası əhatə etmişdir. Xaqani, Fələki, Beylaqani və başqalarının yaradıcılığı ilə tanışlıq Nizami sözün görünməmiş virtuozluğu ilə adamı valeh edir, bu ustalığ müasir oxucunu heyran qoyur. ...”¹

Nizami haqqında ətraflı məlumat verən Y. Bertels öz tədqiqatında göstərir ki, o, dövrün əsas dilləri olan ərəb və fars dillərində oxuyub yazaraq təhsil almış, o zaman dini, hüquqi, riyazi, coğrafi və təbabətlə bağlı fəlsəfəni şair dərinlən öyrənir və dövrünün əsasən qabaqcıl elmi görüşlərinə yiyələnir.²

Nizami dəfələrlə öz rəqiblərindən yaşlılar haqqında danışır, ona mane olan qüvvələri və hakim dairələri kəskin tənqid edir. Bu da həmin qüvvələrin xoşuna gəlmirdi.³

Nizami yaradıcılığını özündən əvvəlki dövrdən fərqləndirən cəhət kimi Y.Bertels onu da qeyd edir ki, Nizami öz qəhrəmanlarını aydın şəkildə fərdiləşdirməyə çalışır, həmin qəhrəmanların zahirinin təsvirində ənənəyə əsaslanırsa, lap əvvəldən qəbul edilmiş müqayisə üçün özünəməxsus lirika ilə kifayətlənsə də, “onların daxili aləminin, yəni psixologiyasının işlənilib hazırlanmasında tamamilə yeni yol tutur.”⁴

Nizami öz sələflərindən fərqli olaraq qəhrəmanlarını həmişə inkişafda göstərir. “Leyli və Məcnun” poemasında ərəb folklorundan götürdüyü eşq əfsanəsini şair o qədər canlı və təsirli təsvir edir ki, oxucu poemanın qəhrəmanlarının iztirablarına biganə qala bilmir.

Nizami XII əsrdə həm fars, həm də ərəb ədəbiyyatında aristokrat mədəniyyətini açıb göstərə bilirdi. Düzdür, o dövrdəki ədiblərin əlinin altında hikmət dolu bir mənbə – “Kəlilə və Dimnə” vardı. Lakin “Leyli və Məcnun” poemasında Nizami Şərqdə ilk dəfə olaraq cəngavər romanını yaratmağa nail olur. O, ideal hökmdar obrazı yaratmaq üçün Makedoniyalı İskəndərə müraciət edir və onun şəxsinde xalqın qulluğunda duran, əzələn və təhqir olunan xalqa xidmət edən çar-filosof obrazını yaratmağa müyəssər olur.

Müsəlman dünyasında Zülgərneyn adı ilə məşhur olan İskəndəri vəsf edən şair onu müdrikliyin simvolu kimi təsvir edir, poemada onu Bərdə hökmdarı Nüşabə ilə qarşılaşdırır və birincini yerlərin və göylərin sirrinə bələd olan hökmdar kimi vəsf edir.⁵ Bu da şair yaradıcılığında çoxmədəniyyətlik, müasir terminlə desək, multikulturalizm simvolundan başqa bir şey deyil.

Dövrünün məşhur sənəkarlarından olan Fidovsini Nizami ilə müqayisə edən M.Ə. Rəsulzadə birincini fars adlandırsa da, Nizamini türk oğlu türk adlandırır.⁶

Multikulturalizm ruhunda yazdığı “Yeddi gözəl” əsərinin mövzusu qısa şəkildə belədir: Nizami 1196-cı ildə Marağa hökmdarı Ə.K.Arslandan şifariş alır ki, bu əsəri yazsın. “Yeddi gözəl” artıq şairin sayca 4-cü poeması idi.

Bundan sonra xəstəlik onu yaxalayanda o, “İskəndərnamə” üzərində işləyir. Şairin ölümü, Y.Bertelsin yazdığına görə, 1203-1211-ci illər arasında olmuşdur.⁷ Azərbaycan xalqı bu böyük ədib üçün XII əsrdə movzaleyə bənzər bir abidə ucaltmışdır. Həmin abidə şairin doğulub boya-başa çatdığı bugünkü Gəncə şəhərinin girəcəyində əzəmətlə ucalmaqdadır.

Nizami Şərqi üç dahi şəxslərindən biri⁸ olmaqla dünya poeziyasına beş möhtəşəm poema – “Xəmsə”ni bəxş etməklə dünya ədəbiyyat tarixində silinməz iz buraxmışdır. Məlumdur ki, Nizami əsərlərini farsca yazmışdır. Lakin onun əsərləri Azərbaycan

dilinə tərcümə olunaraq azərbaycanlılar, eləcə də planetimizdə hamının dillər əzbəri olmuşdur. “Sirlər xəzinəsi”ni A.Sarovlu və S.Rüstəm, “Leyli və Məcnun”u S.Vurğun, “Xosrov və Şirin”i R. Rza, “Yeddi gözəl”i M.Rahim, “İsgəndərnamə”ni isə A.Şaiq və M.Rzaquluzadə Azərbaycan dilinə tərcümə etmişlər.⁹ Lakin 1983-cü ildə çapdan çıxan “Yeddi gözəl” əsərinin çapına giriş yazan X.Yusifli “Nağıllar aləmi və həyat həqiqətləri” adlı giriş məqaləsində yazır ki, “Yeddi gözəl” əsərini B.Azəroğlu ilə M.Rahim tərcümə etmişlər, ancaq M.Rahimin tərcüməsi daha yaxşıdır.¹⁰

Nizami elmə, alimə böyük qiymət verərək “İsgəndərnamə” də yazırdı:

*Alimdir gözümdə ən əziz insan.
Qüdrət elmdədir başqa cür heç kəs
Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz.
Rütbələr içində seçilir biri
Hamıdan ucadır alimin yeri.* (“İsgəndərnamə”, s.37)

Daha sonra biz Nizamidə oxuyuruq:

*Hər kəs öyrənməyi bilməyirsə ar
Sudan dürr, daşdan da gövhər qoparar.
Amma öyrənməyi ar bilən insan
Məhrumdur dünyada bilik almaqdan.
İnsana arxadır onun kamalı,
Ağıldır hər kəsin dövləti, varı.* (“Yeddi gözəl”, Bakı, 2004, s.10)

N.Gəncəvi “İsgəndərnamə”sində yazırdı:

*Burda bərabərdir hamının malı,
Bərabər bölərək bütün malları.*

Daha sonra İsgəndərin Bərdə hökmdarı Nüşabə ilə söhbətini belə təsvir edir:

*Nüşabə gülərək söylədi şaha
Daşın ki, boğaza yolu yox daha.
Faydasız, yararsız böylə daş üçün
Bu qədər çarpışıb vuruşmaq neyçün?!* (“İsgəndərnamə”, s.32).

“Kərpic kəsən kişinin dastanı” nda şair əməyə düzgün münasibəti dəyərləndirərək yazırdı:

*Onunçun öyrətdim əlimi bir sənətə,
Bir gün sənə əl açıb düşməyim xəcalətə.* (“Sirlər xəzinəsi”)

Nizami yaradıcılığı öyüd-nəsihətlə doludur. Məsələn,

*Yaranmışların çoxu yaşadı eşqi həvəs
Amma qismətdən artıq yeyə bilmədi heç kəs.* (“Sirlər xəzinəsi”).
Və ya

*Çalış el-obanın işinə yara,
Geysin əməlində dünya zər-xara.*

Nizaminin “Xəmsəsi”ni (türk dilində “Beşliyi”) ilk olaraq “Sirlər xəzinsi”ndən başlayır, 2263 beytdən ibarət olan bu məsnəvi öyüd-nəsihət baxımından o biri əsərlərə oxşayır.

Maraqlıdır ki, bu əsərini Nizami 20 yaşında yazmış olsa da, o, çox dərin fikirlər olan bir mənbədir. Burada Nizami əsl filosof kimi çıxış edir. Bu əsərində böyük Nizami insan və onun idealları, ədalət və insaf, dünyanın dəyişən varlıq olması haqqında fikirləri, padşahın rəiyyəyə münasibətini, insanın özünə güvənməsini, dözümlü olmağı, insanlığın şərəfini, həyatın qədimliyini, insanın özünü tanımaq və hünər sahibi olmaq, təkəbbür və məğrurluq, dünyanın naz-nemətindən uzaq olmaq, dünyanın faniliyi, ədələtli və düz sözlü olmaq, insanın əhəmiyyətini və qiymətini, gələcəyi düşünmək, insanın guşənişin və təcrid olunmasını, adamlarının vəfasızlığı və müasir dünya adamlarından şikayət haqqındakı düşüncələridir (cəmi 20 məqalə)¹¹.

Bu əsərdə şair İsa peyğəmbərdən gətirdiyi bir təmsildə nəql edir ki, bir köpək leşinin ətrafında toplaşanlar onun pis iyləndiyindən, biri çirkinliyindən, üçüncüsü çürüdüyündən, dördüncüsü isə gurdladığından bəhs edirmişlər. Bu arada İsa peyğəmbər gələrək deyir ki, görün köpəyin nə ağ, nə gözəl, nə sağlam dişləri vardır. Yəni hər kəs öz səviyyəsinə və təssüratına arxalanaraq it cəmdəyinə qiymət verir. İt leşi yanında adi adamlarla İsa peyğəmbəri qarşılaşdırması şairin dünyagörüşünün sonsuzluğundan xəbər verir.¹²

M.Ə.Rəsulzadə yazır ki, Nizaminin beynəlmiləlliyini və beynəlxalq arenada məşhurluğunu görmək üçün onun əsərlərinə müraciət etmək kifayətdir. Belə ki, şair öz doğma vətəni Azərbaycandan başlayır, Şirvanşah Axsitanın anası gürcü kralı IV Davidin qızı gürcü olduğunu təsvir edir. Onun yaratdığı ən gözəl obraz Şirin qafqazlı bir erməni şahzadəsidir.¹²

Bunu böyük alman şairi öz əsərində yüksək qiymətləndirərək Nizaminin mövzu seçimini və problemi ustalıqla həll etdiyini xüsusi qeyd edir.

Böyük alman mütəfəkkiri Nizami yaradıcılığına yüksək qiymət verərək məşhur “Qərb-Şərq divanında” yazır: “Çox incə, son dərəcə qabiliyyətli bir ruh sahibi. Firdovsi ümumilikdə qəhrəmanlıq nümunələri yaradıbsa, Nizami daxildən gələn alovlu eşqin dəyişkən təsirlərini öz şeirləri üçün obyekt seçmişdir.”¹³

Şairin ikinci poeması “Xosrov və Şirin” adlanır. 6966 beytdən ibarət olan bu əsər məhəbbət dastanı olmaqla dünya poeziyasında xüsusi yer tutur.¹⁴

“Yeddi gözəl”də 7 novellada və ya nağılda əsərin qəhrəmanı Bəhrəmin dililə şair inandırmaq istəyir ki, fantastikanın günahı nağılları danışanlardadır. Şair demək istəyir ki, yatmazdan qabaq belə nağılları eşitməyə adət etmişlər.

Nizami təkcə şair deyil, həm də ciddi alim idi. Şair “Leyli və Məcnun” mənzum romanını 4613 beytdən ibarət olub 1188-ci ilin sonunda tamamlayır. Dördüncü əsəri, “Yeddi gözəl”i 1197-ci ilin iyulun 31-də 4968 beyt olmaqla tamamlayır.

Nizami qəhrəmanları V və VII əsrə aid olsalar da, “İsgəndərnamə” 10.540 beytlik olmaqla 1200-cü ildə yazılmışdır, hətta onda nəql olunan hadisələr IV əsrə aiddir, bütün qəhrəmanlarına Nizami öz dövrünün Azərbaycan paltarını geyindirir.¹⁵

“Yeddi gözəl”də şair əsil sənətkarlıq nümayiş etdirərək müxtəlif xalqların nümayəndələrini bir yerə yığır, Sasani padşahı Yəzdəgürdün oğlu Bəhrəmin başına gələn əhvalatı danışır. O, atasının istəyi ilə Yəmən hökmüdarı Münzərin yanına göndərilir. O da öz növbəsində şahzadənin qayğısına qalır, Rum memarı Simnari dəvət edərək Xavərnəq qəsri tikdirir. Qəsr gün ərzində günəş şüaları altında müxtəlif rənglərdə görünmüş. Sonra 7 rəngə çalan qəsrin təkrarı olmasın deyərək Nizami yunan memarını öldürür.

Yəməndə həddi-buluğa çatan İran şahzadəsi ova gedir, yaxşı ov elədiyi üçün ona Bəhran-Gur ləqəbi verir, ovda o, həmçinin ən vəhşi heyvanlardan olan əjdahanı öldürür. Şahzadə qəsrə bir tablo qarşısında, ara-bir dincəlmək üçün bu otağı seçən Bəhran-Gur otağın açarını özündə saxlayır. Yəzdikürdün ölüm xəbərini eşidən Bəhran-Gur taxta sa-

hib olmaq üçün vətənə gəlmək istəyir. Məmləkətin adamları kənarda böyümüş bir adamın taxta çıxması ilə razılaşmırlar. Bəhram- Gur isə ərəblərdən qoşun toplayır, bu fikirdən daşınmağı ona məsləhət görürlər. Bəhramın israrlı olduğunu görən iranlılar onun qarşısında şərt qoyurlar: İran tacı iki yırtıcı aslanın arasına qoyulacaq. Kim onu aslanların pəncəsindən xilas edəcəksə, o da İranda şah olacaq. Nəticədə Bəhram-Gur taxta sahib olur. Bəhram da eyş-işrətlə məşğul olur, yalnız həftədə bir günü idarəetməyə sərf edir. Quraqlıq olduğu dövrdə (4 il ərzində) Bəhram xalqla yaxın olur, ərzaq paylamaqla xalqın dərin hörmətini qazanır. Bu zaman Çin xaqanı İrana hücum edir. Ancaq Bəhram öz şücaəti nəticəsində Çin davasında qələbə çalır. Bundan sonra Bəhram Xavərnəq qəsrinə təşrif buyurur, İran “böyükleri ilə bir yerdə “Yeddi gözəl” tablosuna tamaşa edir.

Tabloda təsvir olunan hadisəni həyata keçirtmək istəyən Bəhram hər iqlimdən bir şahzadə almaq istəyir. Sarayın hər otağında şahzadə yerləşdirən Bəhramın başı bu gözəllərlə (Rum, hind, türk, Çin, rus, Misir və İraq gözəllərinə müxtəlif rəngli salonlarda) eyş-işrətə qarışır, hər gözəlin diliylə danışan şair filosofluğunu da tərənnüm etdirir. Bu da çobanın köpəyi döyməsində ifadə olunur. Burada çobanla hökmüdarın mükəlliməsi ciddi maraq doğurur. Çobanın padişaha nəqlindən məlum olur ki, çobanın etibar elədiyi it diş canavarla sövdələşməyə girir, bundan sonra canavar sürüdən qoyunları aparır. Nəticədə çoban iti cəzalandırır.

Çobanın bu söhbəti padişahın gözlərini açır. Vəzirin xəyanətini başa düşən padişah ədalət qapısını açır və şikayəti olanları qəbul edir.

Yeddi nağıla sığışdırdığı əhvalatın sonunda şair göstərir ki, eyş-işrətdən ayılmış Bəhram ona nail olur ki, Çin xaqanı İrana hücumdan vaz keçir və İrana dostluq elan edir. Bir ova çıxan hökmüdar bir mağaraya girir və yox olur.

M.Ə.Rəsulzadənin yazdığına görə, Nizami assur-babil mədəniyyətini dərinlən öyrənərək bu novelları qələmə almışdır.¹⁶

“Yeddi gözəl” poemasında Bəhramın birinci gözəllə, qara rəngli otaqda (s.128-155), ikinci qızla sarı rəngli otaqda (s.156-168), 3-cü qızla yaşıl rəngli otaqda (s.168-182), qırmızı günbəzdə rus qızı ilə (s. 183-199), firuzə rəngli günbəzdə Misir gözəli (s. 200-224), V günü səndəl rəngli günbəzdə Çin gözəli (s. 224-243), cümə günü isə ağ günbəzdə ağ paltarlı türk qızı ilə keçirdiyi (s. 244-261) eyş-işrəti çox canlı lövhələrlə təsvir olunur. “Yeddi gözəl” əsərində Bəhram-Gurun sərv ilə sual-cavabı çox maraqlıdır:

Dedi: – Adın nədir? Dedei ki: – Baxtdır.

Dedi ki: – Bəs yerin? Dedi ki, – Taxtdır.

Dedi ki: – Əslin nədir? Dedi: – Nur, çıraq və s. (s. 252).

Beləliklə, görürük ki, Nizami bütün əsərlərində beynəlmiləlçi kimi çıxış edir, dünyanın hər yerindən xəbər verir, əsərlərinin cərəyan etdiyi yerlər müxtəlifdir, bir çox millətin nümayəndələrini öz əsərlərinin qəhrəmanları edir, onların fərqli mədəniyyət daşıyıcıları olmasına o qədər də əhəmiyyət vermir, onun üçün əsas meyar insanlıqdır, bəşəriyyətdir və xeyirxahlıqdır.

Ədəbiyyat

1. Бертельс Е. Великий поэт азербайджанского народа Низами. Изд-ство ОГИЗ, 1946, стр.7.

2. Yenə orada, s. 9. M.Ə.Rəsulzadə də öz monoqrafiyasının 37-ci səhifəsində Nizaminin qədim dillərdən pəhləvi, nəsturi və yəhudi dillərini bildiyini xüsusi qeyd edir. Bax: Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Türkcədən çevirəni R.Əliyevdir. Azərnaşr, 1991.

3. Бертельс Е. Указ. сочинение, стр. 7.

4. Yenə orada, s. 16.

5. Yenə orada, s. 18. Y.Bertels yazır ki, Şərqdə özünə hörmət edən hər bir şair Nizaminin “Xəmsə”sinə nəzirə yazıb, mütəxəssislər hesab edirlər ki, belə nəzirələrdən yüzlərlə, hətta minlərlədir. Bəzən qəhramanların adını dəyişməklə, bəzən də eyni adla. Məsələn, Nəvai və Füzuli (s. 19-20).

6. Rəsulzadə M.Ə. Göstərilən əsər, s. 7.

7. Бертельс Е. Göstərilən əsər, s. 13.

8. Yenə orada, s. 14.

9. Xəndan C. Seçilmiş əsərləri. I cild, Bakı, 1976, s. 140-145.

10. Rəsulzadə M.Ə. Göstərilən əsəri. s.16-17. Bu tədqiqatçı orta əsr Şərqində Firdovsi, Xəyyam və Nizamini xüsusi qeyd edir (yenə orada, s. 6). O dövrdə ərəb dililə yanaşı fars və türk dillərinin də müəyyən rolu olmuşdur. Bu üç dil orta əsrlərdə Şərqin tərəqqisinə xidmət göstərmişlər. Бертельс Е. Göstərilən əsər, s. 15. Bu tədqiqatçı adı çəkilən əsərində yazır ki, Nizaminin “Xəmsə”si təxminən 60 min sətrdən ibarətdir, hərçənd ki, “Xəmsə”də hər biri tam tamamlanmış əsərdir, xaraktercə onlar bir-birindən fərqlənir. Lakin onlar bir-birini tamamlayır (s. 24-25).

ADU-nun fransız dili müəllimi mərhum Ə.Sərkəroğlu “Azərbaycanın peyğəmbərləşən mütəfəkkir şairi” adlı çox dəyərli, 593 səhifəlik bir kitab yazmışdır (Bakı, Elm, 2004). Təəssüf ki, həmin əsər nizamişünasların diqqətini az çəkmişdir.

11. Qasımov Ş. Qoy mənim də izim qalsın. Redaktoru və nəşiri M.Ələkbərli. “Şur” nəşriyyatı, 2021, s. 10.

12. Veysəlli F. Götenin “Y.V.fon Götenin Qərb-Şərq divanını” oxuyarkən. Seçilmiş əsərləri, III, Bakı, 2016, s. 370; Goethe Y.W.von. West-östlicher Divan. Frankfurt am Main, 1998, S.166.

Y.Bertels yazır ki, Şərq Nizaminin yaradıcılığına nə qədər maraq göstərirdisə, Qərb bu Azərbaycan şairinin yaradıcılığı ilə yaxından tanış ola bilməmişdir. İngilis dilinə Atkinsonun “Leyli və Məcnun” tərcüməsilə Uilberfor Klarkın “İsgəndərnamə” əsərinin tərcümələri istisnaqlıq təşkil edir. Düzdür, böyük alman ədibi Y.V.fon Göte öz divanında böyük şərqşünas Y. Hammer Purqştallın ümumi qeydlərinə əsaslanıb. O. nə qədər çalışsa da, böyük Azərbaycan şairinin incə mətləblərinə bələd olmamışdır. Bu barədə bax: Y.Bertels. Göstərilən əsəri, s. 20. Seçilmiş əsərlər. III cild, s.

13. Rəsulzadə M.Ə. Göstərilən əsər, s. 25. Bu əsərin 29-cu səhifəsində oxuyuruq: “Nizami yalnız klassik İran ədəbiyyatında deyil, bütün dünya ədəbiyyatında müstəsna yer tutan şairdir”. “ – gözəl ilə böyüyə – türk, gözəllik ilə böyüklüyə – türklük, gözəl və böyük sözə – türkcə, gözəllik və böyüklük diyarına – Türkünstan” deyən bir şairə hansı ağız “o, türk deyildir” deyə bilər?” (s. 31). Buradaca qeyd edək ki, dünyada, habelə bizim özümüzdə Nizamini fars şairi adlandıralara bundan yaxşı cavab olmaz. Məsələn, prof. Q.Təbrizi ingiltərədə “Böyük fars şairi N.Gəncəvi” adında Londonda kitab buraxmışdı (London, 1982). M.Ə.Rəsulzadə artıq dəfələrlə adı çəkilən monoqrafiyasında yazırdı: “Nizami şeir ilə hikməti, sənətkarlıqla ideallığı uğurlu bir şəkildə birləşdirərək, sənətkarlıq baxımından əsrindəki boşluğu doldurmuş ideyalı və mücahid bir şairdir. Onun şeirləri daxili və zahiri gözəlliyin ahəngindən yaranmış misilsiz əsərlərdir” Rəsulzadə M.Ə. Göstərilən əsəri, s. 190).

ВейсЯлли Ф.Я.

Низами и мультикультурализм (Резюме)

В этой статье говорится о мультикультурализме великого мыслителя Азербайджана. Его творчество отразилось в его «Хамсе», в которую включено пять поэм поэта. Наиболее содержательной с точки зрения мультикультурализма являются две его поэмы – «Искендернаме» и «Семь красавиц». В первой рассказывается о встрече Александра Македонского с владетельницей Барды Азербайджана, во второй – о встрече Бахрам-Гура с красавицами из семи стран. Сегодня мы это все называем мультикультурализмом.

**Nizami and multiculturalism
(Summary)**

The following article deals with idea of multiculturalism in the work of the great Azerbaijani poet Nizami who is the author of the world famous “Khamsa“, a book consisting of five poems. This article studies aspects of meetings between Alexander the Great and the Empress of Barda (Azerbaijan), as well as love affairs of the Iranian emperor Bahram-Ghur with seven beauties from the multiculturalism perspective. Nizami’s ideas of multiculturalism which were reflected in his works are very prominent and topical today. The more we study Nizami's work, the more we realise how ingenious he was.

Rəyçi: prof. İsmayilov B.B.

İNGİLİS DİLİNDƏ İSİMLƏRİN POLİSEMİYA VƏ OMONİMİYA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: söz, məna, omonimiya, polisemiya

Ключевые слова: слово, значение, омонимия, многозначность

Key words: word, meaning, homonymy, polysemy

Bildiyimiz kimi, əsrlər boyu ənənəvi tədqiqat obyekti olan nitq hissələri sistemində mərkəzi yeri isim tutur. O, ətraf aləmin obyektlərini təyin etmək üçün zəruri olan əsas dil materialı kimi çıxış edir. Eyni zamanda, diqqət ismin özünəməxsus obyektivliyinə yönəldilir, onun yalnız iki növünü – konkret və mücərrəd növünü ayırmağı təklif edilir. Birincisi, ətrafdakı reallığın fiziki olaraq mövcud olan cisimləri üçün xarakterikdir, ikincisi isə ətraf aləmin ayrı-ayrı hadisələri kimi mövcud olmayan, lakin şüur tərəfindən nisbi formada qavranılan obyektlər üçün xarakterikdir (foliage, run, pleasure – yarpaqlar, qaçış, zövq).

Söz dilin əsas struktur-semantik vahidi olub obyektləri və onların xassələrini, hadisələri, reallıq münasibətlərini adlandırmağa xidmət edir, dilə xas semantik, fonetik və qrammatik əlamətlərə malikdir. Sözüün mənası linqvistik və dildənkənar məzmunun dialektik vəhdətindən ibarətdir. Sözüün fiziki görünüşünün göstərilməsi ilə obyektin göstərilməsi arasında güclü əlaqə qurulur. İkinci dərəcəli mənaların yaranması prosesi dilin tarixi genezisi ilə əlaqələndirilir və assosiativ əlaqələr qurmaq qabiliyyətindən ibarət olan insanın psixofiziki potensialı kifayət qədər əhəmiyyətli rol oynayır.

Polisemiya (çoxmənalılıq) həm sözlərə, morfemə (həm kök, həm də affiks) eləcə də konstruktiv obyektlərə (söz birləşmələrə, cümlələrə, mətnlərə) xasdır. Hər hansı bir dilin izahlı lüğətini açmaqla asanlıqla görə bilərik ki, polisemiya həm əsas, həm də köməkçi sözlərin böyük əksəriyyətini xarakterizə edir.

Lakin omonimliyi polisemiyadan ayırmaq vacibdir. Omonim işarələrin üst-üstə düşən eksponentləri var: bu ya səs, ya qrafik və ya hər ikisi. Omonim sözlərin semantemaları arasında semantik motiv əlaqəni göstərə bilən heç bir əlaqə yoxdur.

Əsasən omonimiya və çoxmənalılığa dair iki baxış yaranmışdır. Birinciyə görə, yalnız eyni səslənən sözlər omonimlər kimi tanınır ki, onlar qədim zamanlardan formaca müxtəlif olub, yalnız tarixi inkişaf prosesində müxtəlif fonetik, ümumiyyətlə, təsadüfi səbəblərə görə bir-biri ilə vahid səsdə üst-üstə düşür. Eyni səs tərkibli, lakin müxtəlif məzmunlu bütün digər hallar polisemiya (söz çoxmənalılığı) fenomeni kimi tanınır. İkinci baxışa görə, omonimlər sırasına həm tarixən fərqli sözlər olub lakin tarixi səbəblərə görə səs baxımından üst-üstə düşən sözlər, həm də polisemantik sözüün müxtəlif mənalarının fərqliliyindən yaranan yeni sözlər daxildir. [6,45]

Leksikanın hazırkı vəziyyəti uzun bir tarixi inkişafın məhsuludur, proseslər dil daşıyanların aqlı və idrak potensialı ilə bərabərləşdirilir. Sö-

zün polisemantizmi birbaşa ona sübutdur ki, dilin lüğət tərkibi daim dinamik vəziyyətdədir, ətrafdakı reallıqdakı dəyişiklikləri əks etdirir. Dil mühitində öz yerini tutmaq üçün sözün keçdiyi inkişaf mərhələlərini belə ayırd etmək olar:

- a) istifadə;
- b) konsolidasiya;
- c) tərtibat [13, 56]

Məntiqi nöqteyi-nəzərdən polisemantik sözün istənilən mənası verilmiş sözün bilavasitə mənasının ilkin işlənməsinin nəticəsidir, yəni ilkin məna ilə ikinci dərəcəli mənalardan arasında davamlılıq yaranır. Söz bir və ya bir neçə sosial qrup daxilində bu və ya digər mənada işlənməyə başlayır.

Konsolidasiya mərhələsi sözün istifadəsinin ilk dəfə müəyyən mənada fəaliyyət göstərdiyi sosial qruplardan kənara çıxdıqda baş verir. Sözün mənası əksər sosial qruplarda sabitləşir və daha geniş yayılmağa başlayır, son nəticədə ümumiləşir.

Tərtibat mərhələsi yeni mənanın leksikoqrafik nəşrlərdə əks olunmasından ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu mərhələ olmaya da bilər. Bu, iki məqamı göstərir: ya sözün mənası linqvistik birlikdə kifayət qədər sabit deyil ya da leksikoqrafik nəşr qeyri-kamildir.

Eyni sözün müxtəlif mənalarda işlədilməsi insan üçün təbii zehni əməliyyatdır. Polisemantik sözün mənaları həqiqətən də zehində mövcuddur. İnsan beyni kifayət qədər böyük informasiya materialı saxlamaq qabiliyyətinə malikdir. Lazım gələrsə, verilmiş linqvistik işarənin mənalarından birinin əlaqəli olduğu reallıq parçası şüurda avtomatik olaraq yenidən qurulur və əksinə, dil daşıyıcısı reallıqla əlaqəli olan fraqmentin linqvistik əlamətini təkrarlamaq bilər. Düzünü desək, bu, polisemiya sözünün psixofiziki tərəfidir.

Ətraf aləmdə baş verən obyektiv sosial-tarixi dəyişikliklər polisemiyanın yaranmasına kömək edir. Leksik vahidlər müəyyən bir vəziyyətin tələblərinə uyğun olaraq, sabitliyini qoruyaraq inkişaf edir. Sözlərin mənalarının dəyişməsinin səbəbləri və beləliklə, polisemantizmin yaranmasının səbəbləri empirik təcrübə elementlərinin sonsuz müxtəlifliyindən qaynaqlanır.

Omonimliyə gəldikdə (omonimlər eyni səslənən, lakin fərqli leksik məna daşıyan sözlərdir), müasir ingilis dilində bir çox cüt omonim sözlər var ki, qədim ingilis dilində fərqlənən fel və isimlər olub. Məsələn, onlardan bəzilərini qeyd etmək olar:

- Anger – qəzəb, qəzəblənmək
- Name – ad, adlandırmaq
- Oxşar cütlər sifətlər və fellər üçün verilə bilər:
- Busy – məşqul, məşqul olmaq
- dry – quru, qurulamaq
- free – azad, azad etmək
- own – şəxsi, malik olmaq

Lakin problemə səthi nəzər salmaq belə bizə omonimiya hadisəsinin dilçilik elmi üçün böyük nəzəri əhəmiyyəti haqqında nəticə çıxarmağa imkan verir. Bu da ondan ibarətdir ki, fərqliliklərə əsaslanaraq qurulmuş dil sistemində ona əks olaraq, bir-biri ilə eynilik münasibətində olan elementlər meydana çıxır, semantik inkişaf formal fərqlə dəstəklənmir ki, bu da ünsiyyət və nominasiyanın ən mühüm linqvistik funksiyalarının həyata keçirilməsində uğursuzluqlara səbəb olur. Omonimlər böyük sistem əhəmiyyətinə malikdir. Xüsusilə birmorfoloji və birhecalı sözlərin çoxluğu ilə omonimlər musiqili vurğunun inkişafına kömək edir. Məhz bu şəkildə ingilis dilində musiqili vurğunun mənşəyini tipoloji cəhətdən izah etmək mümkündür. İngilis dilində alınma sözün fonoloji uyğunlaşması mövcud sözlə omonimiya ilə doludur. Bu hal başqa dillərdən alınma sözlərdən imtina etməyə səbəb olur. Deməli, dilin struktur xüsusiyyətləri sözlərin alınmasını çətinləşdirir bilər və nəticədə lüğəti fərqli bir inkişaf yoluna yönəldir [4].

Və bu misallar bəzi tədqiqatçıların omonimlik hesab etdikləri qeyri-sistem amillərinin dilin zahiri, formal tərəfinə təsirini əks etdirsə, omonimiyanın başqa bir növü millətin özünün təfəkkürünə təsir edir. Söhbət leksik-semantik törəmənin konversiya kimi üsulundan gedir ki, bu zaman sözün qrammatik mənası semantik və formal quruluşunu saxlayaraq dəyişir: məsələn, Oksford lüğətinə görə “down” – qum təpəsi, ağacsız təpə, təpə əsas məna kimi götürülərək “aşağıya” zərfinin düzəlməsinə səbəb olub, bu da öz növbəsində “aşağı” sifətinin yaranmasına təkan verib. Zərf öz növbəsində “down” sözünün hərəkət feilləri ilə işlədilməsi nəticəsində feili əmələ gətirmişdir. “To down” enmək, aşağı düşmək, təyyarəni endirmək mənasını verir. Və bu feil eyni məna daşıyan isim əmələ gətirir: “eniş, düşmə”

İngilis dilində isimlərin çoxmənalılığı haqqında söz açıldıqda ilk öncə qeyd etmək lazımdır ki, polisemiya sözün mənalılarının bağlılığına əsaslanır: onun bütün mənaları ümumi, əsas mənaya bağlıdır. Lakin sözün bütün mənaları eyni dərəcədə qorunmur, onun işlənməsinə, söz əmələ gətirmə əlaqələrinə təsir göstərir.

Sözlərin çoxmənalılığın vizual yoxlamaq üçün təsadüfi olaraq istənilən lüğəti açmaq kifayətdir. Orada hər fonetik sözdən sonra 1, 2, 3 və s. rəqəmlərin altında nə göstərilirsə sözün müxtəlif mənaları elə onlar hesab edilir.

Bir sözün mənalı sistemləri mürəkkəb və heterojen bir hadisədir. Belə bir halda müxtəlif variasiyaların və dəyişikliklərin nəticələri adətən bir yerdə olur. Məsələn, “oil” sözünün mənalı aşağıdakılar götürülə bilər:

1. bitki və ya mineral yağ;
2. yağ;
3. yağlı boyalar.

V.V.Vinoqradovun əsərlərində eyni sözün mənalı sistemləri sözün semantik strukturu adlandırılır. Sözlərin semantik quruluşunun ayrı-ayrı komponentlərini A.I. Smirnitski leksiko-semantik variantlar, Y.S. Maslov sözün semantik variantları, V.A. Zvegintsev isə monosema adlandırmışdılar.[3,288]

Polisemantik sözün mənalı sisteminin bu mürəkkəbliyini nəzərə alsaq, yaxşı lüğət tərtib etmək olduqca çətindir. Ən çətin suallardan bir isə bir məna və məna çalarında olan sözün bir neçə istifadəsinin müxtəlif müstəqil mənalardan ayırd edilməsidir. Mənalıların təqdim edilməsinin müxtəlif yolları – mənalıların sadalanma qaydası (hansı birinci veriləcək, hansı sonuncu olacaq), təsviri, nümunələr və s. – mövcud olan mənalı sistemində ən obyektiv şəkildə müxtəlif tərəfləri aşkar edir. Əsas məna lüğət girişində birinci yerdə yerləşdirilir. Təbii ki, bu üsul əsas mənanı ikinci dərəcəli olanlardan ayırmaq bacarığını tələb edir. Əsas məna sərbəst məna deməkdir. Sözün əsas və ya sərbəst mənası başqa sözlərlə birləşmədən maksimal dərəcədə asılı olmayan (tam müstəqillik mümkün deyil) mənadır ki, bu söz nitqdə başqa sözlərlə birləşdikdə heç bir əhəmiyyətli şəkildə dəyişmir. müxtəlif konkret söyləmələrdə mövqedən əhəmiyyətli dərəcədə asılı deyildir. İkinci dərəcəli mənalı isə mövqedən asılı olan mənalardır, yəni hər hansı bir konkret sözlə deyil, yalnız hər hansı konkret sözlə birləşməkdə başa düşülə bilər.

Hər bir dil fərdi, elementar əlamətlərinin spesifik tərkibinə görə unikalıdır. Eyni denotata, yəni oxşar obyektlərin sinfinə istinad edən müxtəlif dillərin sözləri, məna qrupuna görə bir-birindən fərqlənir. Məsələn, “cosmos” sözünün aşağıdakı mənalı var:

1. “kosmos, kainat”;
2. “sifarişli sistem, harmoniya”.

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis sözləri onların mənalılarını təsvir edərkən təsvirə xidmət edən kontekst anlayışının aydınlaşdırılmasını tələb edir. Təbii ki, bu, mümkün olan ən kiçik və ən “faydalı” kontekst olmalıdır. İki növ konteksti ayıraq:

- mətnin bütün keçidini (məsələn, paraqrafı) əhatə edən “makrokontekst”;
- cümlədən kənara çıxmayan “mikrokontekst”.

Ancaq mikrokontekstdə belə, “nüvə” sözünün çoxmənalılığını aradan qaldıra biləcək bəzi minimal birləşmə önə çıxır. Çoxmənalılıq aradan qaldıran minimal konteksti müəyyən etməyə yönəlmiş ən maraqlı təcrübələr A.Kaplan tərəfindən irəli sürülüb. [7] Onun təhlili üçün material kimi istifadə olunan müxtəlif kontekst şəraitində işlədilən 140 polisemantik ümumi ingilis sözü idi. Yeddi belə kontekst növü var idi:

1. əvvəlki sözlə birləşmə – P1
2. aşağıdakı sözlə birləşmə – F1
3. əvvəlki və sonrakı sözlə birləşmə – B1
4. iki əvvəlki sözlə birləşmə – P2
5. iki sonrakı sözlə birləşmə – F2
6. iki əvvəlki və iki sonrakı sözlə birləşmə – B2
7. bütün cümlə – S

A.Kaplan hər bir hal üçün çoxmənalılığın faiz azalmasını hesablayır. Bu halda reduksiya – konkret kontekstdə sözün mənalılarının sayının onların sıfır kontekstdəki sayına, yəni potensial sayına nisbətidir. Bu nisbət nə qədər kiçik olsa, azalma dərəcəsi də bir o qədər yüksək olar. Beləliklə, məsələn, bir sözün potensial mənalılarının sayı 5-dirsə və bu kontekstdəki mənalılarının sayı 2-dirsə, azalma faizi $\frac{2}{5}$, yəni 40% -dir. Bu kontekstdəki mənalılarının sayı 1-ə endirilsə, azalma dərəcəsi, əlbəttə ki, daha çox olacaq: $\frac{1}{5}$, yəni 20%.

A.Kaplanın tapıntıları son dərəcə ibrətamizdir və qeyd etmək lazımdır ki, eksperimentin həyata keçirilmə üsulu kifayət qədər inam yaradır. A.Kaplan, ilk növbədə, bir əvvəlki və bir sonrakı sözdən (B1) ibarət olan sətirin iki əvvəlki və ya iki sonrakı sözdən (P2 və F2) ibarət olan kontekstdən (P2 və F2) reduksiya effekti baxımından daha məhsuldar olduğunu aşkar edir və bütöv bir cümlənin təsirinə yaxınlaşdığını qeyd edir. (S).

Birinci növ kontekst, xüsusi leksik məzmunu olmayan sözləri ehtiva edən kontekstdən daha çox çoxmənalılıq azaldır. A. Kaplanın ümumi qənaətləri ondan ibarətdir ki, ən praktik kontekst təhlil edilən polisemantik leksemin həm sağında, həm solunda olan bir sözdən ibarət olan kontekstdir. Əgər əhatə edən sözlərdən biri “ədat”dursa, kontekst hər iki tərəfdən iki sözlə “gücləndirilməlidir”. Təcrübənin materiallarına görə, qısa kontekst (üç üzvlü zəncir) polisemiyanı $\frac{2}{3}$ azaldır: orta polisemiya 5,5-dən 1,5 və ya 2-ə qədər.

A.Kaplanın bəyan etdiyi nəticələr müxtəlif ölkələrin ən müxtəlif alimləri arasında geniş tanınıb. Əlbəttə ki, minimum kontekstin seçilməsi ilə bağlı yekun qərar üçün təhlil olunan dilin xüsusiyyətlərini, materialı və çox vaxt müəyyən bir sözün xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. Ancaq heç bir şübhə yoxdur ki, A.Kaplanın “xətti kontekst” ideyası çox hallarda tətbiq oluna bilər.

İngilis dilində omonimlik haqqında danışdıqda omonimliyi dil və nitq əlamətlərinin çoxmənalılığından ayırmaq lazım olduğunu qeyd etmək lazımdır.

Dilin lüğət tərkibində sözlər ayrı-ayrılıqda mövcud deyil, bu və ya digər sistem qruplaşmasına, eyni zamanda bir neçə fərqli qrupa daxil edilir. Lüğətdə daxili ardıcılığın olması göz qabağındadır: bu olmasaydı, yaddaşımızda lazımi sözləri asanlıqla və tez tapa bilməzdik, çünki müasir mədəniyyətli insanın lüğətində 70-80 min-ə qədər söz (gündəlik həyat sözü, bədii qiraət dairəsi və terminlər) var. Belə qruplaşmalardan ən sadəsi olan omonimləri nəzərdən keçirək

Beləliklə, omonimiya, sözün hansı mənasının nitq kontekstinə uyğun olduğunu müəyyən etmək lazım olduqda, ünsiyyət prosesində müəyyən bir maneədir. Həm də omonim sözlər danışan üçün problemdir, o, ifadələrini birmənalı başa düşmək üçün sözləri seçməyə məcbur olur. Omonimlərin öyrənilməsi sözün tarixi mənasını və dilin ink-

işaf prosesində baş verən dəyişiklikləri izləmək baxımından son dərəcə maraqlıdır. “Omonimiya mənacə fərqli olan iki və ya daha çox linqvistik vahidin səs uyğunluğudu”. Yunan dilindən tərcümə olunan omonim “homonym” deməkdir (homos – eyni, onyma – ad). Axmanova O.S. “Dilçilik terminləri lüğəti”ndə omonimləri “eyni səslənən sözlər” kimi müəyyən edir. O, həmçinin omonimlərin xüsusi qrupunu – tarixi omonimləri ayırır. Onlar dilin səs sisteminin inkişafı zamanı baş verən səs dəyişiklikləri nəticəsində yaranmışdır. Məsələn, rape “turp” – rape “zorakılıq”. Tam omonimlərlə yanaşı, məna fərqli olduqda, bütün tərkib elementlərinin (morfemlərinin) səs baxımından eyni olmadığı omonimlər vurğulanır, məsələn, ingilis dilində: “likes” likes və dislikes sözlərində və “likes” he likes cümləsində . [13, 78]

Omonimiya dildə qeyri-müəyyənliyə, yəni eyni formaların müxtəlif mənalara malik olduğu forma və məna nisbətində misaldır. Polisemiyadan fərqli olaraq, omonimiya elə bir qeyri-müəyyənlikdir ki, bir söz və onun mənalar toplusunu deyil, yalnız təsadüfən formaca üst-üstə düşən iki fərqli sözləri təqdim edir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir ingilis dili üçün xarakterik olan qrammatik omonimiya leksik omonimiyanın yaratdığı problemlərə görə kifayət qədər tədqiq edilməyib. Hər iki omonimiya növünün bir sıra ortaq cəhətləri var:

1. səslənməsi eyni olan, lakin müxtəlif məna kəsb edən vahidlərin üst-üstə düşməsi (qrammatik omonimlər üçün demək olar ki, bütün semantik komponentlər də üst-üstə düşə bilər) – “work” – iş (isim) və ya “to work” – işləmək (fel);

2. omonimiyanın hər iki növü divergensiya (dil sisteminə müxtəlifliyin artmasına səbəb olan diaxronik proses) və konvergensiya (bəzi variant və ya invariant fərqlərin itməsi ilə əlaqədar dil sisteminə müxtəlifliyin azalmasına səbəb olan tarixi proses) proseslərinin təsiri nəticəsində yaranır;

3. omonimiyanın hər iki növü dildə yüksək yayılma ilə xarakterizə olunur;

4. polisemantiklərlə yanaşı omonim qrammatik vahidlər də mövcuddur.

Leksik omonimlər dil sisteminə az-çox əhəmiyyətli yer tuta bilər.

Omonimiya müasir ingilis dilində şəkilçilərin səs qabıqlarının formalaşması üçün məhdud sayda səslərin istifadəsi ilə əlaqələndirilir ki, bu da öz növbəsində ingilis dilinin tarixi inkişafının bir sıra xüsusiyyətləri ilə izah olunur, məsələn, zəif saitlərin itirilməsi və düşməsi, bəzi samitlərin düşməsi.

Qrammatik şəkilçilərin omonimliyindən danışarkən bunları ciddi şəkildə ayırmaq lazımdır:

- 1) eyni nitq hissəsindəki formaların omonimiyası;

- 2) müxtəlif nitq hissələrinin sözlərinə aid olan formaların omonimliyi.

Birinci növ omonimiya [ho:siz] kimi halda müşahidə olunur: bu səs müvafiq olaraq “horse” – atın həm cəm səsi, həm də yiyəlik formasıdır – “horses” – atlar və “horse’s” – atın. Omonimiyanın ikinci növünə misal olaraq [drinks] növündə omonimiyanı göstərmək olar, Burada “drink” feilinin formasının “içmək” – He drinks və “drink” – içkilər isminin (The drinks were served) eyni səslənməsini müşahidə edirik.

Deməli, isimlərin [(i) z, s] səsi bir sıra müxtəlif omonim şəkilçilərin səsi kimi çıxış edir:

- isimlərin cəm şəkilçisi (e) s:a horse – at, horses – atlar;

- yiyəlik şəkilçisi (s) a horse – at, horse’s – atın, children – uşaq, children’s – uşaqların.

- isimlərin cəm şəkilçisi (en): ox-oxen – buğa-buğalar.

İngilis dilində sıfır şəkilçisi geniş yayılmışdır ki, bu da müasir ingilis dilində morfoloji vasitələrin demək olar ki, yoxluğunu və beləliklə, bu dilin “amorf” xarakterli ol-

duğunu daha da aydın izah edir. Buna görə də müxtəlif dillərdə elə omonimlər qeyd etmək olar ki, onlar digər dillərdə mövcud deyil. Məsələn, ingilis dilində: “ear” – qulaq və “ear” – sünbül.

Yuxarıda qeyd olunan omonimlər eyni səslənən sözlər idi. Lakin bizim omoqrafları və omofonları da qeyd etməyimiz çox vacibdir. Omoqraflar – yazılışı eyni, lakin tələffüzü müxtəlif olan sözlərdir., məsələn:

lead [led] qurğuşun

lead [li:d] aparmaq

Omofonlar isə eyni şəkildə tələffüz olunub müxtəlif cür yazılan sözlərdir. Məsələn:

write [rait] yazmaq

right [rait] sağ.

meat [mi:t] ət

meet [mi:t] görüşmək.

Gördüyümüz kimi, ingilis dilində omonimiya, digər dillərdə olduğu kimi, çox mürəkkəb bir hadisə hesab edilir.

Nəticə olaraq qeyd etmək istərdik ki, linqvistik ədəbiyyatda omonimiya hadisəsinin polisemiya, və ya çoxmənəlilik kimi hadisələrinin arasındakı fərqlərlə bağlı fikir birliyi yoxdur. Söhbət təkcə özlüyündə o qədər də böyük problem yaratmayacaq “omonim” termininin müxtəlif istifadələrindən deyil, daha çox “söz” anlayışının müxtəlif təriflərindən gedir. Həmçinin, eyni sözün ayrı-ayrı konkret hallarda istifadələri arasında mümkün fərqlərin nədən ibarət olduğundan söhbət açılır. Beləliklə, sözün qeyri-müəyyənliyi böyük və çoxşaxəli problemdir və məhz bu səbəbdən leksikologiyanın ən müxtəlif problemləri bu və ya digər şəkildə onunla əlaqələndirilir.

Ədəbiyyat

1. Аничков И.Е. Труды по языкознанию. – СПб: Наука, 1997. – 209с.
2. Арсеньева М.Г., Строева Т.В., Хазанович А.П. Многозначность и омонимия. 3-е изд. перераб. и доп. – СПб.: Питер, 1996. – 127с.
3. Виноградов В.В. Избранные труды, Лексикология и лексикография. – М., 1977. – с.288-294
4. Зализняк А.А. Феномен многозначности и способы его описания.// Вопросы языкознания. – 2004, №2 с. 20-45
5. Камчатнов А.М., Николина Н.А. Введение в языкознание. – М.: Наука, 2001. – 226с.
6. Красикова Т.И. Историческое развитие омонимии в английском языке. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 1994. – 136с.
7. Маулер Ф.И. Грамматическая омонимия в современном английском языке. Ростов н/Д: Изд-во Ростовского университета, 1993. – 136с.
8. Малаховский Л.В. Словарь английских омонимов и омоформ. – М.: Русский язык, 1995. – 612с.
9. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 536с.
10. Рогозина Р.И. Лексикология современного английского языка. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 319с.
11. Сотникова Е.С. Смысловая неустойчивость многозначных предложений и проблема их адекватного перевода. //Вопросы теории и практики перевода. – 1999, №2
12. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – М.: Просвещение, 1991. – 271с.
13. Туровский В.В. О соотношении значений многозначного слова.// Семиотика и информатика. – М.: Просвещение, 1994. – 148с.

Сулейманова Х.Е.

Особенности омонимии и полисемии существительных в английском языке.

(Резюме)

Данная статья посвящена проблеме омонимии и полисемии существительных в английском языке и особенностям их использования. Отмечается, что в лингвистической литературе нет единства взглядов на явление, называемое омонимией и на ограничение его от того, что именуется многозначностью или полисемией. На основе разных примеров автор пытается раскрыть суть этих языковых явлений.

Suleymanova Kh.E.

The peculiarities of homonymy and polysemy of English nouns.

(Summary)

This article deals with the problem of homonymy and polysemy of nouns in the English language and the peculiarities of their usage. It is noted that in linguistic literature there is no unity of views on the phenomenon called homonymy and on its limitation from what is called polysemy. Based on various examples, the author tries to reveal the essence of these linguistic phenomena.

Rəyçi: filol.f.d, dos. Nuriyeva İ.M.

NİTQ MƏDƏNİYYƏTİNİN BAŞQA ELMLƏRLƏ ƏLAQƏSİ

Açar sözlər: məcazi mənalı sözlər, sinonimlər, omonimlər

Keywords: figurative words, synonyms, homonyms

Ключевые слова: образные слова, синонимы, омонимы

Hər bir insana bəllidir ki, yaşadığımız dünya keşməkeşli hadisələrlə dolu bir aləmdir.

Maddi aləmin bu mürəkkəb proseslərini elm sahələri araşdırır, müəyyən nəticələr əldə edir. Maddi aləmin müxtəlifliyi, elmlərin də müxtəlif sahələrə bölünməsinə gətirib çıxarır. Nitq mədəniyyəti də bu elmlərdən biridir. Başqa elm sahələrində olduğu kimi, bu sahədə də cəmiyyətin tələblərindən doğan zəruri məsələlər diqqət mərkəzində durmalıdır.

Cəmiyyətin inkişafı ilə bərabər inkişaf edib bu günümüzdə gəlib çatmış bir çox elmlər kimi, nitq mədəniyyəti elmində də həllini gözləyən məsələlər mövcuddur. Çünki nitq mədəniyyəti uzun illər başqa elmlərin tərkibində formalaşmışdır. Qədim Yunanıstandan tutmuş bir çox dünya ölkələrində təşəkkül tapmış nitq mədəniyyəti bu gün də müxtəlif elmlərlə əlaqəli şəkildə inkişafını davam etdirir.

Nitq mədəniyyətinin ədəbiyyatla əlaqəsindən danışanda birinci növbədə yadda saxlamalıyıq ki, ədəbiyyat həyatı bədii obrazlarla əks etdirən söz sənətidir. Deməli həm nitqin, həm də ədəbiyyatın materialı sözdür. Ədəbiyyat xalq arasında ən geniş yayılmış elm sahələrindən biridir. Bu sənət hamının (qocaların, cavanların, ziyalıların, uşaqların, böyüklərin və başqalarının) diqqətini cəlb edib.

Ədəbiyyat böyük auditoriyanı əhatə edir. Ona görə də şair və yazıçılarımız əsəri yazarkən, hər bir söz haqqında, cümlə haqqında dərinlən düşünüb, ona yeni rəng, çalar, məna verib sonra işlədirlər. Bədii ədəbiyyatda istifadə olunan məcazimənalı sözlər, sinonimlər, cinas qafiyəniyaradılmasında işlənən omonimlər və s. nitqin qurulmasında mühüm rol oynayır.

Bədii əsərlərin dilinin tədqiqində dilçi dil vahidlərini təhlilində yazıçının nitq qabiliyyətini, dildən istifadə yollarını aydınlaşdırmağa çalışır. Bu da ədəbiyyatın nitq mədəniyyəti ilə əlaqəsi, elmi nailiyyətlərin qarşılıqlı istifadə olunması nəticəsində əldə edilir.

Nitq mədəniyyətinin üslubiyyatla əlaqəsi daha geniş şəkildə özünü göstərir. Belə ki, hər bir yaradıcı adam nitqini öz səviyyəsinə uyğun qurur, müvafiq funksional üsluba müraciət edir. Üslubiyyat nitqin bütün məna çalarlarını, fonetik, leksik, qrammatik cəhətlərini əhatə edir. Üslubiyyat həm də kamil nitqin prinsiplərini araşdırır, təhlil edir. Üslubiyyat elmi varlığını nə qədər gec təsdiq etsə də, müstəqil elm kimi çox geniş şəkildə təbliğ olunmaqdadır. Bu haqda alimlərin (prof. Ə.Dəmirçizadə, prof. A.Qurbanov) dəyərli tədqiqat işləri, kitabları, məqalələri diqqəti cəlb edir. Ümumiyyətlə, üslubiyyat dilin təzahürü olan nitqi hərtərəfli öyrənib tədqiq edir.

Nitq mədəniyyətinin psixologiya ilə əlaqəsi də araşdırılmağa ehtiyacı olan problem kimi öz həllinin təhlilini gözləyir. Psixologiya insan xarakterlərini, hər bir xarakterin spesifik xüsusiyyətlərini öyrənir. A.Qurbanov yazır: “Bu mexanizmlər içərisində nitq, ünsiyyət və təfəkkür proseslərinin tədqiqi dilçilik və psixologiya elmlərini hansı nöqtədə isə birləşdirir və əlaqələndirir”. A.Qurbanov daha sonra yazır: “Bu tədqiqatlarda nitq fəaliyyəti, nitq və qavrayış, nitq mexanizmi, radio verilişlərində nitqin mənimsənilmə xüsusiyyətləri, vurğunun mənimsənilməsi, danışq səsləri etalonları, qrammatik kateqoriyaların mənimsənilməsi, qrammatik təhlillərin patologiyası, daxili nitq fasiləsinin mənimsənilməsi, nitq axınında sözün quruluşu və s.məsələlər araşdırılır [1, s. 16].

Dilçi alimlərin öz tədqiqatlarında psixolinqvistikanın əldə etdiyi nəticələrdən istifadə etməsi, şübhəsiz ki, onların işinə müsbət təsir göstərir. Nitqin daxili cəhətini öyrənən dilçi müəyyən psixoloji hadisələrdən yan keçə bilməz. Məsələn, nitqin növləri həm dilçini, həm də psixoloqu maraqlandırır”. Gətirdiyimiz sitatdan aydın olur ki, nitq insan psixologiyası ilə daim sıx əlaqədə inkişaf edir. İnsan psixologiyası onun nitqi ilə ayrılmaz tellərlə bağlıdır. Bəzən natiqlər çıxış edərkən həyəcanlanır və bir müddət özlərini ələ ala bilmirlər. Keçirilən gərginlik nitqin gözəl ifadə olunmasına (dəqiq, faktlarla, səlis, aydın, ardıcıl və s.) maneçilik törədir. Ona görə də natiq düşdüyü vəziyyətdən çıxmaq üçün psixi cəhətdən hər hansı maneəyə qalib gəlməyi, səbəblərini cilovlamağı bacarmalıdır. İnsan psixologiyasının müxtəlifliyi onun nitqində əks olunur. Natiq nitqini şərh edərkən, ona psixoloji cəhətdən tam hazır olmalıdır. Onun nitqinin gözəl olması üçün psixoloji hazırlıq olduqca faydalı və məqsədəuyğundur [6;7].

Nitq mədəniyyətinin pedaqogika ilə əlaqəsi uzun bir tarixə malikdir. Qədim Yunanıstanda, xüsusilə Afinada yetişən ritorlar natiqlik sənətinin sirləri ilə bərabər, təlim, tərbiyə, təhsil haqqında da məlumat verir və tədris prosesində nitqlə bərabər pedaqogika elmini də inkişaf etdirirdilər. Tədris prosesi ilə sıx şəkildə bağlı olan pedaqogika natiqlik sənəti ilə qarşılıqlı şəkildə müəyyən prinsiplərin, problemlərin həllində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Natiq olmaq istəyən şəxs bütün davranış qaydalarını gözəl mənimsəməlidir. Natiqin yerişi, baxışı, hərəkəti, geyimi, nəzakəti, üzünün ifadəsi dinləyicidə ona qarşı rəğbət hissi oyatmalıdır.

Bəzi natiqlər etik normalara düzgün əməl etmədiyi üçün dinləyicilərin rəğbətini qazana bilmir. Məsələn, bəzən ələ olur ki, üzü tüklü, kostumları standarta uyğun gəlməyən natiq yorğun halda tribunaya doğru yaxınlaşır. Bu hər bir dinləyicidə natiqə qarşı mənfi hisslər oyadır. Bəzən də natiq həddindən artıq bərbəzəyə aludə olur.

Belə vaxtda dinləyici onun nitqindən çox, bərbəzəyinə diqqət edir. Gətirilən sitatlardan da aydın olur ki, natiqlik sənəti, nitq mədəniyyəti nə qədər estetikaya yaxın bir elmdir. Estetikanın əsas kateqoriyalarından biri olan gözəllik ən ümumi və geniş anlamdır. Estetik qiymətləndirmə isə insan təfəkkürünün məhsuludur. Bu əsas şərtədir. Nitqin qurulmasında qeyd olunan bu prinsiplər mühüm rol oynayır. Gözəl nitq dinləyiciyə estetik zövq və ləzzət verir.

Auditoriyanı məftun edir, dinləyicilərin fəallığını artırır. Estetik kateqoriya olan “gözəllik kateqoriyası daxilində qəşənglik, gözəllik, incəlik, heyranlıq kimi bölgülər”, dərəcələr və rənglər tapmaq olar. Hələ komiklik kateqoriyasında gülüş, rişxənd, istehza, ifşa, yumor, satira, parodiya kimi müxtəlif münasibət dərəcələri və boyaları vardır. Bunlardan başqa fəlsəfə elminin bir sıra kateqoriyaları (mündəricə, forma, materializm, idealizm, ideyalılıq və s.) estetika elmində də işlənməkdədir. Bu elmin incəsənətə aid bəhsində sənətsüənəlik məfhumlarından, düstur və istilahlardan da istifadə olunur. Əlbəttə, canlı həyat və incəsənət hadisələri, insanların estetik fəaliyyəti bu düsturların, istilah və kateqoriyaların hamısından zəngin və rəngarəngdir. Amma, hər halda bu kateqoriyalar həyatın estetik təzahürlərinin tipik və ümumi cəhətlərini əhatə və ifadə edə bilər”. [3, s. 276]

Nitq mədəniyyətinin pedaqogika ilə əlaqəsi uzun tarixə malikdir. Qədim Yunanıstada, xüsusilə Afinada yetişən ritorlar natiqlik sənətinin sirləri ilə bərabər, təlim, tərbiyə, təhsil haqqındada məlumat verir və tədris prosesində nitqlə bərabər pedaqogika elmini də inkişaf etdirirdilər. Tədris prosesi ilə sıx şəkildə bağlı olan pedaqogika natiqlik sənəti ilə qarşılıqlı şəkildə müəyyən prinsiplərin, problemlərin həllində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Pedaqogika elmi tədris prosesində, nitqin qurulmasında və şifahi şərhdə əsas rol oynayan konkretliyin, bəzən ümumiliyin rolunu müəyyənəşdirir. Pedaqogika həm də nitq zamanı natiqə özünü aparmaq qaydalarını öyrədir. Yersiz hərəkətləri, jestləri, “deməli”, mənə elə gəlir”, “filan”, “alimlərin dediyinə görə” və s. kimi ifadə və sözləri lüzumsuz olaraq işlətməkdən çəkindirir.

Pedaqogika natiqlik sənətinin əsas prinsiplərinin, nitqin qurulması yollarının, elmi-nəzəri biliklərin, mənbələrdən düzgün istifadə olunmasında natiqə istiqamət verir. Ümumiyyətlə, natiqlik sənəti ilə pedaqogikanın əlaqəsi özünü həm təlim-tərbiyə prosesində, həm də tədqiqat işinin aparılmasında göstərir. Nitq mədəniyyətinin tarixlə əlaqəsi.

Tarix cəmiyyətin yaranmasını, inkişafını öyrənən bir elmdir. Tarix bütün elmlərlə əlaqəli şəkildə öyrənilir. Hər bir elm yarandığı gündən öz tarixini yaşadır. Natiqlik sənəti, nitq mədəniyyəti də belə elmlərdən biridir. Yarandığı gündən bu günümüzdə qədər müəyyən inkişaf mərhələləri keçmiş cəmiyyət həyatında, məişətində baş verən hər hansı bir dəyişikliyi tarixin yaddaşına həkk edir. Bu qədim abidələrin, salnamələrin məxəzlərin vasitəsi ilə bugünkü tədqiqatçılar xalqın keçmişinə aid mülahizələr, mühakimələr yürüdə bilir. Natiqlik sənəti də məhz, belə bir tarixi yol keçmiş, tədqiq olunmuş, müəyyən müvəffəqiyyətlər əldə etmişdir. Natiqlik sənətinin ilk rüşeymlərini araşdırmaq tədqiq etmək üçün onun tarixinə nəzər salmaq lazımdır. [11, s.11].

Məhz, məsələyə bu baxımdan yanaşdıqda nitq mədəniyyətinin tarixi, söz yaradıcılığı, sözə verilən qiymət haqqında mütəxəssis fikirləri əsas götürülür. Nitq mədəniyyətinin tarixlə əlaqəli inkişaf etməsinin əsas amillərindən biri budur ki, sözlərin mənasının daralmasını və ya genişlənməsini, yeni semantik məna kəsb etməsini, arxaikləşməsini müəyyənləşdirir.

Ədəbiyyat

1. Axundov A.A. Ümumi dilçilik. Dilçiliyin tarixi, nəzəriyyəsi və metodları. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 280 s.
2. Gülsəda Quluqızı. Nitq mədəniyyəti. Nitqin yığcamlığı üzərində iş. “Təhsil problemləri” saytı. Bakı, 2014
3. Abdullayev N.Ə. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı, 2013
4. Nağısoylu M.Z. Ali təhsilə hazırlıq kurslarının dinləyiciləri üçün dərs vəsaiti. Hüseynov S.S. Nitq mədəniyyəti (dərslik). Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı, 2010
5. Hockett Ch.F. A Course in Modern Linguistics. New York, 1958, 621 p.

Мурадзада Х.А.

Взаимосвязь речевой культуры с другими науками (Резюме)

В статье рассматривается взаимосвязь речевой культуры с другими науками. Речь, которая принадлежит каждому человеку, не является критерием. Передача любой идеи, информации, научной или художественной информации другим требует особого таланта. Самое главное – культура. Как и во всех культурах, существует культура речи. Речь вне культуры не является совершенной, полной, логичной, четкой и беглой речью. Это просто речь, разговор. Культура речи уже много лет является частью других наук. Он сформирован во многих странах мира и до сих пор связан с различными науками, продолжает развиваться.

**Relationship of speech culture with other sciences
(Summary)**

This article deals with the relationship of speech culture with other sciences. Speech, which belongs to each individual, is not a criterion. Delivering any idea, information, scientific or artistic information to others requires a special talent. The most important thing is culture. As with all cultures, there is a culture of speech. Speech outside the culture is not perfect, full, logical, clear and fluent speech. It is just a speech, a conversation. The culture of speech has been part of other sciences for many years. It is formed in many countries of the world and is still associated with various sciences, continues to develop.

Rəyçi: filol.f.d., dos. Sərdarova İ.

ПЕРЕВОД НАРАСТАНИЙ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

Ключевые слова: нарастание, выразительные средства, риторическая фигура, стилистические приемы, трансформация

Açar sözlər: əzəvləmə, ifadəli vasitələr, ritorik fiqur, üslubi priyomlar, transformasiya

Key words: gradation (climax), expressive means, figure of speech, stylistic devices, transformation

Прежде чем говорить о нарастаниях, следует отметить, что они относятся к фигурам отношений. Они являются какой-то разновидностью фигур отношений. Фигуры отношений основаны на намеренно организованных отношениях, возникающих между значениями слов или словесных групп, которые находятся в одном контексте; либо они основаны на отношениях между значениями слов, которые употребляются в данном речевом целом и слов, которые подразумеваются и замещаются первыми.

С понятием нарастания в определенной степени сходно и понятие обманутого ожидания, и опять же это не одно и то же.

Нарастание – это такой прием словосложения, при котором содержание высказывания расположено в таком порядке, что наименее важные, описательные, зависимые части высказывания сгруппированы в начале, а главная мысль, основной смысл оттянута к концу предложения. Таким образом, внимание читателя держится в напряжении, а его интерес по мере чтения все больше растет.

Вообще, выразительные средства являются одним из разделов стилистических средств, с помощью которых осуществлялся и все еще осуществляется анализ языка художественных произведений. В отличие от изобразительных средств, которые служат описанию и являются по преимуществу лексическими, или фигуры речи, не создают образов, а повышают выразительность речи и усиливают ее эмоциональность при помощи особых синтаксических построений, среди которых нарастания занимают немалое место. Выразительные средства являются не парадигматическими, как изобразительные, а синтагматическими, так как они основаны на линейном расположении частей и эффект их зависит именно от расположения.

Совокупность выразительных и изобразительных средств, или речевых фигур и стилистических приемов, изучалась еще со времен Аристотеля. Признание стилистических приемов за высший уровень толкования текста отображает познание по типу рассмотрения отдельных элементов. Объединяющая функция подобных элементов проявляется в их стержневой значимости в развитии сюжета, характеристики персонажей, раскрытии центральной темы художественного произведения.

Итак, нарастания служат для того, чтобы привлечь внимание читателя, создают напряженное ожидание последующих событий и

поддерживают в читателе интерес к чтению. Например:

“We call a put-up robbery, ladies”, said Blathers, turning to them, as if he pitied their ignorance, but had a contempt for the doctor’s, “when the servants is in it” (Charles Dickens)

Предложения такого типа называются риторическими предложениями. Их роль – возбудить интерес читателя по мере чтения произведения, держать его в состоянии неопределенности и напряженного ожидания.

Можно привести хороший пример нагромождения множества деталей в одном предложении с целью создания состояния напряженности и ожидания у читателей:

Men, who have lived in crowded, pent-up streets, throw lives of toil, and who have never wished for change; men, to whom custom has ended been second nature, and who have come almost to love each break & stone that formed the narrow boundaries of their daily walks; even they, with the hand of death upon them, have been known to yearn at last for one short glimpse of Nature’s face; and, carried for from scenes of their old pains and pleasures, have seemed to pass at once into a new state of being (Charles Dickens)

Здесь подлежащее придаточного определения повторяется дважды, или даже трижды (“men”, “men”, “even they”), и каждый раз за ним следует серия придаточных частей, прежде чем читатель достигает сказуемого (“have been known to yearn”).

Именно это привлекает внимание читателя, создает у него состояние напряженного ожидания конца высказывания.

Случается и так, что оба вида нарастаний (climax and suspense) прослеживаются в одном и том же высказывании. В этом случае, вся информация, заключающаяся в нескольких предложениях – утверждениях, предшествующих заключению, расположена в порядке возрастания, градации, как, например, в вышеуказанном отрывке.

Приемы нарастаний, будучи выразительными средствами, особенно сильно почитаются ораторами. Это, очевидно, происходит благодаря сильному воздействию интонации говорящего на слушателя, что помогает первому создать для последнего желаемую атмосферу ожидания и эмоционального напряжения, сопровождающую это воздействие.

Для употребления приема нарастания всегда требуются длинные отрывки речи, либо письма. Иногда встречаются произведения, которые полностью построены на этом стилистическом приеме, как, например, поэма Киплинга “If”, где все восемь строф состоят из придаточных предложений условия, начинающихся с “if”, и только последние две строчки составляют главное предложение.

“//”you can keep your head when all about you Are losing theirs and blaming it on you, If you can trust yourself when all men doubt you And make allowance for their doubting too, If you can dream and not make dreams your master, If you can think and not make thoughts your aim, Yours is the earth and everything that’s in it,...

And which is more, you’ll be a Man, my son.”

Этот прием эффективен с нескольких точек зрения, но главная цель - это подготовить читателя к единственному логическому заключению высказывания. Основной преследуемой целью здесь является психологическое воздействие.

Ряд параллельных предложений-вопросов, имеющих в своем составе части с подчинительной связью, является еще одним структурным образцом, основанным на принципе нарастания. Здесь нарастание проявляется в том, что ответ на эти самые вопросы не дается в течение какого-то времени, оттягивается, как, например, в поэме Байрона “The bride of Abydos”:

“Know ye the land where cypress and myrtle...

Know ye the land of the cedar and vine...
'Tis the clime of the East - tis the land of the Sun".

Конец высказывания является наиболее выразительной его частью, поэтому внимание читателя (или слушателя) заостряется все больше и больше по мере приближения к развязке (с условием, что основная мысль высказывания будет оставаться тайной, пока читатель не достигнет конца), и именно к такому воздействию на него и стремится автор.

Можно привести еще один пример построения предложения по принципу нарастания:

"Proud of his "Hear him!" proud, too, of his vote,
And lost virginity of oratory,
Proud of his learning (just enough to quote)
He revell'd in his Ciceronian glory"
(Byron).

В данном случае, основной идее высказывания, несущей в себе новизну мысли (т.е. информацию, новую для читателя) предшествует ряд подчинительных предложений с обстоятельственными значениями образа действия, чем и достигается возрастание внимания и интереса со стороны читателя.

Следует отметить, что нарастание, благодаря своей частично психологической природе (оно вызывает состояние ожидания и напряженности), всегда проявляется в пределах только одного предложения, так как в интонации высказывания не должно быть никакого обрыва. Отдельные предложения могут нарушить принцип постоянного эмоционального напряжения, что является наиболее характерной чертой данного вида выразительных средств.

Сравнивая нарастания, использованные в произведении автором с их переводом на русский язык, можно заметить, что не все нарастания переведены одинаково, принципы их перевода несколько отличаются друг от друга. Некоторые нарастания передаются нарастаниями, некоторые – обыкновенными предложениями, а некоторые вообще нарушаются (если предложение, содержащее нарастание, разбито на несколько предложений).

Among other public buildings in a certain town, which for many reasons it will be prudent to refrain from mentioning, and to which I will assign no fictitious name, there is one anciently common to most towns, great or small: to wit, a workhouse; and in this workhouse was born; on a day and date which I need not trouble myself to repeat, inasmuch as it can be of no possible consequence to the reader, in this stage of the business at all events; the item of mortality whose name is prefixed to the head of this chapter, (p.27)

Среди общественных зданий в некоем городе, который по многим причинам благоразумнее будет не называть и которому я не дам никакого вымышленного наименования, находится здание, а именно – рабочий дом. И в этом рабочем доме родился, – я могу себя не утруждать указанием дня и числа, так как это не имеет никакого значения для читателя, во всяком случае, на данной стадии повествования, – родился смертный, чье имя предшествует началу этой главы.

В данном примере в одном предложении употреблены сразу два нарастания, каждый из которых имеет свое начало и свой конец. Но, переводя это предложение на русский язык, переводчик разбил его на два предложения. Несмотря на это, нарастание не было нарушено, так как разбиение предложения произошло именно на границе между концом первого и началом второго нарастаний. А так как и на русский язык они переведены нарастаниями, то производимый эффект ожидания

и напряженности остался без изменений. Здесь текст перевода построен по схеме текста оригинала. And a parish surgeon who did such matters by contract; Oliver and Nature fought out the point between them.

Но так как никого поблизости не было, кроме нищей старухи, у которой голова затуманилась от непривычной порции пива, и приходского врача, исполнявшего свои обязанности по договору, Оливер и Природа вдвоем выиграли битву.

Схема текста перевода совпадает со схемой текста оригинала, нарастание передано нарастанием, поэтому перевод идентичен оригиналу, что можно увидеть и в следующих примерах:

The medical gentleman walked away to dinner; and the nurse, having one more applied herself to the green bottle, sat down on a low chair before the fire, and proceeded to dress the infant.

Достойный медик отправился обедать, а сиделка, еще раз приложившись к зеленой бутылке, уселась на низкий стул у камина и принялась облачать младенца.

Oliver, having had by this time as much of the outer coat of dirt which encrusted his face and hands, removed as could be scrubbed off in one washing, was led into the room by his benevolent protectress.

Оливер, освободившись к тому времени от того верхнего слоя грязи, покрывавшей его лицо и руки, какой можно было соскрести за одно умывание, был введен в комнату своей милостивой покровительницей.

Во всех вышеуказанных примерах прослеживается один и тот же принцип трансформации нарастаний. Все эти высказывания на русский язык без изменений структур предложений оригинала, нарушений в нарастаниях не наблюдается и при этом основные идеи переводимых высказываний переданы очень точно и аккуратно. Примеров такого типа на протяжении всего произведения нам повстречается еще немало, поэтому мы еще не раз вернемся к упоминанию этого принципа трансформации нарастаний.

Что касается следующего примера, то ясно видно, что здесь нарастание, использованное автором произведения, претерпело некоторые изменения при переводе:

He made no answer, being occupied in mentally bewailing the loss of the flute which had been confiscated for the use of the county; so Nansy passed on the next cell, and knocked there.

Преступник ничего не отвечал, так как мысленно оплакивал флейту, конфискованную в пользу графства.

С подобным примером мы уже встречались ранее, когда одно высказывание, выраженное нарастанием, разбито переводчиком на два отдельных предложения, в соответствии с чем и структура предложения-оригинала совершенно не совпадает со структурой предложения перевода (тем более, что в переводе это уже не одно цельное, а два отдельных предложения). Поэтому и атмосфера напряженности, ощущаемая во время чтения оригинального высказывания, рассеивается при чтении русского варианта. Тогда Ненси подошла к следующей камере и постучалась.

Хотя в некоторых из этих примеров и прослеживаются нарушения в структуре самого предложения при переводе, основная идея остается неизменной, и нарастание, использованное автором для выразительности, не нарушается и в русском варианте выполняет свою роль также, как и в оригинале.

Таким образом, в русском варианте нарастание сохраняет почти ту же силу, что и в оригинале.

Бывали случаи, когда переводчик опускал повторы некоторых фраз, употребленных автором, а иногда, наоборот, дважды повторял то, что автор использовал единожды (в пределах одного предложения). Это, нисколько не нарушило нарастания, выраженного в этом предложении, и структура всего предложения от этих небольших изменений нисколько не менялась.

Можно сделать вывод, что не существует единого и общего принципа перевода всех нарастаний. Одно и то же нарастание может быть трансформировано на язык перевода по-разному, в зависимости от самого переводчика.

Литература

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка, Ленинград, 1981
2. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка, М.: Высшая школа, 1977
3. Гуревич В.В. English Stylistics: Стилистика английского языка, Москва: Флинта, 2017
4. Клюев Е.В. Риторика, М., 1999
5. Кухаренко В.А. "A book of Practice in Stylistics", М., Высшая школа, 1986
6. Кузнец М.Д., Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка. М., Астрель, 2003
7. Robert Harris "A Handbook of Rhetorical Devices
8. Федоров А.В. Очерки общей и сопоставительной стилистики, М., 1971

İsmaylova F.G.

Əvəzlənmənin ingilis dilindən rus dilinə tərcüməsi (Xülasə)

Məqalə ritorik fiqur, üslubi priyom olan əvəzlənmənin ingilis dilindən rus dilinə tərcüməsi, tərcümə prinsiplərindən bəhs edir. Bədii ədəbiyyatda çox rast gəlinən hadisədir. Əsərdə istifadə olunmuş əvəzlənmələrin rus dilinə tərcüməsi ilə müqayisə etdikdə, bütün əvəzlənmələrin eyni tərzdə tərcümə olunmadığı müşahidə olunur. Əvəzlənmənin vahid və ümumi tərcümə prinsipləri olmadığı üçün tərcümə bir-birindən fərqlidir. Eyni əvəzlənmənin tərcüməçinin özündən asılı olaraq müxtəlif yollarla hədəf dilə tərcümə edə bilər.

Ismaylova F.G.

Translation of gradations from English into Russian (Summary)

The present article provides information about rhetorical figures gradations (Climax), about their translation from English language into Russian, about the ways of their translation. Comparing the gradations used in the work by the author with their translation into Russian, one can notice that all the gradations are translated in the same way, the principles of their translation are somewhat different from each other. There is no single and general principle for translating all gradations, the same gradation can be translated into target language in different ways, depending on the translator himself.

Rəyçi: f.f.d., prof. Bayramov Q.H.

ИЗУЧЕНИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Ключевые слова: свободные, показатель, разделить, степень, необходимо

Açar sözlər: azad, sərbəst, göstərici, bölmək, ayırmaq, dərəcə, vacib

Key words: free, spare, index, mark, significative, split, degree, extent stage, grade

Промежуточной единицей между словом и предложением является словосочетание. По степени устойчивости компонентного состава, обусловленной структурно-семантическими особенностями компонентов и особым характером связи с объективной действительностью, все словосочетание можно разделить на **переменные (свободные)** и **постоянные (устойчивые)**, называемые также **фразеологическими сочетаниями, фразеологизмами** или **фразеологическими единицами**. Оба компонента переменных (свободных) словосочетаний имеют высокий показатель комбинаторности. Например, *переменными (свободными) являются словосочетания идти быстро, высокая башня, красить забор, to walk fast, a tall tower, to paint a fence*. Глаголы **идти** и **to walk** в значении **передвигаться, в пространстве** и наречия **быстро** и **fast** имеют высокий показатель комбинаторности и широкий объем значения (3, с.73-74)

Показатель комбинаторности обоих компонентов «классических» постоянных (устойчивых) словосочетаний равен единице. Каждый из компонентов таких словосочетаний употребляется только в сочетании с другим. Например: *нистоже приняшеся, tit for tat*. Однако количество словосочетаний с такой высокой степенью устойчивости компонентного состава очень невелико. Постоянными (устойчивыми) считают также слосочетания, занимающие промежуточное положение: сочетания, у которых либо только один из компонентов имеет низкий показатель комбинаторности, либо показатель комбинаторности обоих компонентов является сравнительно низким. Например: *насунить брови, прищурить глаза, грецкий орех, окладистая борода, bosom friend, piebald horse, hazel eyes, moot point, leave smb., in the lurch, hue and cry*. Узкоспециальное значение, в котором слово с низким показателем комбинаторности выступает как компонент устойчивого сочетания, может быть его единственным значением и может являться одним из многих присущих слову производных (обычно переносных) значений. Примерами первого случая являются устойчивые сочетания типа *перочинный нож, зажмурить глаза, утлый челн, shrug one's shoulder's, unkempt hair, prodigal son*. Примерами второго случая – устойчивые сочетания типа *глухая стена, мертвая петля, бросить взгляд, внести ясность, mute letter, hard currency, soft landing, lose control, catch cold, throw a look*. Степень устойчивости компонентного состава слосочетаний, следова-

тельно, может быть различной в зависимости от показателя комбинаторности компонентов и в зависимости от того, сколько компонентов (один или оба) имеют низкий показатель комбинаторности (8, с.19).

Вероятность и необходимость совместного появления компонентов в речи вызывается особыми фразообразующими факторами: особым характером отношения словосочетания к действительности или структурно-системными особенностями компонентов, а также сочетанием этих двух факторов. Особым отношением фразеологизма к действительности является мономинантность фразеологизма. Соотношение нескольких слов, т.е. словосочетания, с одним нерасчленяемым в сознании человека фрагментом объективной действительности (предметом, признаком, действием, типичной ситуацией) создает необходимость обязательного совместного появления таких слов в речи и является одним из фразообразующих факторов. Переменные словосочетания представляют действительность расчлененно: как предмет и могущий мыслиться отдельно признак (т.е. являются полиноминантами). Структурно-системными фразообразующими особенностями, следствием которых является низкий показатель комбинаторности компонентов, являются: 1) **номинативная неактивность компонентов** или 2) **семантическая смещенность словосочетания** (2, с. 56).

1) **Номинативная неактивность** характерна для: а) слов с узкоспециальным содержанием и узким объемом значения и б) семантически опустошенных слов.

2. **Семантическая смещенность словосочетания** заключается в том, что предметное значение фразеологизма не соотносимо с предметным значением от ведущего компонента. (Опорой номинативного значения переменного словосочетания всегда является номинативное значение ведущего компонента). Значение фразеологизма может являться производным по отношению к значению всего исходного словосочетания в целом или может не быть связанным ни со значением ведущего компонента, ни со значением фразеологизма (8, с. 22). Таким образом, фразеологическая единица (фразеологизм, постоянное или устойчивое словосочетание) – это сочетание слов с низким показателем комбинаторности, который обусловлен структурно-системными особенностями компонентов (или одного из них) или особым характером отношения словосочетания к действительности, а также сочетанием этих двух факторов. Фразеологизмы могут быть узкочастотными и окказиональными. Узкочастотные фразеологизмы являются единицами языка и входят в его словарный фонд наряду со словами. Изучением фразеологизмов занимается специальный раздел лексикологии, называемый фразеологией. Так же, как и новые слова, новые фразеологические сочетания появляются по мере развития объективной действительности или в результате более глубокого и всестороннего ее познания. Новые предметы и явления могут быть названы и словами и словосочетаниями. Например, с введением в экспериментальное производство бездисковых телефонных аппаратов в английском языке появилось сочетание *key telephone* = кнопочный телефон; в 1973-1974 годах в английской печати часто встречалось словосочетание *letter bombs* = письма-бомбы, бомбы в письме; достижения в исследовании космоса ввели в язык фразеологизмы *tether exercise* = стыковка (сейчас также *link up, docking*), *space walk* = выход в открытый космос и др. Если в языке существуют переменные и устойчивые словосочетания, одинаковые по графическому составу, семантическая разница между ними закрепляется фонетически. Сравните акцентные модели одинаковых по компонентному составу переменных и постоянных словосочетаний. Фразеологические единицы можно классифицировать по нескольким призна-

кам. Существуют классификации семантическая, структурная, стилистическая, этимологическая и классификация по способу образования. В зависимости от способа образования можно выделить два основных типа фразеологических единиц: **слитные сочетания** и **семантические блоки** (5, с.33).

Слитные сочетания образуются соединением компонентов, каждый или один из которых обладает структурно-системными фразообразующими свойствами. При этом в переносном значении может выступать как ведущий, так и подчиненный компонент словосочетания.

Семантические блоки образуются преобразованием значения всего словосочетания в целом.

При образования семантических блоков значение словосочетаний может развиваться теми же путями, что и значение слов, причем наш более распространенными путями развития значения словосочетаний являются метафорический и метонимический переносы наименования. Соответственно значение фразеологизма по отношению к значению переменного словосочетания, являющегося исходным, может быть метафорическое – переносным, метонимически-переносным, уточняющим и обобщающим «textbook» = книга с отрывками из священного писания с пустыми тестами для комментариев при толковании текста – книга, толкующая священное писание (книга, толкующая любой предмет; учебник); «follow suit» = ходить в масть (следовать чьему-п.примеру) «back seat driver» = пассажир, сидящий на заднем сиденье и дающий шоферу советы, как вести машину (непростым советчик) «splash down» = падать в воду (приводняться) (о космическом корабле). «white collars» = белые воротнички (служащие). Основаниями для семантической классификации фразеологизмов могут служить: 1) характер отношения компонентов к действительности; 2) наличие и характер связи предметного значения ведущего компонента с предметным значением фразеологизма; 3) наличие в составе значения фразеологизма ассоциативного компонента (2, с. 22).

1. По характеру отношения к объективной действительности фразеологические единицы можно разделить на **мономинанты** и **полиноминанты**.

2. По характеру связи предметного значения фразеологизма с предметным значением его ведущего компонента можно выделить: а) фразеологизмы, семантически производные от значения ведущего компонента и б) семантически смещенные фразеологизмы.

3. По наличию в значении фразеологизма ассоциативного компонента т.е. наличию семантической связи между словами как компонентами фразеологизма и тем же словами как компонентами переменного словосочетания, все фразеологизмы можно разделить на **мотивированные** и **немотивированные**.

I. Мотивированными называются фразеологизмы, значение которых является производным по отношению к значению ведущего компонента или по отношению к значению всего переменного словосочетания. Мотивированные фразеологизмы понятны на фоне современной семантической системы языка. Компоненты мотивированных фразеологизмов употреблены в значениях, присущих ими вне данного фразеологического сочетания, или в значениях, производных от них. Например, как мотивированные в современном английском языке воспринимаются фразеологические единицы *catch at a straw*, *look a gift horse in the mouth*, *go in at one ear and out of the other*, *a pill to cure an earth quake* between two fires, *have to many irons in the fire*, *make mountain out of a molehill*, *strike while the iron is hot*, *lend support to smb.*, *sow dissension*, *wet to the skin*, *flow of time*, *build castles in the air*,

know which way the wind blows, back the wrong horse, burn one's boats, see the world through rosy spectacles.

II. Немотивированными называются фразеологизмы, значение которых не является производным ни по отношению к значению ведущего компонента, ни по отношению к значению всего переменного сочетанию. Как немотивированные в современном английском языке воспринимаются фразеологизмы *get the wind up испугаться*, *have one's tongue in one's cheek скрывать что-л., быть неискренним*, *knock smb. down with a feather сильно поразить кого-л.*, *once in a blue moon когда как свистнет*, *a deal heat состязание*, в котором участники приходят к финишу одновременно, *have smth. up one's sleeve скрывать что-л., держать что-л., про запас или наготовку*, *have a bee in one's bonnet иметь навязчивую идею*, *keep a stiff upper lip не выдавать своих чувств и переживаний, контролировать свои эмоции, сохранять внешнее спокойствие при любых обстоятельствах* (7, с. 64-65).

Словосочетание становится немотивированным и непонятным на фоне структурно-семантической системы современного языка и теряет свое ассоциативное значение, если компоненты его становятся семантически опустошенными или если теряется семантическая связь с исходным переменным словосочетанием. Семантически опустошенными компонентами в составе фразеологизмов являются лексически и грамматические архаизмы (неизвестные с современной точки зрения собственные имена, наименования исчезнувших (предметов и забытых фактов и событий), а также слова в устаревших значениях. Немотивированные фразеологизмы либо вообще непонятны, либо содинение ихкомпонентов представляется нелогическим с современной точки зрения. Фразеологизм является немотивированным, если непонятен характер связи между значениями переменного и фразеологического сочетаний. Связь между значениями переменного словосочетания и фразеологизма исчезает, если в силу изменения объективность действительности деэтимологизируется исходное словосочетание. Это происходит при применении образа жизни, исчезновении общепринятых обычаев и традиций, забвении некогда общеизвестных фактов. Так, по этой причине воспринимаются как немотивированные фразеологические сочетания *to nail to the counter разоблачить ложь* (букв. *прибить гвоздем к прилавку*; лавочники прибавляли данные им фальшивые монеты к прилавку); *a rap on the knuckles выговор, замечание, нахлобучка* (букв. *удар по пальцам*; за невнимание на уроке учитель бил детей линейкой по рукам); *to pickle the rod, have a rod in pickle for smb. быть готовым наказать кого-л.* (от старого обычая держать розги в соленой воде); *baker's dozen тринадцать, чертова дюжина* (букв. *дюжина пекаря*; возникновение выражения относится к тому времени, когда за обман при торговых сделках полагался штраф; чтобы гарантировать себя от всяких случайностей, продавая разносчику булки, пекарь добавлял лишнюю булку на каждую дюжину); *a white elephant разорительный подарок* (шамские короли наказывали своих придворных тем, что дарили им священного белого слона, содержание которого обходилось им очень дорого); *to take up the glove принять вызов* (букв. *поднять перчатку*; принимавший вызов на дуэль поднимал брошенную ему перчатку). Степень мотивированности фразеологизма может быть различной. Семантическая прозрачность фразеологического сочетания зависит от того какой из компонентов словосочетания – главный или подчиненный – является семантически опустошенным. Можно выделить группу фразеологизмов, являющихся **полумотивированными** или **полудиомами**. Ведущий компонент **ролумотивированных фразеологизмов** имеет значение, при существе

ему в переменных словосочетаниях, поэтому приблизительный смысл фразеологизма понятен. Так же как и слова, фразеологические единицы могут быть дифференцированы по компонентному составу значения, по месту распространения, по сфере и времени употребления и т.д. Ассоциативное значение мотивированных фразеологизмов, став привычным, не воспринимается так ярко, как в момент их создания. Подчеркнуть ассоциативное значение помогает стилистический прием, который принято называть **оживлением (обновлением фразеологизма)**.

Литература

1. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка. М.: Высшая школа, 1977
2. Барсук Р.Ю. Основы обучения иностранному языку в условиях двуязычия. М.: Высшая школа, 1970
3. Виноградов В.В. О некоторых вопросам русской исторической лексикологии. Издание ОЛЯ АН СССР, т 18, вып. II, 1953, стр. 186
4. Тезисы докладов на международном семинаре по вопросу преподавания иностранных языков в школе, М., 1963
5. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы. М., 1957
6. Ушинский К.Д. Собрание педагогических сочинений. Т. 1, М., 1950
7. Jespersen O. Language. L., 1922, стр. 148)
8. Stokoe W.C. The Calculus of Structure. A manual for college students in English, Washington, 1960

Qənbərova İ.İ.

Müasir ingilis dilində söz birləşmələrinin (frazeoloji ifadələrin (birləşmələrin) öyrənilməsi (Xülasə)

Bu məqalədə müəllif ingilis dilində söz birləşmələrini (frazeoloji birləşmələr, frazeoloji ifadələr) və onların doğru-düzgün tərcümə edilməsini, onların semantik quruluşunun öyrənilməsini araşdırmışdır. Müəllif məqalədə belə ifadələrin, söz birləşmələrinin semantik quruluşunun komponent kompozisiyasının sabitlik dərəcəsinə görə komponentlərin struktur və semantik xüsusiyyətləri və obyekt reallıqla əlaqənin xüsusi təbiəti səbəbindən bu söz birləşmələrinin və ifadələrin iki qrupa bölünməsini vurğulayır. Onlar aşağıdakılardır: 1) dəyişkənlər, 2) sabitlər.

Hər iki qrupu frazeoloji birləşmə, ya da frazeologizm adlandırmaq olar.

Semantik təsnifatına görə isə frazeologizmin əsasını aşağıdakılar təşkil edir: 1) komponentlərin mənasının, xasiyyətinin reallıqla əlaqəsi, həqiqətə uyğun olması. 2) aparıcı (baş, əsas) komponentin xasiyyətinin (mənasının) frazeologizmin komponentinin mövzu mənası ilə, frazeoloji birləşmənin, frazeoloji vahidin mənası ilə əlaqəsi, xasiyyət və xüsusiyyəti ilə bağlılığı və əlaqəsi, ya da təbiəti ilə əlaqəsi. 3) frazeologizmin tərkibində assosiativ komponentlərin olması.

Ümumi götürsək obyekt həqiqətlərə uyğun olaraq frazeoloji birləşmələr iki qrupa ayırmaq olar: 1) mono – nominativ, 2) poli – nominativ

Qanbarova I.I

Investigate in Modern English the intermediate unit between (Summary)

The intermediate unit between words and sentences is phrases. According to the degree of stability of the component composition, due to the structural and semantically peculiarities of the components and the special nature of the connection with objective reality, all phrases can be divided into variables and constants.

The grounds for the semantic classification of phraseological logisms can be: 1) the nature of the relationship of components to reality; 2) the presence and nature of the connection

between the subject meaning of the leading component and the subject meaning of the phraseological unit; 3) the presence of an associative component in the meaning of phraseological logic.

1) By the nature of the attitude to wards objective reality, phraseological units can be divided into mono-nominees and poly-nominees.

I. Some, phraseological units can be differentiated according to the component composition of meaning (according to the presence of an emotional and associative component, according to the generality of subject meaning), according to the place of distribution according to the sphere and time of use.

II. The associative meaning of motivated phraseological units, having become habitual, is not perceived as vividly as the moment of their creation. To emphasize the associative meaning helps a stylistic device, which is commonly called the Revitalization (update) of phraseology.

Rəyçi: dos. Əmirova T.H

ПРОЦЕСС ПОЯВЛЕНИЯ И ПОПОЛНЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛЕКСИКОНА

Ключевые слова: общественно-политический лексикон, неологизмы, пополнение, наименование, язык, словарь.

Açar sözlər: ictimai-siyasi leksikon, neologizmlər, artım, adlandırma, dil, lüğət.

Key words: socio-political lexicon, neologisms, enhancement, language, vocabulary

Как известно, новые слова и выражения непрерывно внедряются в словарь того или иного языка. Многие из этих слов вливаются в коммуникацию и полностью соответствуют стандарту слов и выражений разносистемных языков, что их обычно даже и не замечают, иные же, напротив, обладают запоминающимися сочетаниями звуков или морфем и очень заметны. Обогащение и пополнение словарного состава любого языка новыми словами, то есть неологизмами, первоначально осуществляется путем заимствования, словообразования и изменения значения слов, а также выражений. В настоящее время, благодаря инновациям в высокой технологии, постоянно появляются какие-то технические новинки и гаджеты, которые следует в языке как-то наименовывать.

Приведем несколько примеров неологизмов, которые имеют широкое использование на сегодняшний день. Google-гуглить, этот глагол “to google” имеет особое место как в английском языке, так и в русском языке; sms-аббревиатура от английского слова “Short Message Service” – служба коротких сообщений; webinar-это онлайн семинар, который проводится в удаленном режиме с использованием интернет-технологий. В русском языке вебинар очень широко используется; web-writer- веб-райтер (автор статей и текстов для интернет сайтов) и.т.д.

Как видно из вышеуказанных примеров, с развитием высокой технологии появляются в лексиконе новые слова (неологизмы), которые нам приходится заучивать и добавлять в наш активный разговорный вокабуляр [5].

Важной и характерной чертой восприятия новых слов является то, что они носителями языка воспринимаются именно как неологизмы. Значение новых слов очень часто еще не является явным и используется для большинства носителей языка и требует пояснения.

Например, crummy – второсортный, низкопробный; некачественный; fink – неприятный человек, к которому относятся с презрением; boo-boo – глупая и досадная ошибка; промашка, просчет [2; с. 157-159].

На сегодняшний день можно перечислить следующие наиболее актуальные причины иноязычных заимствований и возникновения новых слов в общественно-политическом лексиконе того или иного языка:

1) они появляются как наименования новой реалии, нового предмета, новой технологии, нового понятия, появившегося в общественной жизни (маркетинг, хейтер, паблисити, брэнд, селебрити, лайфхак и т.д.).

2) новые слова возникают как результат важности подчеркнуть какое-либо частичное изменение социальной роли предмета в меняющемся социуме (офис – контора, служебное помещение, сбербанк – прежде сберкасса, университет-институт, ассистент-секретарь);

3) заимствование новых слов обусловлено влиянием иностранной культуры, в результате чего возрастает интерес к иностранным словам. Например: селфи (сленговое слово, которое обозначает разновидность автопортрета, заключающаяся в запечатлении самого себя на фотокамеру) [5].

Заметное число неологизмов в общественно-политических материалах связано с развитием науки, техники, культуры, экономики, производственных отношений. Многие из этих слов активно входят в жизнь, утрачивают свою новизну и переходят в активный вокабуляр. Например, в 50-70-е годы прошлого века появляется большое количество терминов, связанных с развитием космонавтики: космонавт, космодром, космовидение, космические исследования, телеметрия, космический корабль и др.; большинство этих слов в силу их актуальности стремительно превратились в общеупотребительные и вошли в активный словарный запас.

Новые слова появляются по-разному: одни образуются по моделям из элементов, уже имеющих в языке (автолавка, кинопанорама и др.), другие заимствуются полностью. На базе заимствованных слов в русском языке также возможно образование и возникновение новых слов. В третьих, происходят семантические преобразования и появляются новые значения, которые являются результатом переносного употребления слова, что приводит к дальнейшему развитию многозначности и расширению использования слова. Первые две группы неологизмов называются собственно лексическими, последняя группа – семантическими неологизмами [3; с. 57-63].

Языковые (узуальные) неологизмы могут выполнять не только номинативную, но и экспрессивную функцию. Экспрессивно-стилистическое насыщение слова в большинстве случаев связано с его семантическим обновлением и расширением контекста его употребления. Например, переосмысление слов аутсайдер, бум, нокаут в публицистическом стиле.

От языковых неологизмов следует отличать неологизмы контекстуальные, или индивидуально-авторские. Индивидуально-авторские неологизмы (окказионализмы) – это слова, которые образуются художниками слова, публицистами и др. с целью усиления экспрессивности текста. В отличие от языковых неологизмов индивидуально-авторские неологизмы чаще выполняют не номинативную, а экспрессивную функцию, редко переходят в литературный язык и получают общественное употребление [4; с. 16].

Хотелось бы привести несколько примеров с окказионализмами, которые в частности образуются с помощью морфем и слов, которые уже существуют в лексиконе языка. В современной лингвистике одним из наиболее продуктивных способов образования окказионализмов в английском языке считается словосложение.

Например, слово “gobstones” в романе о Гарри Поттере олицетворяет популярную игру в камешки, суть которой состоит в том, что когда игрок не попадает в кольцо, его обливают гниливой жидкостью. Авторский окказионализм состоит из двух существительных gob-комки грязи, плевок, stone – камень и окончания множественного числа- s.

Можно также привести ряд слов, которые появились в общественно-политическом лексиконе совсем недавно, такие как «потомophobia» – страх остаться без мобильного телефона, а некоторые слова просто изменили свое старое значение.

Очень часто сейчас упоминается в СМИ и в речи современных публичных политиков заимствованное слово «олигарх» (от греческого *oligarchia* – власть немногих), знакомое еще советским людям по учебникам истории древнего мира (ср.: Спартанский олигархический союз) и произведениям классиков марксизма-ленинизма. Олигарх – представитель крупного монополизированного капитала [4; с. 77].

Известные ранее зафиксированные слова специалистами в словарях как относящиеся к «буржуазному» праву и «буржуазной» действительности, воспринимаются сегодня как новые. Эти же слова и получили в последнее десятилетие XX века широкое распространение в современном русском языке. Таковы слова, например, «легитимный» (лат. *legitimus* – «законный») и «электорат» (лат. *elector* – «выбирающий»).

Существует условная классификация [1; с. 20-21], по которой общественной лексикой можно считать слова, описывающие социальные явления, не входящие непосредственно в политический дискурс: полиция, феминизм (впрочем, непринадлежность данных слов к политической лексике более чем спорна). Политическим лексиконом можно считать наименования политических идеологий, движений, партий (либерализм, фашизм, коммунизм, национал-патриоты, демократы), номенклатурные наименования должностей чиновников законодательной и исполнительной ветвей власти (президент, губернатор, посол, министр, депутат), слова, обозначающие реалии электоральных (выборных) технологий (электорат, баллотировать, номинировать) и т.п.

В заключении хотелось бы подчеркнуть, что изменения в общественно-политической жизни происходят постоянно, следовательно, постоянно меняется и состав общественно-политического лексикона. Тесная связь между общественно-политическим лексиконом и внеязыковой действительностью проявляется в степени активности лексических единиц в речевом акте. Именно в общественно-политическом лексиконе находят отражение все типичные для лексики изменения.

Литература

1. Зверева Т.А. Предприниматель на внешнем рынке: Терминологический справочник / Под ред. А. Побовой. – М., 1991. – С. 460
2. Карцевский С.И. Из лингвистического наследия. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 344 с.
3. Сорокин Ю.С. Развитие словарного состава русского литературного языка в 30-90-е гг. XIX в. – М. – Л.: Наука, 1965. – С. 568
4. Стернин И.А. Социальные факторы и развитие современного русского языка // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Вып. 2. Язык и социальная среда. – Воронеж: ВГУ, 2000. – С. 138.
5. <http://www.lingvolive.com>

Heybatova N.A.

**İctimai-siyasi lüğətin yaranması və artması prosesi
(Xülasə)**

Məqalədə ictimai-siyasi lüğətin yaranması və artması prosesindən bəhs edilir. Məlum olduğu kimi, istənilən dilin lüğət tərkibinin yeni sözlərlə və ya neologizmlərlə zənginləşməsi sözlərin, ifadələrin və söz mənalarının dəyişməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Heybatova N.A.

**The process of formation and enhancement of socio-political vocabulary
(Summary)**

The article deals with the process of formation and enhancement of socio-political vocabulary. As it is known, the formation and increase of the vocabulary of any language with new words and neologisms is carried out primarily by obtaining words, expressions or changing the meaning of words.

Rəyçi: filol. f.d. Əliyeva V.

FRANSIZ DİLİNDƏKİ İXTISARLARIN TƏRCÜMƏDƏ VERİLMƏSİ

Açar sözlər: ixtisar, tərcümə, ekvivalent, termin

Ключевые слова: сокращение, перевод, эквивалент, термин

Key words: abbreviation, translation, adequation, term

İnsan cəmiyyətinin inkişafı daha yüksək mərhələyə qədəm qoyduqca iş sürətinin artması zərurətə çevrilir. Danışiq sürəti başlıca olaraq insanın fərdi nitq qabiliyyətindən asılıdırsa, yazıda vəziyyət başqadır. Yazılı nitqin norma və standartları daha ciddidir. Digər tərəfdən, informasiyanın daha tez çatdırılması, məlumatın informasiya daşıyıcısında (elektron mənbə, kitab, qəzet) daha az yer tutması tələbi yazı icad olunduğu dövrdən aktuallığını qoruyur. Başqa sözlə, şifahi nitq kimi yazı da lakonikliyi, qısalığı sevir. Bunun da ən səmərəli üsullarından biri söz və ya söz birləşmələrini qısaltmaqdır.

İxtisarlara ən çox qarşılaşan peşə sahiblərindən biri də tərcüməçilərdir. Lakin onların yanaşması digər peşə sahiblərindən fərqlidir. Digərlərinə rastlaşdığı ixtisarin yalnız mənasını anlamaq kifayət etdiyi təqdirdə, tərcüməçi bunu həm də başqa dildə düzgün ifadə etməyə məcburdur.

Dilçiliklə bağlı ixtisarlara həm dərslərlərdə, həm də lüğətlərdə çox rast gəlinir. Bu ixtisarlara tərcümədə xüsusi diqqət yetirməyə ehtiyac yaranır. Üstəlik, ixtisarlara tərcümədə xüsusi diqqət yetirməyə ehtiyac yaranır. Üstəlik, ixtisarlara tərcümədə xüsusi diqqət yetirməyə ehtiyac yaranır. Üstəlik, ixtisarlara tərcümədə xüsusi diqqət yetirməyə ehtiyac yaranır.

Fransız dilində rəqəmlərlə bağlı ixtisarlara demək olar hər mətndə rast gəlinir. Bu məsələ qrammatika dərslərində kifayət qədər geniş işıqlandırıldığı üçün tərcüməçilərə ciddi problem yaratmasa da, ilk baxışdan kiçik görünən bəzi məsələlərə diqqət yetirmək lazımdır: 1 rəqəmi ilə başlayan ixtisarlara cinsə görə dəyişdiyi halda, digərlərində belə dəyişiklik baş vermir: 1er (premier), 1re première, 3e, 4e, 5e (troisième, quatrième, cinquième). Fransızdillə ölkələrdə avtomobillərin qeydiyyat şəhadətnamələrinin ilk səhifəsində yer alan rekvizit: *date de 1ere immatriculation* – *nəqliyyat vasitəsinin ilkin qeydiyyat tarixi*.

Fransız dilində *ikinci* sözü 2 variantda (*deuxième* / *second*) ifadə edildiyi üçün bu rəqəmlə bağlı ixtisarlarda forma fərqi mövcuddur. *Deuxième* sözü cinsdən asılı olmadan sabit qaldığı təqdirdə *second* aid olduğu isimlə cinsə görə uzlaşır (**le second tour** des élections, arument de la **seconde journée**) və bu özünü ixtisarin quruluşunda göstərir: 2^d, 2de.

Eyni mənanı verən ixtisarin fərqli formalarda yazıldığına da tez-tez rast gəlinir: Dr, D^r; Dre, D^{re} (kişi/qadın doktor). Və yaxud Drs, D^{rs}; Dres, D^{res} (kişi/qadın doktorlar).

Bir dildə olan ixtisarin başqa dildə tam ekvivalentinin olmaması normaldır. Buna görə də tərcümədə ümumi prinsip belədir: müvafiq qarşılığı olan ixtisarlara ixtisar şəklində, qarşılığı olmayanlar isə açıq formada tərcümə edilməlidir. Dilimizdə qarşılığı olan ixtisarı elə ixtisar formasında tərcümə etmək ən doğru variantdır: APCE – AŞPA, CEDH – AİHM, av. J.-

C. – E.ə., b.e.ə. (eradan əvvəl, bizim eradan əvvəl).

AİHM-lə bağlı KİV-də tez-tez təkrarlanan bir səhvə təəssüf ki, bəzən tərcüməçilərin fəaliyyətində də rast gəlirik. Bu abreviatura tərcümə mətnlərində tez-tez yanlış olaraq *Avropa İnsan Haqları Məhkəməsi* şəklində verilir. Halbuki, hüquq terminologiyamızda *haqq* termini olmadığı üçün istər yazılı, istərsə də şifahi tərcümədə mütləq *Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi* ifadəsindən istifadə edilməlidir.

Dilimizdə müvafiq qarşılığı olsa belə, tərcüməçi zəruri hesab etdiyi hallarda ixtisarin açıqlamasını və ya izahını verə bilər. Tərcümədə sərbəstlik prinsipinə tam uyğun olsa da, bu üsula yalnız xüsusi hallarda, mümkün olacaq dolaşlıqlığı aradan qaldırmaq üçün müraciət etmək doğru olar.

Qarşılığı olmayan ixtisarlar bir qayda olaraq açıq formada çevrilir: D.A.E. (direction assistée électrique) – elektrikli sükan gücləndirici. C.s.r. (Code de la sécurité routière du Québec) – Kvebek əyalətinin Yol hərəkətinin təhlükəsizliyi Qanunu. SDF (sans domicile fixe) – müəyyən yaşayış yeri olmayan şəxs və s.

Bəzən fransız dilində olan ixtisarların dilimizdəki qarşılığı başqa dildəki formada ola bilər: OTAN – NATO; ONUAA (Organisation des Nations unies pour l'alimentation et l'agriculture) – FAO (BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı - *ing.* Food and Agricultural Organization of the United Nations).

İxtisarlardan düzələn isim və sifətlərin tərcüməsi də diqqətə alınmalı məqamlar arasındadır: CAPES (Certificat d'aptitude au professorat de l'enseignement du second degré) – capésien (lisey müəllimi sertifikatı almış şəxs); ONU – onusien (BMT sözünün sifət forması), OTAN – otanien (NATO söz. sif), TGV – tgviste (yüksək sürətli qatarda işləyən dəmiryolçu) və s.

Fransız dilində omonim təşkil edən ixtisarların sayı digər dillərdəkindən dəfələrlə çoxdur. Bu da tərcümədə dolaşlıqlıq yaradır. Düzgün seçim üçün kontekstdən xəbərdar olmaq mütləqdir. Kontekstə görə bəzi ixtisarlar həm təkdə, həm də cəmdə ola bilər. Tərcüməçi bu amili mütləq nəzərə almalıdır:

VM – vaisseau marchand – ticarət gəmisi

VM – valeurs mobilières – qiymətli kağızlar

VM – victimes militaires – müharibə qurbanları

VM – vin moisseux – oynaq şərab

VM – vitesse moyenne – orta sürət

VM – vitesse moteur – mühərrikin dövrlər sayı

VM – voie maritime –dəniz yolu (1, s.479). Siyahını kifayət qədər uzatmaq mümkündür, lakin biz ən çox istifadə edilən variantları seçdik.

Rəsmi sənədlərin, xüsusən də məktubların tərtibində kifayət qədər çox ixtisardan istifadə edilir. Bunların bir qismi çox geniş işlədildiyi üçün əksər tərcüməçilərə tanışdır.

İxtisar	Tam forması	Tərcümə
M.	Monsieur	Cənab
MM.	Messieurs	Cənablar
Mme	Madame	Xanım
Mmes	Mesdames	Xanımlar
Melle/Mlle/Mle	Mademoiselle	Xanım qız
Me	Maître	Metr, cənab (notarius və vəkillərə müraciət forması)
Cie	Compagnie	Şirkət
SA/S.A	Société anonyme	Səhmdar cəmiyyət (SC)
SARL/S.A.R.L.	Société à responsabilité limitée	Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət (MMC)
PJ	Pièce(s) jointe(s)	Qoşma sənəd(lər)

Fransız dilindəki ixtisarlara bağlı bir məqam da nöqtələrdən istifadədir. 70-80-ci illərin lüğətlərində demək olar bütün abreviaturalarda hərflər arasında nöqtə qoyulurdu. Yalnız ingilis mənşəli abreviaturalarda istisna təşkil edirdi (UNESCO, UNİCEF) (1, s.7).

Son onillikdə nöqtədən istifadə minimuma enib. Qəzet və saytlarda mənşəyindən asılı olmayaraq ixtisarı təşkil edən hərflərin arasında nöqtədən istifadə edilmir. F.A.B. – FAB (franco à bord). Çünki bu sahədə nöqtədən istifadə əksər hallarda mənaya təsir göstərmir (s.62). Şirkətlərin nizamnamələrində isə nöqtədən istifadə sənədi tərtib edən şəxsdən asılıdır: Ribel Finance S.A. – Ribel Finans SC.

Lakin fiziki kəmiyyətlərlə bağlı ixtisarlarda nöqtədən bu gün də geniş istifadə olunur ki, bu da beynəlxalq normalarla əlaqədardır. Burada hərfin böyük və ya kiçik yazılması, yaxud nöqtədən istifadə ixtisarın mənasını ciddi şəkildə dəyişə bilər: c. contre, C. Coulomb; h – heure, H – henry; m. – mètre, m. – mois; N – newton, N. – Nord; o – octet, O. – Ouest.

İxtisarlar şifahi tərcümə (ardıcıl və ya sinxron) zamanı daha çox çətinlik yaradır. Yazılı tərcümə zamanı hansısa mənbəyə istinad etmək mümkün olduğu halda, şifahi tərcümə zamanı belə imtiyaz yoxdur. Buna görə də sinxronçudan daha hazırlıqlı olmaq, mövzu ilə qabaqcadan tanışlıq tələb olunur.

Müasir fransız dilində başqa dillərdən olduğu kimi alınan ixtisarların sayı durmadan artır. Bura əsasən İKT və texnika sahəsinə dair ixtisarlar və xüsusi isimlər daxildir. İnformatika və iqtisadiyyata dair ixtisarlar adətən beynəlxalq səciyyə daşıdığı üçün bir qayda olaraq onlar elə Azərbaycan dilində də eyni formada işlənir və tərcüməçi üçün çətinlik yaratmır: format HTML – HTML formatı, IBM, MP4, modem.

Kompüter sahəsində ixtisarlar bir qayda olaraq ingilis mənşəli olduğu halda, texniki ixtisarlar arasında ingilislə yanaşı alman mənşəli sözlər üstünlük təşkil edir: ISO (International Organization for Standardization) termininin fransızca qarşılığı (Organisation internationale de normalisation) olsa da, əsasən ingilis variantı işlənir: ISO 9001, ISO 9000 və s.. Azərbaycan dilində də vəziyyət fərqli deyil.

Alman mənşəli ixtisarlarda isə, DIN, TÜV kimi məşhur ixtisarların mənası tərcüməçi də çox vaxt çətinlik yaratmır və dilimizdə də orijinaldakı kimi verilməsi ilə yanaşı izahın da əlavə edilməsi məqbul sayılır. TÜV (Technischer Überwachungsverein–Texniki Nəzarət Assosiasiyası), DIN (Deutsches Institut für Normung–Alman Standartlaşdırma İnstitutu).

Müasir fransız dilində digər Avropa dillərindən alınmış çox sayda ixtisar mövcuddur. Bunların hamısının tərcümə prinsipləri eyni olduğu üçün biz daha geniş yayılmış ingilis və alman alınmaları üzərində dayandıq.

Ümumilikdə, dildə yeni söz birləşmələri və terminlər yarandıqca ixtisarlar da ciddi dəyişikliyə məruz qalır. Bəzi ixtisarlar arxaikləşir, digərləri yeni məna(lar) qazanır. Bu proseslər dilin ümumi inkişafı kontekstində nəzərdən keçirilməlidir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz halları nəzərə alaraq belə qənaət hasil olur ki, fransızca-azərbaycanca və əksinə ixtisarlar lüğətlərinin hazırlanması günün tələbidir. Belə bir lüğətə tərcüməçilərin, fransız dili mütəxəssislərinin və ümumiyyətlə fransızdilli mənbələrlə işləyən hər bir şəxsin ciddi ehtiyacı var. Həm də dövrün tələbinə uyğun olaraq lüğət həm ənənəvi, həm də elektron formada tərtib edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Dictionnaire des abréviations de la langue française. M. 1968
2. İbrahim U. L'abréviation et le procédé abrégatif dans le français (sur le matériel de la presse française). Bakou, Mutarjim, 2014, 166 s.
3. <http://irgol.ru/mezhdunarodnaya-sistema-edinits/>
4. <https://dereksiz.org/k-probleme-perevoda-sokrashenij.html>

**Translating the French abbreviations
(Summary)**

The article analyzes forms of French abbreviations and ways of translating them. It shows the major difficulties emerging while translating the abbreviations. The article also studies the English abbreviations in the French and Azerbaijani languages.

**Перевод французских сокращений
(Резюме)**

В этой статье анализируются формы сокращений на французском языке и методы их перевода. Указываются основные трудности, возникающие при переводе сокращений. В статье также исследуются англоязычные сокращения во французском и азербайджанском языках.

Rəyçi: dosent Vahabova S.

PAREMIOLOGİYA LİNGVİSTİK SAHƏ KİMİ

Açar sözlər: morfe, lingvistika, sintaksis, atalar sözü, termin

Ключевые слова: морфема, лингвистика, синтаксис, пословица, термин

Key words: morpheme, linguistics, syntax, saying, term

Paremiologiya ata sözləri, məsəllər, hikmətli sözlər, aforizmlər, si-tatlar, senteslər, klişe və stamları öyrənən elmdir. Bu termini dilçilikdə ilk dəfə O.S.Axmanovanın “Словарь лингвистических терминов” kitabın-dakı “Словарь” məqaləsində “Словарь паремиологический” adı ilə işlə-nir (5, s. 421). Daha sonra isə ilk dəfə paremiologiyayı frazeologiyadan ayırmağa, dilçiliyin xüsusi sahəsi kimi İ.S.Jukov cəhd göstərmişdir.

Paremiologiya sabit predikativ dil vahidlərindən bəhs edən xüsusi bir fənnidir. Lakin paremiologiyanın xüsusi bir elm kimi qəbul edilməsi alimlər arasında mübahisəlidir. Onların bəziləri paremiologiyayı xüsusi bir elm sahəsi kimi qəbul edərək paremləri məhz bu sahəyə aid edirlər, di-gərləri isə paremlərin frazeologiyaya daxil olmasını iddia edirlər.

Paremlərin frazeologiyaya daxil edilməsi alimlər arasında mübahisələ-rə səbəb olmuşdur. Bu məsələyə münasibətdə dilçilik elmində iki qütb möv-cuddur. Birinci qütbə duranlar paremləri frazeologiya bəhsinə daxil etməyi lazım bilir və onlar buna əsaslanırlar ki, paremlər dilə hazır şəkildə gəlir, leksik və semantik bütövlüyə malik olurlar, mənası əənəvidir, qısadır və obrazlıdır. Bu qütbün nümayəndələri kimi V.V.Vinoqradov, L.A.Bulaxovs-ki, J.M.Qalkina-Fedoruk, B.A.Larin, N.N.Şanski və bir sıra başqalarının adını çəkmək olar. A.A.Reformatski paremləri idiomatikaya aid edir. M.A.Rıbnikova idiomları məsəllərin növlərindən biri hesab edir. Azərbaycan dilinin materialları əsasında tədqiqat aparan S.Cəfərov, Ə.Ə.Orucov, K.Əli-yev, A.Qurbanov, N.R.Rəhimzadə paremləri frazeologiyaya aid etmişlər.

Paremləri frazeologiyanın tədqiqat obyektini hesab edən Z.Əlizadənin gərgin elmi axtarışlarının nəticəsi olan “Azərbaycan atalar sözlərinin hə-yatı” adlı əsərində bu barədə geniş danışılmış, əks qütblərin təmsilçiləri-nin fikir və mülahisələri diqqətlə saf-çürük olunmuşdur. Z.Əlizadəyə gö-rə, atalar sözü və zərb-məsəllərin hamısını istisnasız olaraq frazeologiya-nın dar və geniş mənalı “makrokontekst” və “mikrokontekst” adlandırılan hissəsinə daxil etmək olmaz. Ümumiyyətlə yanaşdıqda atalar sözü və zərb-məsəllər frazeologiyanın tədqiqat obyektidir, lakin onların da özünə-məxsus təsnif prinsipləri mövcuddur. Müəllif belə bir nəticə əldə etmişdir ki, atalar sözü və zərb-məsəllər yuxarıda qeyd edilən səciyyəvi xüsusi-yətlərinə, özünəməxsusluğuna görə frazeologiyanın bir layını təşkil edir və bu bəhsə də daxil edilməlidir (2, 77-78).

Paremləri frazeologiyanın tədqiqat obyektini kimi qəbul edənlərə qar-şı çıxan H.Bayramov yazır ki, araşdırmaların hər birində “atalar sözü və zərb məsəllərin frazeologiyaya daxil edilməsi heç də sübutlarla əsaslandı-rılmamışdır” (1, 39).

Onları ədəbiyyatşünaslığın-folklorşünaslığın obyektı hesab edən müəllif atalar sözü və məsəlləri dilin frazeologiyasını yalnız zənginləşdirən bir mənbə kimi qəbul edir. H.Bayramov göstərir ki, belə folklor materiallarının bir qismini komponentlərinin sinonimlər və başqa sözlərlə əvəz edilməsi onların geniş xalq yaradıcılığı səciyyəsi daşdığından, bir tərəfdən isə müxtəlif dialekt xüsusiyyətləri ilə bağlıdır (1, 40).

Bu prinsipi əsas meyar kimi qəbul edərək müəllif daha sonra yazır: “Beləliklə görürük ki, atalar sözü və zərb məsəllərin heç də hamısının komponentlərinin əsası sabit deyildir. Eləcə də leksik tərkibcə obrazlılığına və məcazi mənə daşmasına görə də ikicəhətli əlamətə malikdir. Bütün bunlara baxmayaraq atalar sözü və zərb-məsəllər şifahi xalq ədəbiyyatının tərkib hissəsi olduğundan, əsasən folklorşünaslığın tədqiqat obyektidir” (1, 41).

Məhz B.Tahirbəyov da atalar sözlərini şifahi xalq ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi təhlil edərək göstərir ki, “şifahi xalq ədəbiyyatı əsərləri öz həcminə görə iki yerə bölünür: həcmi böyük (dastanlar, nağıllar və s.) və həcmi kiçik əsərlər. Şifahi xalq ədəbiyyatına aid kiçik həcmli söyləmlərin cəminə atalar sözü deyə bilərik” (4, 7).

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, H.Bayramov paremləri frazeologiyanın tədqiqat obyektı hesab etmir və yazır: “Atalar sözləri, həmçinin ibarələr, hikmətli sözlər, aforizmlər, ədəbi sitatlar cümlə quruluşuna malik olub mənə və qrammatik cəhətdən parçalanmadıqlarına görə dilin frazeoloji sistemindən kənar hesab edilir” (1, 97).

S.İ.Ojeqovun fikrincə atalar sözü və məsəllərin bir qisminin tam bir leksik vahid kimi lüğət tərkibində hazır şəkildə olması “müəyyən qisminin ünsürlərinə parçalanmaqla struktur əlamətlərini itirərək quruluşca frazeoloji vahid səciyyəsi alması” onu ifadələrə yaxınlaşdırır və frazeologiya ilə üzvü şəkildə bağlayır (6, 40).

N. R. Rəhimzadə atalar sözü və zərb-məsəllərə frazeologiyayı zənginləşdirən bir mənbə kimi yanaşmış və atalar sözü və zərb-məsəllər əsasında frazeoloji vahidlərin əmələ gəlməsini göstərmişdir.

Ç.Qurbanlı paremləri frazeologiyaya daxil edən müəlliflərlə razılaşmır və paremiologiyayı xüsusi linqvistik disiplin kimi qəbul edərək paremləri məhz bu elm sahəsinə daxil edir. Bizim fikrimizcə paremlər frazeologiyaya deyil, paremiologiyanın tərkibinə daxil olmalıdır və paremiologiyaya fonologiya, fonetika, morfologiya, sintaksis, leksikologiya, frazeologiya kimi müstəqil linqvistik fənn kimi yanaşmaq olar.

Paremiologiyanın cümləyə münasibəti onun digər vahidlərə münasibətindən daha aktualdır ona görə ki, dilin əksər paremləri həmin dildə bitmiş cümlə formasında təşəkkül tapmışdır. Paremlər əsasən sadə və mürəkkəb cümlə modelində olur: Eintracht bringt Macht= Güc birlikdədir (Hər ikisi sadə cümlə modelidir); Das ist bald gesagt, aber schwer getan= Demək asandır, yerinə yetirmək çətin; Armen haben Kinder, Reiche haben Rinder= Yoxsulun balası, varlının danası; Den Esel kennt man an den Ohren und an den Worten den Toren= Eşşəyi qulağından, dəlini anlağından tanıyırlar (tabesiz mürəkkəb cümlə modeli); Rufe nicht “Hase”, bis du ihn im Sacke hast= Torbanda olmamış “dovşan” deyə çağırma; Mußiggang verzehrt den Leib, wie Rost das Eisen= Avaralıq, insanı pas dəmiri yeyən kimi yeyər (tabeli budaq cümlə modeli).

Göründüyü kimi, paremlər adlıq, elliptik və müxtəsər cümlələri çıxmaqla bir qayda olaraq dildə cümlənin əksər tiplərində təzahür edir.

Paremlərin cümlələrlə oxşar və fərqli cəhətlərinə gəldikdə isə, Ç.Qurbanlı və S.Məmmədzaadənin gəldikləri nəticəni daha məqsədəuyğun hesab etmək olar. Beləki onlar, paremioloji vahidlərin adı cümlələrdən aşağıdakı əlamətlərinə görə fərqləndiyini qeyd edirlər:

Birincisi, adı cümlələri təşkil edən komponentlər seçimə görə nətiq və yazarın iradəsindən asılıdır, yəni nətiq prosesində iştirakçı olan şəxs qurduğu nətiqin məqsədinə uyğun olaraq istənilən dil vahidindən istifadə etməkdə sərbəstdir. Paremioloji vahiddə isə belə sər-

bəstlik mümkün deyildir. Paremioloji vahiddə həтта leksemlərin sinonimlərlə əvəzlənmə imkanı belə, yox dərəcəsindədir. Məsələn: alman dilinin *Einen alten Hund ist schlecht belten lehren* atalar sözündəki *schlecht* sifətini *schwer* sözü ilə əvəzləmək olmaz, baxmayaraq atalar sözünün ümumi məzmunu məhz bu sonuncu sifətin işlənməsini daha çox tələb edir. Deməli, adi cümlələrdən fərqli olaraq paremlər komponent sabitliyinə malikdirlər.

İkincisi, adi cümlələr zaman və şəxsə münasibətdə tam sərbəstdirlər. Hər hansı adi cümləni istənilən şəxsə və zamana görə dəyişərək işlətmək mümkün olduğu halda, paremioloji cümlələr bir qayda olaraq ümumi zamanda, indiki zamanın kontinium semində işlənilirlər. Beləliklə onlar qrammatik kateqoriya baxımından da sabitdirlər.

Üçüncüsü, adi cümlələr üzərində istənilən vaxt genişləndirmə və silmə əməliyyatı aparmaq mümkün olduğu halda, paremioloji cümlələrdə bu əməliyyatları aparmaq olmaz. Məsələn: “Adıyüksəklə (1) görüşümüz baş tutana qədər (2) Dərviş Hacı ilə Əmin Məhrəm nahəq dəstəsinə nəzarət etsinlər, dəstədə cüzi də olsa (3) bir hərəkət (4) fəaliyyət gördükdə və ya oradan bir yana az miqdarda olsa da (5) adam göndərildikdə dübarə qasidlərimə bildirsinlər” cümləsində ardıcıl 1-dən 5-ə qədər silmə əməliyyatı aparıb aşağıdakı cümlənin alınmasına nail oluruq: “Dərviş Hacı ilə Əmin Məhrəm nahəq dəstəsinə nəzarət etsinlər, oradan adam göndərildikdə qasidlərimə bildirsinlər” (3, 54).

Göründüyü kimi, müəlliflər silmə metodu ilə cümləni minimum dərəcədə qısalda biliblər, lakin bu qısaltma fikrin ana məzmununa o qədər də böyük xələl gətirməyib. Halbuki paremioloji cümlələrdə belə əməliyyatı aparmaq heç cür mümkün deyil.

Ədəbiyyat

1. Bayramov. H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları, Bakı, “Maarif”, 1978.
2. Əlizadə Z. Azərbaycan atalar sözlərinin həyatı. Bakı, 1985.
3. Qurbanlı Ç. Məmmədzadə S. Paremlərin dil vahidlərinə münasibətinə dair. ADU, Elmi xəbərlər, 2002/ 3.
4. Tahirbəyov V.N. Atalar sözü və zərb-məsəllərin tərcüməsi (V.İ.Leninin əsərləri üzrə). Nam. diss. Bakı, 1965.
5. Ахманова О.С. «Словарь лингвистических терминов». Издво «Советская Энциклопедия», М. 1966.
6. Ожогов С.И. О крылатых словах. – Вопросы языкознания. 1957, №2.
7. Riesel E., Schendels E. Deutsche Stilistik, Verlag „Hochschule“ Moskau, 1975.
8. Seiler F. Das deutsche Sprichwort. Staatsburg, 1918.

Кулиева З.З.

Парамеология как лингвистическая область (Резюме)

Статья посвящена исследованию паремииологии. Автором говорится, что пословицы, притчи, мудрые изречения, афоризмы, цитаты, клише и штампы являются важными компонентами общения. В статье автором анализированы конкретные парамеологические единицы, которые наиболее употребительные в акте речи.

Guliyeva Z.Z.

Parameology as a linguistic field (Summary)

The article is devoted to the study of paremiology. The author says that proverbs, parables, wise sayings, aphorisms, quotes, clichés and clichés are important components of communication. In the article, the author analyzes specific parameological units that are most commonly used in the act of speech.

Rəyçi: filol.f.d Babayev C.M.

MİLLİ-BƏŞƏRİ DƏYƏRLƏRİN TARİXİ VƏ ÖLKƏMİZDƏ İNKİŞAF OLUNMASININ TƏDQIQI

Açar sözlər: multikulturalizm, tolerantlıq, dövlət, insanların müxtəlifliyi, patriotizm, dostluq və əməkdaşlıq

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, государство, разнообразия людей, патриотизм, дружба и сотрудничество

Key words: Multiculturalism, tolerance, states, diversity of people, patriotism, friendship and cooperation

Giriş. Qədim və orta əsrlərdə ictimai şəxsiyyət ön planda olmuşdur. Çünki o dövrdə fərdi kimlik və ya fərdi şəxsiyyət anlayışı həddindən ziya-
də zəif bir anlayış kimi qəbul olunurdu. Artıq XX əsrdə fərqli mədəniy-
yətlərin qiymətli olduğu və mühafizə edilməsi, qorunması haqqında dü-
şüncələr, fikirlər multikulturalizm müzakirələrinin liberal və kommunita-
rian anlayışları ətrafında aparılmağa başlandığını göstərmişdir.

Xüsusilə 1980-ci illərdən etibarən liberal multikulturalizmin atomist
fərdiyyətçi anlayışına çox ciddi şəkildə tənqidlər, mənfi düşüncələr yönəl-
dildi. Sırf fərdi, müstəqil azadlıqları ön plana çıxaran liberalizmin müm-
kün səviyyədə olmaması düşüncəsi kommunitarianizmin daha geniş şəkil-
də yayılmasını, əks olunmasını sürətləndirməsinə gətirib çıxarmışdır.

Məsələnin həlli. Kanadalı məşhur araşdırmaçı Çarlz Teylorun fikri-
nə görə, insanın şəxsiyyəti onun aid olduğu cəmiyyətin və ya toplumun
daxilində formalaşır. T.J.J.Russonun fikirlərinə istinad edərək digər insan-
lar ilə olan münasibətlərimizin ikili söhbətə əsaslandığını və bütün de-
mokratik çərçivəsində hər hansı bir cəmiyyətdə fərdi şəxsiyyətlərin, ün-
sürlərin ictimai dialoqlar nəticəsində yarandığını söyləmişdir. Daha sonra
isə müstəqil azadlıqlar üçün heçbir toplum təhlükəyə atıla bilməz və mul-
tikulturalizm siyasəti də fərdlərdən daha çox kollektiv hüquqların düzgün
formalaşmasına, inkişafına istiqamətlənməlidir. Bu mənada Çarlz Teylor
söylədiyi, əsaslandığı bu multikulturalizm modelini “tanınma siyasəti”
yəni başqa sözlə politics of recognition adını vermişdir. [2]

Teylor adını verdiyi bu tanınma siyasəti ilə müxtəlif, özünəməxsus
mədəniyyətlərin siyasi müstəvidə, müstəqil olaraq tanınmasını və ədalət-
li bir şəkildə qəbul olunmasını öz sözlərinə əlavə etmişdir. Onun fikrinə
əsasən, multikulturalizm siyasəti “hər kəsə mənsub spesifik, özünəməx-
sus olanı tanımaq yoluyla” universal, əsaslı mənada hər kəsin bir şəxsiy-
yətə malik olduğu həqiqətinə hörmət etmək deməkdir.

Bu nöqteyi-nəzərdən insanlardan yalnız öz, fərdi, müstəqil azad-
lıqları ilə kifayətlənmələrini tələb etmək düzgün fikir deyil. Çünki fərd-
lər diskriminasiyaya məruz qalarkən, eyni dövrdə həm etnik, həm də di-
ni qrupa aid olduqları səbəbindən də bunu yaşayırlar.

Məhz kommunitarian baxış tərzinə, düşüncələrinə görə, şəxslər
olaraq insan hüquqlarının qorunması və fərdlərin mədəni ictimai sfera-
lara məxsus olması çox vacib və önəmlidir. Azərbaycan çoxsaylı, rənga-

rəng çalarlı mədəni qatları ilə Qafqaz bölgəsində özünəməxsus yer tutmuşdur. Ölkənin qədim sakinləri isə polietnik və polikonfessional struktura malik olmaqla, qonşu ərazilərdə yaşayan, müxtəlif köklü insan kollektivləri ilə qarşılıqlı mədəniyyətlərarası ünsiyyət meydana gəlmişdir. Bu özünəməxsusluq isə öz növbəsində müasir Azərbaycan multikulturalizminin yaranması üçün münbit şərait yaranmasına səbəb olmuşdur. Əcdadlarımız isə qədim zamanlarda adətən ibtidai dinlərə, zərdüştlüyə ibadət etməyə başlamış, daha sonra isə “monoteizm”ə – təkallahlığa keçmişdir. [1]

Azərbaycan multikulturalizminin monoteizmə qədərki dövründə, tarixində isə Zərdüştlük özünəməxsus mövqe tutur. Bu təlimə görə Xeyir və Şər arasında gedən mübarizə nəticəsində Xeyir qalib gəlir. Ümumiyyətlə bu mübarizədə mühüm yer tutan ünsür olan insan isə Xeyirin Şər üzərində qələbə çalması üçün fəal bütün cəhdlərini göstərməlidir. İnsan Xeyirin Şər üzərində qələbəsinə əsasən ayın və dualarla deyil, daha çox özünün həyat tərzilə nail olmalıdır. Bu təlimin ayınlarında oda sitayiş özünəməxsus mövqe tuturdu.

XIX-XX əsrin əvvəllərində isə ölkəmiz tam olaraq milli özünüdərk oyanışını yaşamaqdadır və Azərbaycan multikulturalizmi özünün yeni mərhələsinə inkişaf mərhələsinə daxil olur. Milli özünüdərk mərhələsinin ilhamverici qüvvəsi isə həmişə Azərbaycan maarifpərvərləri və milli burjuaziyanın nümayəndələri hesab olunmuşlar. Bu xeyriyyəçilərin əsas məqsədi Rusiya imperiyasının müstəmləkə siyasətinin mahiyyətini göstərmək, xalqı həmin zülm – istiraddan xilas etmək və ən əsası xalqı oyatmaq idi. Bu məqsədlə xeyriyyəçilər həmişə mədəniyyətin, ədəbiyyatın, elmin, mətbuatın, maarifin inkişafına ciddi fikir verməyi bu oyanışın əsası saymışlar. Belə nümayəndələrdən biri olan görkəmli maarifçi-demokrat, pedaqoq, dramaturq və ilk Azərbaycan xeyriyyəçilərindən olan Həsən bəy Zərdabi xalqın milli şüurunun oyanmasında dünyəvi, müasir dildə desək, beynəlxalq məktəblərin açılmasının zəruriliyində görür və bu ideyanın təbliği üçün əsas vasitə olan milli mətbuatın bünövrəsini qoyur. Onun 1875-ci ildə yaratdığı “Əkinçi” qəzeti demokratik və maarifpərvər ideyaların təbliğat vasitəsinə çevrilir. Bu qəzetin mənəvi varisləri, sonrakı ardıcılıqları isə “Ziya”, “Ziyayi Qafqaziyyə” və “Kəşkül” qəzetləri olur.

Ümumiyyətlə mövzumuzda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası multikulturalizmi dövlət siyasəti kimi qəbul edən nadir, tək dövlətlərdən sayılır. Bünövrəsi isə Ümummillî liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və yeni tarixi şəraitdə Ulu öndərimizin layiqli davamçısı olan Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla aparılan multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsində, onların hüquq və azadlıqlarının qorunmasında, mühüm nailiyyətlərin əldə olunmasına əsaslı rol oynamışdır. Bunun əsas nümunəsi kimi isə ilk anda, eyni zamanda cəmiyyətdə dərinləşən integrasiya proseslərini qeyd etmək olar. Ümumiyyətlə tam olaraq yaşadıkları cəmiyyət daxilində müxtəlif, fərqli etnik qrupların və dini icmaların birləşmələrinin, integrasiya olmalarının olduqca böyük, özünəməxsusu əhəmiyyəti olmuşdur. Bu isə xüsusilə etnik və dini zəmində baş verəcək bütün münaqişələrin birmənalı olaraq qarşısını alır. [3]

Bundan başqa Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasəti sayəsində əldə etdiyi uğurlar onun beynəlxalq münasibətlər sistemində uğurlu xarici siyasət apardığının əsaslı səbəblərindən biridir. Ölkəmiz yəni, Azərbaycan Respublikası multikulturalizm siyasəti sayəsində əldə etdiyi böyük nailiyyətlərə, bütün uğurlara görə dünyanın əsas multikulturalizm mərkəzlərindən birinə tam olaraq çevrilmişdir. Bütün bunlara görə də artıq “Azərbaycan multikulturalizmi”, “multikulturalizmin Azərbaycan modeli” terminləri siyasi leksikonda tez-tez, geniş olaraq istifadə olunmaqdadır. Prezident İlham Əliyevin çıxışları zamanı qeyd etdiyi kimi, siyasi sferada, beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsində, ölkədaxili proseslərin inkişafında, multikulturalizmlə bağlı bizim təcrübəmiz daim öyrənilib, öyrənilməkdədir.

Azərbaycan tarixinin müxtəlif mərhələlərində, müxtəlif zamanlarında ölkə başçıları cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəliflikləri elə tənzimləmişdilər ki, burada etnik və dini zəmində ciddi münaqişələr heç vaxt baş verməmişdir. Məhz bu səbəblərə görə yuxarıda öz əksini tapdığı kimi, tarixən Azərbaycanda məskunlaşmış milli azlıqlar, qeyri-xalqlar etnik, dini və mədəni mənsubiyyətlərinə, etnik-mədəni dəyərlərinə görə burada əhalinin çoxluğunu təşkil edən Azərbaycan türkləri tərəfindən təqib olunmamış, heç bir siyasi fəaliyyətə məruz qoyulmamış və həmişə birgə əmin-amanlıq şəraitində yaşamışlar. Azərbaycanda multikultural mühit, multicultural siyasət ölkənin müstəqil olduğu dövrdə daha da güclənmişdir. Məsələn, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Bakı dünyanın ən çox mədəniyyətli, ən mədəni, müasir şəhərlərindən biri olmaqla bərabər burada da etnik, dini və mədəni zəmində əhali arasında heç bir qarşıdurma, münaqişə müşahidə olunmamışdır, hətta belə münaqişədən söz belə gedə bilməzdi. Daha doğrusu isə parlamentdə ölkədə yaşayan bir neçə xalqın nümayəndələri deputat kimi fəaliyyət göstərdikləri tarixi bir sübut kimi qeyd olunmaqdadır. Milli azlıqların nümayəndələrin bəziləri hətta nazir vəzifəsinə təyin olunmuşdular. [4]

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışının nəticəsində ölkədə olan tarixi multicultural-tolerantlıq ənənələrinin qorunması, mühafizə olunması və inkişafı üçün real şərait yaradıldı, etnik-mədəni müxtəlifliklərin qorunması istiqamətində mühüm, əsaslı işlər görüldü. Müasir dövrdə, günümüzdə də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizm siyasətini uğurla davam etdirməkdədir. Bütün bunların ən əsas nümunəsi kimi 2016-cı ildə ölkəmizdə “Multikulturalizm İli” elan olunmuşdur.

Nəticə. Azərbaycanda digər ölkələrdə olduğu kimi bir sosial hadisə kimi meydana gələn multikulturalizm özünün sonrakı inkişaf mərhələlərində dövlət siyasəti formasını almış, özünəməxsus yeni funksiyalara əsaslanaraq beynəlxalq müstəviyə yerləşdirilmişdir. Bu mərhələlərin reallaşmasında əsas rol dövlətə, hakimiyyətə məxsus olsa da, Azərbaycan xalqının milli xüsusiyyətindən irəli gələn cəmiyyətdəki etnik-mədəni fərqliliyə, müxtəlifliyə xalqın tolerant münasibəti burada multikulturalizmin dövlət siyasəti kimi əsas olmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Azərbaycan multikulturalizminin meydana gəlməsi prosesinin subyektiv səbəblərindən danışarkən Azərbaycan xalqının rolunu da qeyd etmək xüsusi önəm daşımaqdadır. Hər kəsə məlum olduğu kimi, Azərbaycan xalqının qonaqpərvərliyi, humanistliyi başqa xalqların, etnik qrupların, dini icmaların nümayəndələrinə tolerant münasibət onun milli xüsusiyyətlərindən hətta adət-ənənələrindəndir.

Azərbaycan multikulturalizminin meydana gəlməsi prosesinin ilk olaraq obyektiv səbəblərini, dövlət başçılarının və Azərbaycan xalqının cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin qorunması, mühafizə olunması və onların əsasını təşkil edən etnik-mədəni dəyərlərə, önəm verilməsi tolerant münasibət isə subyektiv səbəblərini təşkil edir. Son olaraq mövzumuzun bu hissəsində onu da qeyd etmək istərdim ki, obyektiv və subyektiv səbəblərin qarşılıqlı təsiri ilə meydana gələn Azərbaycan multikulturalizmi uzun tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Tolerantlıq və multikulturalizm ideyaları tam olaraq Azərbaycan dövlətinin, Azərbaycan xalqının ictimai şüurun oyanmasında və digər müxtəlif formalarında öz əksini tapmışdır.

Son illərdə ölkəmizdə milli-bəşəri dəyərlər və multikulturalizm gündən-günə inkişaf etməkdədir. Ölkəmizin bütün sahələrinə öz təsirini göstərməkdədir. Bunlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Milli özünüdərk mərhələsinin ilhamverici qüvvəsi isə həmişə Azərbaycan maarifpərvərləri və milli burjuaziyanın nümayəndələri hesab olunmuşlar.

2. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının istəyi ilə hakimiyyətə qayıdışı ölkədə multikultural mühiti əsaslı şəkildə dəyişdirdi, yaxşılaşdırmağa nail oldu.

3. Bütün bunların ən əsas nümunəsi kimi 2016-cı ildə ölkəmizdə “Multikulturalizm İli” elan olunmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Dilimiz xalqımızın milli-mənəvi sərvətidir. Bakı, 1999;
2. Quluzadə M. Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri. Bakı, 2002;
3. Qurbanov Ə. Beynəlxalq münasibətlərdə din amili, Bakı, 2000;
4. Heydər Əliyev və Azərbaycanda din siyasəti: gerçəkliklər və perspektivlər. Bakı, 2007;

Атамова Л.О.

История национальных и человеческих ценностей и изучение развития нашей страны (Резюме)

Мультикультурализм – это выражение, которое определяет общество, где живут многие культуры и много разных этнических групп. Другими словами, это привело к сохранению и развитию культурного разнообразия людей, принадлежащих к разным нациям и сообществам, и их интеграции в национальную культуру наций и государств, принадлежащих к меньшинствам. Следует отметить, что мультикультурализм как гуманистическая и демократическая теория охватывает толерантность таким образом, что без нее не будут возможны гуманизм, патриотизм, культура высоких личных и международных отношений, межличностное общение, взаимодействие, дружба и сотрудничество.

Atamova L.O.

History of national and human values and study of development in our country (Summary)

Multiculturalism is an expression that defines a society in which many cultures and many different ethnic groups live together. In other words, it has led to the preservation and development of cultural diversity of people belonging to different nations and communities in a particular country and the world as a whole, and their integration into the national culture of minority nations and states. It should be noted that multiculturalism, as a humanist and democratic theory, embraces tolerance in such a way that without it, humanism, patriotism, a culture of high personal and international relations, interpersonal communication, interaction, friendship and cooperation will not be possible.

Rəyçi: filol.f.d. Həşimova D.Ə.

DANIŞIQ STRATEGİYALARI VƏ PLANLARI

Açar sözlər: strategiya, plan, gizli təsir, nitq signalları, kommunikant

Ключевые слова: стратегия, план, скрытый эффект, речевые сигналы, коммуникатор

Key words strategy, plan, hidden effect, speech signals, communicative

Ünsiyyət prosesi müəyyən strategiyaların həyata keçirilməsi yolu ilə kommunikativ məqsədlərə çatmağa yönəlmiş insan fəaliyyətinin xüsusi bir növüdür. Praqmatiklərin hər b sənətindən götürdükləri strategiya anlayışı praqmalinqvistikanın ən mühüm anlayışlarından biridir. “Geniş mənada strategiya kommunikasiya prosesinin spesifik kommunikasiya şəraitindən asılı olaraq planlaşdırılmasını, həmçinin planlaşdırılan planın həyata keçirilməsini əhatə edir” (1, s. 39).

Praqmalinqvistikada kommunikantların dil vahidlərinin seçimində şüurlu və ya şüursuzluğundan asılı olaraq, gizli təsirin kommunikativ strategiyaları və danışiq strategiyaları fərqləndirilir. Kommunikativ strategiya kommunikativ davranışın və ya kommunikativ qarşılıqlı əlaqənin bir hissəsi, habelə məlum kommunikativ qaydalardan istifadə üsulu kimi başa düşülür (2). Danışıq strategiyasında, müəyyən bir məqsədə çatmaq üçün bir sıra müxtəlif şifahi və qeyri-verbal vasitələrdən istifadə edilir. Kommunikativ strategiyanın seçilməsi ünsiyyətin vəziyyətindən asılıdır.

Danışanın gizli təsiri strategiyası gizli praqmalinqvistika sahəsinə aid, forma və məzmunu malik olan tədqiqat vahidi kimi çıxış edir. Gizli praqmalinqvistikada mövcud repertuardan elə dil vahidlər seçilir və öyrənilir ki, burda dinləyiciyə gizli təsir göstərmək üçün dərhal və şüursuz şəkildə yerinə yetirilir. Bu gizli təsirin özəlliyi mətni qəbul edən, həmçinin göndərən tərəfindən tanınmamasından ibarətdir.

Dinləyən bu təsirdən xəbərsizdir, çünki o, leksik və qrammatik konstruksiyaları deyil, gizli praqmalinqvistika nəzəriyyəsində şifahi və siqnallar adlanan mətn və qrammatik kateqoriyaları seçir. İnformasiyanı göndərən üçün bu seçim kommunikasiya aktında dəfələrlə təkrarlanan danışiq təcrübəsinin nəticəsi olan avtomatlaşdırmaya görə adi və qeyri-şüurlu olur. Özü və başqaları üçün gizlədilən, lingvistik vahidlərin seçilməsi və mətni qəbul edənə təsir edən gizli qrammatik mənaları və mətn kateqoriyalarını aktuallaşdıran belə hərəkət danışiq aktı adlanır (3, c. 6).

Gizli təsirin danışiq strategiyası konsepsiyası mətni göndərənin müxtəlif nitq davranışlarını nəzərdə tutur, konkret ünsiyyət situasiyasında özünü ifadə etməklə gizli niyyətini reallaşdırır (4, s. 28). Danışanın dil davranışı inamlı və ya ehtiyatlı ola bilər, danışiq hadisəsinə müxtəlif yollarla aid edilə bilər. Məsələn, o, real və ya qeyri-real hesab edə bilər. Danışanlardan biri və ya hər ikisi çıxış tədbirində iştirak edə bilər.

Danışıq strategiyaları aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

– danışiq planları (danışan/yazan tərəfindən seçim formada həyata keçirilir);

- danışığ planlarının aktuallaşması yalnız danışığ aktı anında baş verir;
- danışığ planları yeniləşməsində seçilmiş dil vahidlərinin ilkin qrammatik və leksik mənalara əlavə məna çalarları qoşulur;
- danışığ aktını yaranması və sürməsində əlavə məna çalarları yaranır;
- əlavə məna çalarlarının dinləyənlə təsir qüvvəsinə malikdir;
- məna çalarlarının təsiri onların danışığ aktında birdəfəliliyi ilə yox, onların iştirakçılarının yaddaşında toplanması nəticəsində baş verir;
- danışığ planlarının baş vermə tezliyi ünsiyyət iştirakçıları tərəfindən intuitiv qiymətləndirilməsi üçün müəyyən həddə olmalıdır;
- danışığ planlarının baş vermə tezliyinin həddinin dəyərləndirilməsi informasiyanın mətni qəbul edən tərəfindən intuitiv qiymətləndirilməsi perlokutiv effekti kimi başa düşülür (5, s.124).

Emosional yönümlü danışığ strategiyaları ünsiyyət prosesində emotiv funksiyaya uyğun gələn mətnin göndərənə yönəldilmişdir:

- 1) kommunikanların ünsiyyət aktında iştirakı edib etməməsi;
- 2) ünsiyyətdə mətni göndərən inamlı/inamsız dil davranışı;
- 3) informasiyanın mətni göndərən tərəfindən real/qeyri-real ehtimal kimi qiymətləndirilməsi.

Hər bir strategiya mətnə öz variantları və ya danışığ planları şəklində mövcuddur. Hər bir danışığ planı məna nüanslarına uyğun gələn müəyyən nitq siqnalları toplusuna uyğun gəlir. Kommunikanların nitq tədbirində iştirak\iştirak etməmə strategiyası mətnə üç plandan birində yenilənir:şəxsi,sosial,mövzu.

Fərdi danışığ siqnalları bunlardır:

- şəxs əvəzlilikləri və I və II şəxsin tək felinin uyğun sonlu formaları və xüsusi “Biz”və”sən” formaları; onların dolayı formaları; onların yiyəlik əvəzlilikləri;
- “burada” və “indi” kimi məkan və zaman formaları;
- feilin I və II şəxsin təklinin və cəminin imperativ forması;
- konkret ünsiyyət aktının iştirakçılarından biri ilə əlaqəli şifahi leksemlər, məsələn, görünür, lazımdır.

Sosial nitq siqnalları bunlardır:

- inklüziv”mən” və “biz”;
- həvəsləndirici əhval-ruhiyyənin inklüziv formaları;
- feilin məsdər forması;
- feilin III şəxsin cəm forması ifadə edilməmiş agent;
- depersonallaşdırılmış “mən”, “sən”, “siz”, “o”, “kim” və s.;
- ola bilər, lazımdır, olmalıdır, vacibdir və s. predikatları;
- antroponik semli leksemlər, məsələn, insanlıq, xalq və s.;

Mövzu planının aktuallaşdırmaq üçün istifadə olunmayanlara daxildir:

- danışığın iştirakçılarına aid edilə bilməyən varlığın nitq siqnalları;
- kontekstdən (situasiyadan) hasil olunmuş, konkret retrospektiv hadisənin iştirakçısı olmayan fərdlər.

Aşağıdakı danışığ siqnalları ünsiyyətə xidmət edir:

- natamam formanın feil indiki zaman kateqoriyaları ilə birləşməsi;
- “olmaq” feilinin sifir forması;
- təkrarlanan inkarın olması;
- tövsiyələr və müraciətlər;
- qısalıq.

İnformasiyanı yeniləmək üçün aşağıdakılardan istifadə olunur:

- feilin keçmiş və indiki zaman formaları;
- “şübhə”nin təyinediciləri ilə birləşmələr;
- istinadlar, izahatlar və sitatlardan istifadə;
- sual cümlələri.

Danışq aktı mətninin göndərən tərəfindən real/qeyri-real kimi ehtimal qiymətləndirməsi strategiyası üç yolla yenilənir: real hadisə, reallaşmamış hadisə, qeyri-real hadisə.

İstifadə zamanı qeyri-real hadisənin planı yenilənir: əhval-ruhiyyə, təklifin xüsusi struktur modelləri, “sanki” kimi sintaktik hissəciklər, intonasiya.

Həyata keçirilməmiş bir hadisənin planı seçim edərkən yenilənir: imperativ əhval-ruhiyyə, modal dəyərli leksik vahidlər.

Dinləyənin danışığa münasibətini qiymətləndirmək yolu ilə formalaşdırmaq strategiyası üç planda təqdim olunur: müsbət, neytral və mənfi münasibətlər. Aktuallaşdırıcı kimi adi/yaxşı/pis qiymətləndirməsi ilə yanaşı, müəyyən bir sosial qrup üzvlərinin müəyyən bir yerdə müəyyən bir zamanda davranış stereotiplərinə uyğun sosial cəhətdən şərtlənmiş komponenti ehtiva edən qiymətləndirici tipli ifadələr fəaliyyət göstərir; məsələn maraqlı/maraqsız, vacib/əhəmiyyətsiz, sadəlik/ mürəkkəblilik, dəqiqlik/qeyri-dəqiqlik, ümumiləşdirmə/təfərrüatlılıq, byüklülük/ölçü, oxşarlıq /fərqlilik və s.

Seçim kateqoriyası müxtəlif vasitələrlə bütün dil səviyyələrində yaradılır: sual sözlər, aydınlaşdırılması, sözlərin sırasını dəyişdirmək, hissəciklər, təkrarlar, intonasiya.

Mətni qəbul edənin pragmatik gözləntilərinin məmnunluq/narazılıq strategiyası, o cümlədən üç plan: lazımsız, kifayət qədər və natamam məlumat. Bu planlardan mətni göndərən tərəfindən təklif olunan məlumat miqdarının seçimi ilə müəyyən edilir. Bu seçim oxucunun/dinləyicinin müəllifin qəbul etdiyi fərziyyə xassələri, yəni onun təklif olunan mövzu üzrə biliyin həcmi, fərdi passiv idiolekti, onun dəyərlər sistemi və s. təmin edilir. Resipientin gözləntilərinin reallaşması, mətnin məzmunu tamamilə mətni göndərəninin məlumatlılıq səviyyəsi və ünsiyyətə maraq dərəcəsi haqqında subyektiv rəyi ilə müəyyən edilir.

Tədqiqatçılar gizli təsirin digər danışq strategiyalarını müəyyən etməyə cəhd edirlər, çünki razılıq/razılaşmanın danışq strategiyası (5, s. 17) və ya təsdiq/ təsdiqləmə danışq strategiyası (6, s. 97) seçilir.

Hər bir danışq strategiyası plan-variantlar şəklində mətni göndərəninin dinləyəinə təsir üçün gizli niyyətini özündə ehtiva edir. Deməli, danışq aktında danışanın gizli niyyəti nitq signallarında aktuallaşaraq dinləyəinə təsir göstərir. Mətinə nitq strategiyalarının həyata keçirilməsi vahidi kimi kiçik sintaktik qrup götürülür. Məsələn, bu suala qayıdaraq, əvvəllər araşdırılmış, mən sizə xatırladacağam və s.

/Mən yalnız bunu sizə xatırladacağam// kiçik sintaktik qrupda müəllif aşağıdakı niyyətini reallaşdırır: ünsiyyətdə kommunikantların iştirakı bə ya iştirak etməməsi; danışanın dil davranışının inamlı və ya əmin olmaması; ünsiyyət hadisəsində mətnin göndərən tərəfindən qiymətləndirməsi.

Danışq strategiyaları və onların variantlarının aktuallaşdırılması danışanın fərdi nitq təcrübəsi əsasında həyata keçirilir. Danışanın avtomatik həyata keçirdiyi nitq siqnalları ilə danışanın dil kimliyi, fərdi xüsusiyyətləri arasında müəyyən əlaqə vardır, çünki ünsiyyət prosesində müəllif öz səlahiyyətindəki məhdud saylı dil vasitələri arasında seçim etmək imkanına malikdir.

Ədəbiyyat

1. Ленец А.В., Матвеева Г.Г.Зарубежная прагмалингвистика (опыт прагмалингвистического анализа лжи): спецкурс для студентов немецкого отделения. – Ростов н/Д:ИПО ПИ ЮФУ, 2008.
2. Lewandowski T.Linguistisches Wörterbuch. Heidelberg; Wiesbaden: Quelle u.Meyer, 1994.
3. Матвеева Г.Г. Скрытые грамматический значения и идентификация грамматического лица («портрета») говорящего. /Дис. ...д-ра филол. наук/ СПб., 1993.
4. Матвеева Г.Г. Нюансы смысла в скрытой прагмалингвистике //Филологический вестник РГУ. – Ростов н/Д, – 1998, №2. – с. 24-32.
5. Матвеева Г.Г. К вопросу о речевых стратегиях скрытого воздействия отправителя текста на его получателя // Личность, речь и юридическая практика:межвуз.сб.науч.тр. – Вып.6. – Ростов н/Д, 2003. – с. 14-20.
6. Дворник Т.В. Одобрение/неодобрение как категория субъект-объектных отношений // Единицы языка:функционально-коммуникативный аспект.ч.2. – Ростов н/Д: РГПУ, 2002. – с. 93-98.

Азиева Э.Э.

Речевые стратегии и планы (Резюме)

В статье рассматривается достижение коммуникативных целей посредством определенных коммуникативных стратегий. Акцент делается на том, что каждая речевая стратегия существует в тексте в виде своих вариантов и речевых планов.

Aziyeva E.E.

Speech strategies and plans (Summary)

The article discusses how speech achieves a communicative goal through certain strategies. The focus is on the existence of each speech strategy in the text in the form of its own options and speech plans.

Rəyçi: filol.f.d. Babayev C.M.

HEYBƏTOV Q.N.
(Azərbaycan Dillər Universiteti)

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ KOMMUNİKATİV YANAŞMANIN ROLU

Açar sözlər: *interaktiv metod, ünsiyyət, kommunikativ yanaşma*

Ключевые слова: *интерактивный метод, общение, коммуникативный подход*

Key words: *interactive method, communication, communicative approach*

Müasir dövrdə xarici dillərin daha səmərəli tədrisi üçün innovativ metod və yanaşmalardan istifadə olunur. Məhz bu səbəbdən ingilis dilinin daha səmərəli tədrisi üçün kommunikativ yanaşma əsas yanaşmalardan hesab olunur.

Hazırda interaktiv metodlar, fəal təlim metodları, təlim texnologiyaları anlayışlarına tez-tez rast gəlirik. Öyrənilən yeni tərz, metod, vasitə və yanaşmalar dilöyrənənlərdə yaradıcılığı, müstəqilliyi inkişaf etdirməklə yanaşı, insan şəxsiyyətini, dilöyrənəndə təbiətə, cəmiyyətə münasibətini, mənəvi dünyasını və s. inkişaf etdirməli, zənginləşdirməlidir. Yeni anlayış kimi meydana çıxan “interaktiv metod” ifadəsi alman tədqiqatçısı Hans Fritsin tədqiqatlarında rast gəlinmişdir. Alimin tədqiqatlarında interaktiv prosesin məqsədi bu proses iştirakçılarının davranış modelini dəyişdirmək və yaxşılaşdırmaq hesab olunurdu. O, interaktiv metodlar haqqında interaktiv tərbiyə prosesi kimi danışırdı (5).

Dil əsasən ünsiyyəti mümkün etmək üçün mövcud olan bir vasitədir. Dilöyrədən dilöyrənənin xarici dil biliyini onun həmin dildən istifadə imkanlarına əsasən dəyərləndirir (4). İnnovativ metod və yanaşmalar, xüsusi ilə kommunikativ yanaşma xarici dil dərsi və ya onlayn dil öyrənmə prosesində qarşılıqlı əlaqəyə yönəlir, bu zaman dilöyrənənlər xarici dil biliklərindən istifadə edərək qrupda çox vaxt danışmağa və dialoq qurmağa çalışırlar.

Kommunikativ yanaşma, dilöyrənənlərin real həyatda xarici dili istifadə etmələrini təmin edə biləcək tədris proqramına artan tələbatla cavab olaraq ortaya çıxmışdır. Əvvəllər xarici dilin tədrisində dilöyrənənlərin ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə bacarıqlarını inkişaf etdirməkdənsə, əsasən qrammatik səriştəyə üstünlük verilirdi.

Kommunikativ yanaşmanın arxasında duran əsas məqsəd təkrarlanan şifahi təcrübələr və tələbə-şagird əməkdaşlığı vasitəsi ilə dilöyrənənləri fərqli real həyat kontekstlərində özünə güvənən ünsiyyətçi olmağa hazırlamaqdır (3). Kommunikativ yanaşmada ünsiyyət tədris metodunun sonu və əsas vasitəsidir. Hər kəs bir dildə cümlə qurma qaydalarına yiyələnə bilər və yaradıcı ünsiyyət üçün bu dildən istifadə etməkdə müvəffəqiyyətli ola bilər.

Ümumiyyətlə, rollu oyunlar, müxtəlif xarakterli didaktik çalışmalar, esse, test tapşırıqlarının icrası, diskussiya, müzakirə və s. fəal təlim metodları hesab edilir. Fəal təlim metodları dedikdə, öyrənənlərin məlumatlanmasını, idrak müstəqilliyini, fikri fəallığını, yaradıcılığını artıran metod və yanaşmalar nəzərdə tutulur. Interaktiv təlim isə qarşılıqlı fəaliyyət prosesində yaradıcı fəaliyyətə əsaslanmaq deməkdir (2).

Təlimdə interaktivliyi müəllim və şagirdin qarşılıqlı təsiri – əməkdaşlıq qabiliyyəti kimi izah etmək olar. Metod olaraq interaktivlik təlim prosesində müəllim və şagird arasında işin gedişindən – mövzudan, şərhədən, dialoqdan, rollu oyundan həmin anda meydana çıxan vacib yanaşmadır.

Kommunikativ yanaşma təlim prosesinin gedişi zamanı interaktivliyi ortaya çıxarır və daha çox dilöyrənənin müstəqil müdaxiləsi ilə baş verir. Ünsiyyət prosesi, həmçinin dilöyrənənlərin özləri arasında olur. Əsas cəhət odur ki, bu prosesdə əməkdaşlıq edən, öyrənənlər və öyrədən eyni hüquqlu mövqedə dayanmalıdırlar. Təbii ki, müəllim öyrədən olaraq təşkilatçılıq, koordinator, məsləhətçi, fasilitator funksiyasını yerinə yetirir.

Dilöyrənənlərin işlərinə müdaxilə etmədən problemləri qoyur, istiqamət verir, nəzarət edir, axtarış strategiyasını hazırlamağa kömək edir. Amma təlim tapşırıqları üzərində dilöyrənənlər özləri birlikdə öz aralarında mübahisə edərək, diskussiya apararaq işləyirlər və bu, onlar arasındakı ünsiyyət prosesini daha da səmərəli edir. Bununla yanaşı, hər bir dilöyrənənin öz fikri, ideyası olur. Tədris prosesində kommunikativ yanaşmanın tətbiqi dilöyrənənlər arasında fikir mübadiləsi prosesini yaxşılaşdırır və mübadilə nəticəsində fikirlər dəyişir, ideyalar təzələnilir. İngilis dilinin tədrisində kommunikativ yanaşmanın tətbiqi, eyni zamanda psixoloji şəraitə də təsir edir. Bu zaman qrupda zəif şagirdlər də müzakirədə fəal iştiraka qoşulurlar: məsələlərin müzakirəsi və kollektiv müzakirənin gedişində biri-birini dinləməyə alışırlar. Hər bir təlim tapşırığının bu cür həlli vasitəsi ilə onlar idraki axtarıcılıq taktikalarını təkmilləşdirir və təlimdə özlərinin müvəffəqiyyət formülünü hər kəsin özü qurmuş olur. Beləliklə, təlim prosesində kommunikativ yanaşma şagirdlərarası əlaqə, qarşılıqlı təsir və əməkdaşlıq prosesini daha da inkişaf etdirir. İngilis dilinin tədrisi prosesində kommunikativ yanaşmanın tətbiqi imkan verir ki, şagirdin biliyi qavrama prosesini daha anlaşıqlı etsin, öz fikrini formalaşdırmağı, onu düzgün ifadə etməyi, öz nöqteyi-nəzəri əsaslandırmağı, müzakirələşdirməyi və digərini eşitməyi, dinləməyi öyrənsin.

Ünsiyyət prosesi dilöyrənənlərin müxtəlif həyatı vəziyyətlərə qoşulmaqla və bu həyatı duymaqla öz sosial təcrübələrini zənginləşdirməyə, qrupda konstruktiv münasibətlər qurmağı, burada öz yerini müəyyənləşdirməyi, konfliktlərdən qaçmağı, onları həll etməyi, kompromis axtarmağı, dialoq qurmağa kömək edir. Bu zaman dilöyrənən təlim materiallarını təhlil edir, onlara yaradıcı yanaşır, problemin ümumi həlli yollarını axtarmağa və müstəqil işləməyə, yaradıcı işlər görməyə çalışır.

Kommunikativ yanaşmanın tətbiqi müəllim və şagird əməkdaşlığını reallaşdırır, onları konstruktiv qarşılıqlı hərəkətə alışdırır, dərstdə psixoloji şəraiti yaxşılaşdırır.

Ümumiyyətlə, tədris prosesində yanaşmanın tətbiqində tam təqlid köçürmə olmamalıdır. Hər bir müəllim şagirdlərin sosial şəraitini, ictimai mühitini, fənnin, mövzunun fundamentallığını və ya praktikliyini, fənlərarası əlaqəni, hətta bilgilərin integrasiyasını, yaş və anlaq həyat təcrübəsi səviyyəsini və pedaqoji-metodik, psixoloji-iradi xüsusiyyətləri nəzərə almalı, prosesin təşkilinə yaradıcı yanaşmalıdır. Xarici dilin səmərəli tədrisi üçün interaktiv metod, yanaşma və müasir texnologiyalar qarşıya qoyulmuş məqsəd və şəraitdən asılı olaraq seçilməlidir. Ona görə də, müəllimlər fənnə, mövzuya, şagirdlərin təcrübə və bilik səviyyəsinə görə bütün təlim modellərində müxtəlif innovativ metod və yanaşmalardan istifadə etməlidirlər. Şagirdlərə yaradıcı düşünmək, müstəqil fikir söyləmək, biliklərini tətbiq edə bilmək bacarıqları aşılanmalıdır.

Belə ki, tədris prosesində kommunikativ yanaşmanın tətbiqi şagirdlərdə ünsiyyət, anlaşıma mədəniyyəti, öz problemlərini həll edə bilmək qabiliyyətini formalaşdırır. İnnovativ yanaşma olan kommunikativ yanaşmanın tətbiqi zamanı şagirdlərarası öyrənmə ünsiyyəti və əməkdaşlığı, müəllim – şagird birliyini əsas tutur. Çevik düşündürücü iştirak fəallığını doğurmayan metod və yanaşmalar şagirdlərin marağını təmin etmir, onları canlandırmır, fəaliyyətə qoşmur. Digər tərəfdən, hər bir şagirdin öz marağı, həyata hazırlıq istəyi var. Belə ki, təlimin həm məzmunu, həm də metodları bu istəyi təmin etməlidir. Bütün bu şərtlər müasir təlimin məzmunca metod və yanaşmalara görə yeniləşməsinə zəruri edir.

Müasir tədris prosesində kommunikativ yanaşmanın çatışmazlığı aşağıdakılara səbəb ola bilər:

- Kommunikativ yanaşma formal strukturlardan daha çox gündəlik vəziyyətlərdə dilin istifadəsinə və ya dilin funksional aspektlərinə diqqət yetirir. Onlar arasında müəyyən bir tarazlıq olmalıdır.

- Qrammatika və struktur qaydalara deyil, mənalara və istifadə qaydalarına üstünlük verilməlidir. Dil davranışına bu cür konsentrasiya, əhəmiyyətli strukturların və qaydaların kənarda qalması mənasında mənfi nəticələrlə gətirib çıxara bilər.

- Bu yanaşma əksər hallarda öyrənənlər qarşısında ağır tələblər qoyan funksional-qeyd proqramına əsaslanır.

- Bu yanaşmanın əsas prinsipi, şagirdlərin ehtiyac və maraqlarını önə çəkməsidir. Bu, o deməkdir ki, hər bir müəllim tədris planını şagirdlərin ehtiyaclarına uyğun olaraq dəyişdirməlidir.

Kommunikativ yanaşmaya görə, öyrənmənin baş verməsi üçün aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- Ünsiyyət: həqiqi ünsiyyəti əhatə edən fəaliyyətlər öyrənməyə kömək edir;
- Tapşırıqlar: mənalı tapşırıqları həll etmək üçün dilin istifadə edildiyi fəaliyyətlər öyrənmə prosesinə şərait yaradır;

- Məna: öyrənən üçün mənalı və orijinal olan dil öyrənməni artırır (5).

Kommunikativ yanaşmaya görə tədrisin bir çox üstünlükləri vardır:

- Kommunikativ yanaşma vahid bir yanaşmadır. Yalnız ənənəvi struktur proqramına diqqət yetirmir. Dilin kommunikativ ölçüsünü nəzərə alır;

- Kommunikativ yanaşma sinif daxilində canlılıq və motivasiyanı təmin edir;

- Kommunikativ yanaşma, şagird mərkəzli bir yanaşmadır. Şagirdin maraq və ehtiyaclarını nəzərə alır;

- İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının ünsiyyətinin yeni əhəmiyyətli zəminlər açdığı bir dünyada, kommunikativ yanaşma təhsildə mühüm rol oynaya bilər (3).

Beləliklə, kommunikativ yanaşmanın tətbiqi əsasında aşağıda qeyd olunan məsələlər diqqətdə saxlanılmalıdır:

1. Dilöyrənənin xarici dilə məruz qalması üçün kommunikativ şagird-şagird fəaliyyətinə (cütlikdə müzakirələr, rol oynama, tapmacaların həlli və digər birgə vəzifələr) sahib olunmalıdır;

2. Ünsiyyət fəaliyyətləri aydın bir vəziyyəti və ya məzmunu, danışanların rollarını və ünsiyyət məqsədini ehtiva etməlidir;

3. Oyunlar, rollu oyun və problemi həll etmə vasitəsi ilə fərqli rəsmi və qeyri-rəsmi qarşılıqlı əlaqələr tətbiq edilməlidir;

4. Müəllimlər lazımi mühit yaratmağa və şagirdlərin fərdi səviyyələri, ehtiyacları və maraqları baxımından fərdiləşdirilmiş vəzifələr seçməyə diqqət yetirməlidirlər.

5. Xarici dilin tədrisində kommunikativ yanaşmanın tətbiqi tədris prosesinin keyfiyyətinin artırılmasına müsbət təsir göstərir. Dilöyrənənlərdə xarici dil bilik, bacarıq və

vərdişlərinin formalaşdırılmasında və inkişaf etdirilməsində innovativ metod və yanaşmaların, xüsusi ilə kommunikativ yanaşmanın rolu böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat

1. Veysova Z. Fəal interaktiv təlim. UNICEF, 2007
2. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам. М. Просвещение, 2006
3. Harmer J. The practice of English language teaching. UK: Pearson, 2015
4. Ur P. A course in English language teaching. UK: Cambridge university press, 2012
5. Richards J. and Rodgers S.T. Approaches and methods in language teaching. Cambridge university press, 2001

Гейбатов Г.Н.

Роль коммуникативного подхода в процессе обучения английскому языку (Резюме)

В этой статье обсуждается важность использования коммуникативного подхода для повышения эффективности обучения иностранному языку. Применение коммуникативного подхода в учебном процессе помогает учащимся развивать знания, навыки и привычки иностранного языка. В статье рассматриваются преимущества коммуникативного подхода в процессе обучения английскому языку и трудности, возникающие при отсутствии коммуникативного подхода в обучении.

Heybatov Q.N.

The role of the communicative approach in the process of teaching English (Summary)

This article discusses the importance of using a communicative approach to make foreign language teaching more effective. The application of a communicative approach in the teaching process helps students to develop foreign language knowledge, skills and habits. This article considers the advantages of a communicative approach in the process of teaching English and the difficulties arising in the absence of a communicative approach in teaching.

Rəyçi: prof. Qaraşarlı Ç.

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ İNTERNET RESURLARINDAN İSTİFADƏ VƏ ÜNSİYYƏT METODLARI

Açar sözlər: informasiya texnologiyası, kompüter, multimedia, distant təhsil, ali məktəb, kommunikasiya bacarığı, müəllim peşəkarlığı

Ключевые слова: информационные технологии, компьютер, мультимедиа, дистанционное образование, высшее учебное заведение, коммуникационные способности, профессионализм педагога

Key words: information technology, computer, multimedia, distance education, university, communication skills, teacher professionalism

Giriş. Müasir təhsilin inkişafında tətbiq olunan səmərəli həll yollarından biri kimi insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində, o cümlədən getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edən təhsildə ən son informasiya texnologiyaları vasitələrinin tətbiqi vacib yer tutur. Belə bir aktual problem ölkəmizin akademik və tədqiqat institutlarının da marağına səbəb olur. Respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi nəşrlərdə tədris prosesinin kompüterləşdirilməsi konkret fənn üzrə, o cümlədən xarici dil sahəsində təlimin təşkilində mühüm amillərdən biri kimi qəbul edilir.

Hazırkı informasiya cəmiyyəti şəraitində və müasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı kontekstində distant təhsilin yaranması və fəal surətdə geniş miqyaslı yayılması müşahidə olunur. Bu, bir çox qabaqcıl dünya ölkələrinin, eləcə də Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminin dünyada baş verən təhsildə inteqrasiya proseslərinə doğru hərəkətə reaksiyasının nəticəsi kimi özünü büruzə verir. Müasir informasiya texnologiyalarının, xüsusilə də Internetin təhsil sistemində geniş tətbiqi tədrisin proqram təminatının bir çox funksiyalarına, təlim prosesi və peşə fəaliyyətində həyata keçirilməsinə, həmçinin ünsiyyətdə informasiyanın inkişafı ehtiyaclarına aiddir.

Məsələnin həlli. Bəşər övladı arasında ünsiyyət vasitəsi kimi dil daim inkişafdadır. Onun mürəkkəb xarakterə malik daxili strukturu, qrammatikası, tələffüz qaydaları, sözlərin yazılışı mütəmadi olaraq dəyişir. Dediklərimizə misal olaraq dünya miqyasında kütləvi formada beynəlxalq kommunikasiya vasitəsi kimi mühüm yer tutan ingilis və alman dillərində baş verən bir çox yeniliyi göstərmək mümkündür. Belə ki, gələcək zamanın bir neçə forması ingilis dilində praktiki olaraq artıq istifadə olunmur, alman dilində bəzi sözlərin yazılış qaydaları dəyişir və s. başqa nümunələri qeyd etmək olar. Elə isə bu dəyişikliklər ali təhsil müəssisələrində xarici dilin tədrisi prosesində nəyə gətirib çıxarır? Bu dəyişikliklər zamanı hansı addımların atılması məqsədəuyğun olar?

İlk öncə, ali təhsil müəssisəsinin müəllimi mövcud olan tədris-metodiki kompleksləri yoxlamalı, daim düzəltməli və xarici dil üzrə tədris materiallarında olan çatışmazlıqları vaxtında aradan qaldırmağa səy gös-

təməlidir. Daha sonra, tədris materialları qrammatik və leksik hadisələrin dəyişməsinə uyğun şəkildə müəllim tərəfindən inkişaf etdirilməlidir. Nəhayət, maliyyə çatışmazlığı məsələsi nə qədər müəllimin çiyinə düşsə də, xarici dilin tədrisinin mövcud komplekslərini təcili olaraq dəyişdirmək və tədris-metodiki kompleksin müasirləşdirilməsi problemini həll etmək zəruridir.

Hazırda respublikamızın ali təhsil müəssisələrində, eləcə də Azərbaycan Dillər Universitetində xarici dillərin tədrisinin müasir metodlarının aktual problemləri kimi aşağıdakı 3 mühüm məqam diqqəti cəlb edir:

- ✓ bütün tədris prosesinin tələbələrin fəal müstəqil işinə yönəldilməsi;
- ✓ tələbələrin özünü ifadə etməsi və inkişafı üçün şəraitin yaradılması;
- ✓ xarici dilin tədrisində əsas məqsədin həyata keçirilməsinə töhfə verən – kommunikativ bacarıqların formalaşdırılması.

Aydın ki, kompüter təlimin məzmununu müəyyən etmir. O, yalnız xarici dilin öyrədilməsi prosesində operativliyi təmin edən effektiv vasitə rolunu oynayır. *“Kompüterdən istifadə edərək xarici dillərin tədrisinin metodik əsaslarının hazırlanması didaktik və metodik imkanların dərin təhlilinə əsaslanmalıdır”* [1]. Onu da vurğulamalıyıq ki, kompüterdən xarici dilin tədrisində tətbiqi aşağıdakı vacib məsələlərin həll edilməsini asanlaşdırır:

- ünsiyyət şərtlərini simulyasiya etməyə imkan verir;
- leksik və qrammatik bacarıqlara yiyələnməyə, təlimi fərdiləşdirməyə və fərqləndirməyə şərait yaradır;
- motivasiyanı artırmağa, dil hazırlığının həcmi çoxaltmağa, tələbənin özünə hörmətinin inkişafına töhfə verir;
- xarici dil üzrə linqvistik materialların digər nitq fəaliyyəti növlərinə köçürülməsini təmin edir.

A.N.Nekrasov və N.M.Semçukun tədqiqatlarının təhlili əsasında, aşağıdakı multimedia tədris vasitələrini ayırd etmək mümkündür: *“səsin yazılması və bərpası üçün vasitələr (elektrofonlar, maqnitofonlar, CD-pleyerlər), optik və proyeksiya kinoteatrları və foto avadanlıqları (televiziya və radioqəbuledicilər, DVD-lər). pleyerlər, kameralar, kinokameralar, konoproyektorlar, kinoproyektorlar), telefon, teleqraf və radio rabitəsi (telefonlar, radiorabitə sistemləri)”* [2]. Bunlardan əlavə, məlumatların sənədləşdirilməsi, rəqəmsallaşdırılması və bərpası üçün avadanlıqlar (surətçıxarma maşınları, kompüterlər, printerlər, skanerlər), interaktiv lövhələr və virtual obyektləri də bu sıraya daxil etmək olar.

Mövzu ilə bağlı digər bir məşhur pedaqoq Penny Urun fikirləri də xeyli maraq doğurur. Onun zənnincə, hazırda kompüter və İnternet önəmli öyrətmə materialları kimi təlim prosesində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. *“Bu günlərdə öyrənənlərin “computer literate” olmasına ehtiyac vardır və dil öyrənmədə ondan istifadə məntiqi cəhətdən çox vacibdir”* [3]. Şübhəsiz, kompüter və İnternet vasitələrindən istifadə daha çox individual işə əsaslanır ki, bununla da öyrənənlər öz sahələrində daha çox bilik əldə etmək imkanına malik olur.

Müasir təlim texnologiyaları üzrə tanınmış alim Azat Xanannov kompüter və İnternet vasitələrinin tətbiqində irəli sürdüyü fikirdə belə vurğulayır: *“ən önəmli məsələ informasiya ilə işləməyi bacaran istifadəçilərin olmasıdır”* [4]. Bu, göründüyü qədər heç də asan məsələ deyildir. Ona görə ki, informasiya ilə işləməyi bacaran istifadəçi olmaq tələbələrdə müxtəlif intellektual bacarıq və vərdişlərin formalaşmasını tələb edir. Tələbələr həm də yeni əldə etdikləri informasiyanı analiz etməli, faktları dəyərləndirib düzgün seçməli və öz dünyagörüşlərini sübut etmək üçün müxtəlif arqumentlər tapmalıdırlar. Bu da səbəbsiz deyildir. Ona görə ki, biz İnternetdə informasiya axtararkən çox sayda informasiyalarla üzləşirik. Həmin informasiyaların heç də hamısı bizim üçün eyni

dərəcədə önəm daşımır. Təbii ki, onların hər biri elmi cəhətdən yüksək səviyyəli olmur və bizim tələbatımıza cavab vermir.

İnternetin demokratik bir zona olması şübhəsiz ki, çox əhəmiyyətlidir. Hər kəs öz informasiyasını orada yerləşdirə bilsə də, təəssüf ki, bu zaman qarşımıza bir çox çətinliklər çıxır. Hətta müəllimlər də İnternetdən dərs materiallarını seçməkdə xeyli problemlərlə üzləşir və çətinlik çəkirlər. Bu cür problemləri həll etmək üçün professional sahələrdən istifadə etməyin zəruriliyi artıq heçkəs də şübhə doğurmur. Xüsusi diqqət yetirmək lazımdır ki, xarici dil üzrə İnternetdən əldə olunacaq materiallar analiz edildikdən sonra seçilib götürülsün.

Aydın məsələdir ki, İnternetdən informasiya götürmək heç də xarici dilin tədrisində effektiv təhsil demək deyildir. Burada əsas məsələ xarici dilin öyrənilməsi sahəsində tələbələrdə tənqidi düşüncənin intellektual bacarığını inkişaf etdirməkdir. Bu da öz növbəsində təhsilalanın informasiya ilə işləmək bacarığı anlamına gəlir ki, o, hər bir təhsil sisteminin əsas məqsədini təşkil etməlidir.

Bəzən İnternet haqqında danışan insanların işlətdikləri jarqonlar bəziləri üçün həyəcana səbəb olur. Məsələn, İnternet başqa sözlə net, kibernet, kibernet qovşağı, onlayn birliklər, elektron kitabxana və s. kimi ifadələrlə bir tutulur. Bütün bu ifadələr İnterneti təsvir edir. İnternet çapın ixtirasından sonra kommunikasiya vasitələrində ən əhəmiyyətli inkişaf kimi tanınmış və hətta sivilisasiyanın sonu kimi ittiham olunmuşdur.

“Ali məktəblərdə xarici dillərin tədrisində multimedia texnologiyalarından düzgün istifadə edilməsi tədris prosesinə yeniliklər gətirməklə yanaşı öyrənənlərin bilik almağa marağını artırır, onları daha motivasiyalı edir, müəllimin məşğələyə hazırlıq prosesini asanlaşdırır” [5]. Bəllidir ki, tələbələr əvvəllər fənlərə dair məlumatları tədris vasitələrindən, dərsliklərdən televiziya verilişlərindən alırdısa, artıq bunları İnternet, elektron kitab, audio material və s. əvəz edir. Ali təhsil müəssisələrinin xarici dil dərslərində multimedia texnologiyalarından elə istifadə etmək lazımdır ki, öyrənənlər dərs prosesində fəal iştirak etsinlər, öz əməyinin bəhrəsini görsünlər və özlərini lazımcə qiymətləndirməyi bacarsınlar.

Multimedia texnologiyalarının inkişaf etməsinin cəmiyyətin də fasiləsiz tərəqqisinə təsir göstərməsi təqdirolunası haldır. Həqiqətən, biz müasir həyatımızı multimedia texnologiyaları olmadan və onlardan istifadəni bacarmadan təsəvvür edə bilmərik. Buna görə də, multimedia vasitələrindən ali məktəblərdə xarici dilin tədrisində istifadə olunması bir çox yeniliklər və üstünlüklər əldə etməyə imkan yaradır. Bu vacib məqamı müəllimlər heç vaxt diqqətdən kənarda qoymamalıdır.

Bir daha təsdiq edirik ki, biz texnologiyalar dövrü olan kompüter əsrində yaşayırıq. Bu səbəbdən, müəllimlər də daxil olmaqla hamının texnoloji cəhətdən bacarıqlı və bilikli olması vacib və aktual məsələdir. Ali təhsil müəssisələrinin müəllimləri kompüterdən səmərəli istifadə etməklə öz tələbələrinə yeni tədris materialları təşkil edə bilirlər. Təqdirəlayiq haldır ki, bütün dünyada olduğu kimi ölkəmizdə də ali təhsil müəssisələri kompüterləşmiş sistemlə dərs keçirlər. Bu səbəbdən, hər bir müəllimin kompüterlə işləmək vərdişlərinin, xüsusilə də “Multimedia təqdimatı” konsepsiyasının tələblərinə uyğun bacarıqlarının olması əhəmiyyətlidir. Müəllimlər öz dərslərini multimedia texnologiyaları vasitəsilə keçmək üçün müəyyən təlimlərə, konfranslara qoşulmalı, bloqlarda, müzakirə qruplarında iştirak etməli və çalışmalıdırlar ki, öz idea və metodlarını multimedia texnologiyaları ilə birləşdirərək tədrisin keyfiyyətini artırınsınlar.

Nəticə. Multimedia texnologiyalarına əsaslanan metodologiyanın ali təhsil müəssisələrində xarici dilin öyrədilməsi prosesinə tətbiqi ilə tələbələrin dinləmə, danışma, oxuma və yazma bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün interaktiv ünsiyyət dəstəyinə diq-

qəti artırmaq lazımdır. Bu səbəbdən, ali məktəblərdə xarici dillərin tədrisi zamanı multimedia təqdimatları hazırlayarkən müəllim İnternetin imkanlarından, müasir multimedia ensiklopediyalarından və elektron dərsliklərdən səmərəli və operativ istifadə etməyi bacarmalıdır. Müəllim multimedia texnologiyalarını tələbələrin xarici dili mükəmməl səviyyədə öyrənmə və bilik təqdim etmə prosesinə daha çox yaradıcı yanaşma kontekstində tətbiqinə yönəltməlidir.

Ədəbiyyat

1. Ağayeva, N. Elektron resurslardan istifadə tədrisin keyfiyyətini yüksəldən vasitə kimi: [Elektron resurs]. – URL: <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=3495>
2. Abdullayeva, N. Təhsil sistemində keyfiyyətin artırılmasında İKT-nin tətbiqinin genişləndirilməsi yolları: magistr e. dər. al. üçün təq. ed. dis. / N.Abdullayeva; Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. – Bakı, – 2016. – 83 s.
3. Əliyeva, F., Məmmədova, Ü. Müasir təlim texnologiyaları: dərs vəsaiti. – Bakı, 2014. – 197 s.
4. Андреев, А. Средства новых информационных технологий в образовании: систематизация и тенденции развития. В сб. Основы применения информационных технологий в учебном процессе Вузов. – М.: ВУ, 1995 г. – с.43-48.
5. Wilson, E. Online electronic libraries: [Elektron resurs]. – URL: <http://www.bileta.ac.uk/94papers/ewilson.html>, 1994, april.

Халилова Н.М.

Методы общения и использование Интернет ресурсов в обучении иностраннных языков (Резюме)

В статье исследуются вопросы внедрения постоянно развивающихся информационных технологий в области образования. К научному анализу привлекаются такие актуальные проблемы как использование сети Интернет в процессе обучения иностранных языков. Изучаются методы развития обучаемого иностранного языка как средство общения с применением современных мультимедийных средств. В статье обосновывается необходимость эффективного использования Интернета педагогами в процессе обучения.

Khalilova N.M.

Methods of communication and use of Internet resources in teaching foreign languages (Summary)

The article explores the issues constantly developing information technologies in the field of education. In this scientific research are involved such topical problems, as the use of the internet in the process of learning foreign languages and communication methods. The methods of development of a foreign language are studied, as a means of communication with the use of modern multimedia tools. The article substantiates the need for effective use of the Internet by teachers in the educational process.

Rəyçi: filol.f.d. Həşimova D.Ə.

Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasının professoru filologiya elmləri doktoru, professor Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəllinin “Müasir alman dilinin qrammatikası” adlı kitabı haqqında

R Ə Y

Oxuculara təqdim edilən kitab mündəricat, ön söz, 1-ci hissəsi 10 fəslə özündə cəmləşdirən 5 hissə, ad göstəriciləri, özək sözlərdən ibarətdir.

Kitabın ön sözü müəllifin 50 ildən yuxarı bir müddət ərzində dərs dediyi bakalavr və magistrlərlə olan ünsiyyəti zamanı alman, ingilis, rus, Azərbaycan dillərinin müqayisəsindən irəli gələn məsələlərin araşdırılmasından bəhs edir. Kitabın bütün fəsillərində, xüsusilə də fonetika və fonologiya ilə bağlı məsələlərin izahında ideyalarına, fikirlərinə söykəndiyi məktəb indiki Sankt-Peterburq (o vaxtkı Leninqrاد) Fonoloji Məktəbidir. Taleyin qisməti ilə müəllif həmin məktəbin dünyada tanınmış simalarından olan L.R.Zinderin rəhbərliyi altında həm namizədlik, həm də doktorluq dissertasiyalarını uğurla müdafiə etmişdir. V.M.Jirmunski, M.İ.Matuseviç, L.R.Zinder, Y.S.Maslov, İ.P.İvanova, L.V.Bondarko, L.A.Verbitskaya və s. kimi dünya şöhrətli alimlərdən aldığı biliklər onun ümumi dilçiliyə olan marağını artırmışdır.

Sovet dönəmində dilin müxtəlif aspektlərinə dair yazılmış dərsliklər, dərs vəsaitləri və kitablardakı ədəbiyyat müəlliflərinin əksəriyyəti keçmiş sovet respublikalarının hüdudlarından kənara çıxmırdı, lakin bu yöndə rəngarənglik bu kitabda aydın görünür.

Hər bir fəslin sonunda aidi ədəbiyyat siyahısı və izahedici qeydlərin, kitabın sonunda ad göstəricilərinin və özək sözlərin verilməsi də müəllifə məxsusdur. Kitabda misalların əvvəlcə transkripsiyada, sonra mötərizə arasında qrafikada, tərcümələrinin isə dırnaq arasında göstərilməsi müəllifin yeniliyidir.

Ön sozdan sonra “Alman dili dünyada” adlı fəslində alman dilində danışan ölkə və əhalinin sayı qeyd olunur, müəllif qloballaşan dünyada bu dilin ingilis dili tərəfindən sıxışdırılmasını göstərir, eyni zamanda durmadan artan mühacirlərin gəlişi də Almaniya bilinqvizm mühitinin yaranmasını da xüsusi qeyd edir.

“Müasir alman dilinin qrammatikası” kitabında “Alman dili fonetikasının tədqiqi tarixinə qısa baxış”, “Tələffüz üsulu və tələffüz normaları”, “Prosodiya və intonasiya”, “Cümlə Fonologiyası” və s. kimi fəsillər yer almışdır. Kitabın müəllifi yazır: “Dilöyrənənlərə və dili tədris edənlərə məlumdur ki, dillərin tədrisində hökm sürən hazırki metodika əsas etibarilə “aşağıdan yuxarıya doğru” (fonemdən cümləyə doğru)” prinsipini rəhbər tutur. Əvvəlcə dil strukturunun ən aşağı səviyyəsi olan fonoloji qaydalar və vahidlər mənimsədilir, sonra pillə-pillə yuxarıya –sintaksisə doğru istiqamət götürülür. ...Bəzi hallarda fonetikanı qrammatikadan ayırırlar. Fikrimizcə bu, düzgün deyildir. Danışılan hər şey ikitərəflidir. Onun ifadə tərəfini fonetika, fonologiya, prosodiya (vurğu və intonasiya) öyrənersə, məna tərəfini morfologiya, sintaksis, leksikologiya, semantika, üslubiyyat və s. öyrənir”.

Kitabdakı maraqlı məqamlardan biri kitabın mündəricatında göstərilmiş bütün bölmə və fəsillərdə müəllifin qeyd olunan problemlərə həm praktik, həm də nəzəri yanaşmalarını ortaya qoymasındır. Mübaliğəsiz demək lazımdır ki, alman dilini öyrənənlər və öyrədənlər yuxarıda qeyd olunan yenilikləri özündə ehtiva edən son dərəcə nəfis tərtibatlı bu kitabdan çox mühüm bir resurs kimi istifadə edə bilərlər.

Kitabda dillərin təbii və süni olmaqla iki yerə bölünməsi barədə məlumat verilir.

Təbii dillər cəmiyyətdə yaranır, bir dil cəmiyyətinin bütün üzvləri o dildə danışır, dinləyənlər tərəfindən başa düşülür və həmin cəmiyyət üçün o, informasiyanın yaranması, saxlanması və ötürülməsi vasitəsi olur. Alman, ingilis, Azərbaycan və s. dillər (son məlumata görə, dünyada 6500 canlı dil vardır) həm də rəsmi dövlət dilləridir. Bunlardan fərqli olaraq, insanların düşünüb kəşf etdiyi dillər də var ki, bunlara süni dillər aiddir (məsələn, Esperanto, volapük, ido və s.). Son dövrlərdə düşünülmüş, yaradılmış, proqramlaşdırma dillərini də süni dillərə aid edə bilərik.

Müəllif kitabda dilin cəmiyyətdə fəal olması səbəblərini geniş şəkildə izah edir.

F.Veysəlli izah edir ki, alman dili almandilli ölkələrdə nəinki istehsal prosesində, həm də bu cəmiyyətlərdə məhsuldar qüvvələrin yetişməsində bilavasitə iştirak edir. İstehsal prosesilə məhsul bölgüsündə eyni hüquqda iştirak etmək baxımından alman dili ingilis dililə rəqabətə girə bilməsə də, onun təsir dairəsi başqa dillərlə müqayisədə (rumin, macar və s.) heç də geri qalmır. Alman dili həm səriştə (competence), həm də dilin tətbiqi (performance) baxımından, başqa etniklərin dillərindən fərqli olaraq xeyli üstünlüklərə malikdir.

Kitabda alman dilinin qrammatikası haqqında geniş tədqiqat aparılmışdır.

Dili öyrənən hər kəs alman dilində ismin 4 halı, feilin təsrifləndiyini öyrənir, sən demə, biz artıq uşaqlıqdan, kortəbii də olsa, qrammatika ilə məşğul oluruq. Biz orta məktəbdən xeyli qrammatik qayda və terminləri də mənimsəyirik. Ümumilikdə, qrammatikanın bir neçə növünü fərqləndirirlər. Dilin obyektiv şəkildə mövcud olan qrammatikası, ayrı-ayrı şəxslərin yaratdığı qrammatika və s.

Qrammatikanın deskriptiv və normativ olaraq iki yerə bölünməsi məsələsi kitabda geniş şəkildə izah olunur. Onlar arasındakı fərq barədə məlumat verilir. Normativ qrammatika deskriptivin nəticələrinə əsaslanmalıdır. Heç bir deskriptiv qrammatika normativdən yan keçə bilməz. Qarşınızdakı qrammatika müəyyən mənada həm normativ və həm də deskriptivdir, yəni o, qaydalar və məsləhətlər vermədən alman dilini olduğu kimi təsvir edir. Burada iki məsələ vacibdir. Birincisi, o, dilin real mənzərəsini əhatə edir, digər tərəfdən, o, bu gün danışılan alman dilinin reallıqlarını əks etdirir.

Alman dilini öyrənmək istəyən hər kəs bu kitabdan yararlanı bilər, yəni o, ünsiyyətə girərkən dildən necə istifadəni öyrədən bir instrumentdir. Biz imkan daxilində çalışırıq ki, almandilli şəxs öz dilində danışarkən nəyi rəhbər tutmalıdırsa, bu kitabdan istifadədə də elə hərəkət etsin. Sözü tələffüz edib cümlədə işlətmək, bunun da əsasında mətn yaratmaq üçün dil daşıyıcısı nə edirsə, bu qrammatikadan istifadə edən də, elə hərəkət etməlidir.

Kitabda fonemdən cümləyə doğru prinsipinin əsaslarına xüsusi yer verilir. Dilöyrənənlərə və dili tədris edənlərə məlumdur ki, dillərin tədrisində hökm sürən hazırkı metodika əsas etibarilə “aşağıdan yuxarıya doğru” (fonemdən cümləyə doğru) prinsipini rəhbər tutur. Əvvəlcə dil strukturunun ən aşağı səviyyəsi olan fonoloji qaydalar və vahidlər mənimsədilir, sonra pillə-pillə yuxarıya – sintaksisə doğru istiqamət götürülür. Başqa sözlə desək, əvvəl fonemlər, fonem birləşmələri və s. öyrədilir, sonra isə söz birləşmələri və cümlə düzəltmək vərdisləri aşılır. Elmi dildə bu, sintetik metod adlanır. İkinci yol isə bunun əksinədir. İlk olaraq cümlə və ya onlara bərabər sözləmlər əsas gö-

türülür. Onlarla yanaşı intonasiya konturları və vurğu modelləri aşılır. Nəticədə xarici dil öyrənənlər ünsiyyət üçün vacib olan mərhələni unudurlar. Bu gün çalışmaq lazımdır ki, dilöyrənməni maksimum uşağın dili mənimsəməsinə yaxınlaşdıraq. Belə olduqda, biz “yuxarıdan aşağı” prinsipilə hərəkət etməli oluruq. Söyləmlərdən başlayıb tədricən dil strukturunun ən aşağı mərhələsi olan fonemlərə doğru məşqlər davam etməlidir. Bu yanaşma üsulunu elmdə analitik metod adlandırırlar. Doğrudan da, xarici dili tədris edən müəllim sinifə girdiyi ilk gündən cümlə işlədir, özünü xarici dildə təqdim edir, salamlaşmanı, hal-əhval tutmağı öyrədir.

Müəllif uşaqların dilöyrənmə vərdişlərinə də kitabda yer verir. O yazır ki, çox vaxt səhv olaraq uşaqlar dil açarkən hansı sözləri işlətdiklərini ön plana çəkirlər. Uşaq ilk vaxtlarda ayrı-ayrı sözlər işlətsə də, onları sözlər kimi dəyərləndirmək düzgün deyildir. Onlar söz-holifrastik cümlələrdir. Biz isə birinci sinifdə uşağa əlifba öyrədirik. Əslində bu, paradoksdur. Doğrudan da, uşaq ilk gündən ünsiyyətə girir, nəsə deyir və deyiləni qəbul edib ona münasib hərəkət edir. Sintaksisin vəzifəsi cümlə tiplərini və formalarını təsvir etməkdirsə, onda sintaksis artıq uşağın birinci cümləsində öz obyektini tapmalıdır. Formanın öyrənilməsi isə sonrakı mərhələlərdə başlamalıdır. Lakin sintaksislə birlikdə fonoloq da işə başlamalıdır, çünki uşağın ilk ifadələrinin göstəricisi intonasiya-dır, vurğudur. Aydın məsələdir ki, bu heç də cümlənin intonasiya qəlibinin fiziki (yəni fonetik) cəhətdən öyrənilməsi demək deyildir. Bu mərhələdə intonasiyanın doğurduğu sosial təsiri müəyyənləşdirmək əsasdır. Akustik-fiziki reallaşmada müəyyən variasiyalar mümkündür. Söhbət seqment vahidlərin fonologiyasından deyil, intonasiyanın “cümlə yaratma” funksiyasından, yəni superseqment vahidlərin fonologiyasından gedir. Ayrı-ayrı fonemlərin əlamətlərinin mənimsənilməsi illər sonra reallaşa bilər. Halbuki cümlə düzəltmək üçün tonun hərəkəti artıq uşağın ilk danışığından əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, aydın olur ki, sintaktik və fonoloji səviyyələrin birgə hərəkətləri labüddür. Bunun əksinə olaraq, fonologiya və morfologiya çox sonralar dəqiqləşir. Deməli, xarici dili öyrədikdən səsdən və sözdən başlamaq real gerçəkliyi inkar etmək deməkdir. Müəllif izah edir ki, uşaqlara melodiya və intonasiya birinci aşılmalıdır. O yazır: “Alman alimi O.Behaquel (1857-1936) demişkən, “daha vacib olan az vacib olandan sonra aşılmalıdır”, yəni qulaqda ən axırda səslənən daha vacibdir”.

Kitabda alman dilinin flektiv dil olması və bu dilə məxsus olan xüsusiyyətlər də izah olunur.

Alman dili flektiv dil olmaqla qrammatik mənalı əksər hallarda kök saitini dəyişməklə yeni məna bildirən dillərdən biridir. Məsələn, /ʃRaebən-ʃʀi:p-gəʃʀi:bən/ (schreiben-schrieb-geschrieben) “yazmaq-yazdı-yazmış (feilin partisip forması)”, /fa:təR-ʃe:təR/ (Vater-Väter) “ata-atalar” və s. İstər isim, istər sifət, istərsə də feil olsun, sözlər bu dildə üç formaya malik olur. Feillərdə bu, *presens* (indiki zaman) – *imperfekt* (keçmiş zaman) – *partisip II* (feilin təsriflənməyən, perfekt, pluskvamperfekt və futurum II-nin düzəlməsində iştirak edən forma), isimlərdə bu, təkdə adlıq və yiyəlik halları, bir də cəm halda adlıq halı sayılır. Sifətlərdə isə bu üç forma adi dərəcə (Positiv), müqayisə dərəcəsi (Komparativ) və üstünlük dərəcəsidir (Superlativ). Sözləri öyrənərkən hər kəsdən onların üç əsas formasını bilmək tələb olunur. Məsələn, /de.R ta:k – dEs ʔa:gəs-di.ʔa:gə/ – (der Tag- des Tages- die Tage) – “gün-günün-günlər”, /ʔ k) mən – ʔ ka:m-gə ʔk)mən/ – (kommen-kam-gekommen) – “gəlmək-gəldi-gəlmiş”, />ʔalt->ʔEltəR - de.R >ʔE1təstə / – (alt-älter- der älteste) – “qoca-bir az qoca-lap qoca” və s.

Vəsaitdə sistem və norma münasibətlərinə yer verilməsi də xüsusi diqqət cəlb edir.

XIX əsrdə ən mühüm problemlərdən biri ədəbi dilin tələffüz normasının unifikasiyanın müəyyənləşməsi idi. F. de Sössürdən sonra dil və danışiq qarşılaşmasına uyğun

olaraq dünya dilçiliyində dilin və nitqin qarşılaşmasını əsas götürüb, onların hər birini ayrılıqda geniş şərh edirdilər. Bunu, adətən, ikili (dixotomik) yanaşma adlandırırdılar. Halbuki L.V.Şerba, XX əsrin sonlarında isə E.Koseriu, onların ardınca F. Veysəlli üçlü yanaşmanı əsas götürürlər. Dil hadisələrini təhlil edərkən “səs eksponentlərindən” invariantlara və ya əksinə hərəkət etmək olar: “Bu göstərilən parametrlərdən hər birinin öz əlamətləri vardır. Səs ekzemplarlarının səviyyəsi – bu səs dalğalarının, ancaq hər cür yox, yalnız insan qulağının eşitdiyi səs axınıdır. Variant səviyyəsi invariant əlamətlərdən başqa, həm də variant əlamətlərinə malikdir... Variant əlamətlərilə dil öz ana funksiyasını – ünsiyyət vasitəsi olmaq funksiyasını yerinə yetirir. Nəhayət, invariant səviyyəsi relevant əlamətlərə malikdir, onların vasitəsilə dil vahidləri qarşılaşmalar sistemi yaradır. Bu üç səviyyənin fərqləndirilməsi nəinki mütləqdir, həm də o halda vacibdir ki, biz dilin səs tərəfinin birmənalı təhlil nəticələrini əldə etmək istəyirik” (s.26).

Müəllifin kitabda fonetikanın tədqiqat metodlarını izah etməsi də maraq doğuran məsələlərdən biridir.

Fonetika ümumi metodologiyayı dərinlən öyrənir, induktiv və deduktiv metodlardan, tarixi-müqayisəli və struktur-funksional metoddan, qarşılaşdırma-tutuşdurma, riyazi-statistik və eksperimental-tədqiqat metodlarından gen-bol istifadə edir.

Hər bir elmin obyektı olduğu kimi, onun tədqiqat metodları da olmalıdır. Bunlarsız heç bir elm mövcud ola bilməz. Metodlardan bəhs edən elmi *metodologiya* adlandırırlar və o, ontologiyaya qarşı qoyulur. Hər bir dil obyektiv gerçəkliyi öz süzgəcindən keçirərək əks etdirir. Alman dilində zaman formaları çox olsa da, onlar fəlsəfi zamanı bütövlükdə əks etdirir. Ancaq Amerikanın hopi dilində zaman formaları yoxdur, hərəkətin zamanı danışq məqamı ilə müəyyən edilir. Hopi dili zamansız dil kimi zamanı aydın bildirən alman və ingilis dillərinə qarşı qoyulur. Yəni hopi dilində əsas feil baş verən hadisənin indiki, keçmiş və gələcək zamanlarını fərqləndirmir. Hopilər dərkətmənin məzmununu koqnitiv vasitələrlə ifadə edirlər. Çoxsaylı tədqiqatlar göstərir ki, dil müxtəlifliyi fərqli dünyagörüşü ilə izah olunmalıdır. Ona görə də, konkret dillərin tədqiqində universal prinsipləri gözləməklə yanaşı, hər dilin spesifik xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq lazımdır. Nəzəri planda irəli sürülən hər hansı bir fikri və ideyanı konkret dilin materialında yoxlamaq olar. Məsələn, universal paradıqm kimi müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik haqqında fərziyyə irəli sürülür, alman və ingilis dillərində o paradıqmin formal əlamətləri vardır: müəyyən və qeyri-müəyyən artikllər: /der (ein) junge (r) Mann/, /die (eine) junge Frau/, /das (ein) neue (s) Haus/, /one book, the book, a (an) book/ və s. Azərbaycan dilində qrammatik səviyyədə buna bənzər bir şey yoxdur. Ancaq bu, o demək deyil ki, Azərbaycan dilində müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bir paradıqm kimi yoxdur. Bizdə qeyri-müəyyənliyi bildirmək üçün /bir/ sözündən istifadə edilir. /Mənim bir kitabım var// və /Kitab dilçilikdən bəhs edir//. Birinci halda söhbət qeyri-müəyyənlikdən, ikinci halda isə müəyyənlikdən gedir. Müəyyənliyi dəqiqləşdirmək üçün /bu, o/ işarə əvəzliliklərindən istifadə edilir. Dilçilikdə istifadə olunan metodlar cürbəcür olur. Onların seçimi qarşıya qoyulan məqsəddən asılıdır. Son zamanlar eksperimental tədqiqat üsullarına tez-tez müraciət olunur. Hələ L.V.Şerba eksperimentə böyük əhəmiyyət verərək yazırdı: “...mənim linqvistik qənaətlərimin əsasında həmişə eksperimentdən alınan dil materialı, yəni dil faktları dayanır.” (s.55)

Ümumi nəzəri planda induktiv və deduktiv metodların fərqləndirilməsi çoxdan bəllidir. İnduktiv yanaşmada müşahidələr və təhlillər əsasında dil faktları toplanır, sonra qruplaşdırılır və müəyyən nəticə çıxarılır. Məsələn, öyrənmək istəyirik: alman dilində /i:/ saiti varmı və varsa, o necə reallaşır? Bunun üçün biz almanların danışığına qulaq asırıq və qeyd edirik: /ni:mant >ıst fo.R mi.R fo.R'''baegə, gangən// -(Niemand ist vor

mir vorbeigegangen) – “Heç kəs qarşımdan keçməyib“. Bu cümlədə /i:/ saiti iki dəfə işlənib. Birinci halda o, inkar əvəzliyi /ni:mant/ sözündə vurgu altında, ikinci halda vurğusuz /mi.R/ sözündə işlənib.

Göründüyü kimi, /i:/ saiti bir cümlədə iki dəfə işlənib. Belə sözlərlərdə istənilən saiti və samiti işlədə bilərik. Alman dili daşıyıcılarının bu dil bilgisi beyinlərindədir və təzədən istənilən i-saitli sözü təkrar-təkrar yoxlamağa ehtiyac yoxdur. Xarici dilləri öyrənəndə isə təkrarlara böyük ehtiyac yaranır. Bundan sonra ümumiləşmə aparırıq ki, alman dilində saitlərdən biri də /i:/-dir. Fonetik ədəbiyyatda /i:/ saitinin işlənməsində məhdudiyyətin olması vurğulanmır. Saitlərin təsvirini rəqəmlərlə də göstərə bilərik. Lakin hər bir saitin öz səslənməsi xüsusiyyəti var və bu səbəbdən də, onları şifahi danışmada rəqəmlərlə vermək düzgün deyildir.

Tədqiqat işində kifayət qədər tanınmış alimlərin əsərlərinə istinad edilib və onların əksəriyyəti son illərin nəşrləridir.

Bu tədqiqat işi böyük və gərgin əməyin məhsuludur və bu sahə ilə maraqlananlar üçün faydalı mənbədir.

Q.N.Heybətov, S.Mustafayeva
Dosents of AUL

Grammar of modern german
(Summary)

The article by prof. F.Y.Veysalli deals with the book named “Grammar of modern German”. It is the book that is the product of the next scientific work of the author. The book needs to be mentioned to be the result of the author’s hard labour. The ideas put forward in the book were formed as a result of the author’s cooperation with students. Reading the article, it becomes clear that the grammar explained by the author has already crossed the boundaries of traditional grammar, and the science of grammar has recently entered a new stage.

The scientific school on which the author is based in the book is Baudouin and Sherba schools. The author is proud to have personally met some of the representatives of the school and is proud to say that he graduated from that school.

The book also compares the German language with different languages.

Г.Н.Гейбатов, доц. С.Мустафаева
Доценты АУЯ

Грамматика современного немецкого языка
(Резюме)

В настоящей книге обобщены многолетние работы автора в области теоретических исследований автора. В ней многие вопросы немецкой грамматики излагаются с совершенно другой точки зрения, потому и они представляются интересными. Книгой могут пользоваться все те, которые интересуются как теоретическими, так и практическими вопросами преподавания иностранных языков в Азербайджане.

DİL HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏR: **HEKAYƏLƏR, LƏTİFƏLƏR** **VƏ DEYİMLƏR**

Elm ancaq xoşniyyətli insanların əlində olanda fayda verir.

Sokrat

Elm, yaxşı zamanlarda sərvət, pis zamanlarda bir sığınacaq və yaxşı bir yol rəhbəridir.

Aristotel

Qüvvət elmdədir, başqa cür heç kəs
Heç kəsə üstünlük əyləyə bilməz.

Nizami Gəncəvi

Elm elm bilməkdir, elm özünü bilməkdir, sən özünü bilməzsənsə, bu nəcə oxumaqdır.

Yunus Əmrə

Dünyanın həqiqətləri elm dilində, insanın həqiqəti isə fəlsəfə dilində yazılmışdır.
Hər hansı bir elmin açarı sual işarəsidir.

Balzak

Dinsiz elm kor, elmsiz din də topaldır.

Albert Eynşteyn

Tarix olanı, elm mümkün olanı, fəlsəfə olmalı olanı öyrənir.

Əbu Turxan

Elm və sənət qoşa qanaddır.

Xudu Məmmədov

Elm adamlarının inkişafı pillə-pillə, sənət adamlarının inkişafı isə birdən-birə və ani baş verir.

Viktor Hüqo

Dil xalqın ruhunun təzahürüdür: dil onun ruhu, ruh isə onun dilidir.

V. fon Humboldt

Kim özgə dili ilə tanış deyilsə, öz dili haqqında da heç nə bilmir.

İ.V.Göte

Yaxşı danışmağı yaxşı yazan müəllifləri oxumaqla öyrənmək olar.

Volter

Nəzəriyyə elmin ruhu, təcrübə bədənidir. Nəzəriyyəsiz fikir dənizində və faktın meşəsində asanlıqla azmaq olar.

D.İ.Mendeleyev

Hər sözün xüsusi bir ölçüsü var,
Ölçüsüz söylənən söz qulaq yırtar.
Bir söz ki, qaşlara düyün vuracaq
Gözəl söz olsa da, söyləmə, burax!

Nizami

Aristotel: Gözəl söz nədir? sualına cavabında “Məntiqə uyğun, qulaq asanları inandıran, eyni zamanda heç kəsin xətrinə dəyməyən söz gözəldir” demişdir.

Şarl Aleksandr Kalonn

Söz mənadan asılıdır, mənə sözdən hər zaman,
Bir-birindən asılıdır, necə ki, cism ilə can.

Məhəmməd Füzuli

Budur cahanda mənim ən bəyəndiyim məslək,
Sözüm odun kimi olsun, həqiqət olsun tək.

Mehmet Akif Ersoy

Hazırladı: filol.f.d. C.M.Babayev

DİQQƏT!!!

«AZƏRBAYCANDA XARİCİ DİLLƏR»

jurnalına abunə davam edir.

Jurnalın illik abunə qiyməti 20 (iyirmi) manatdır.

Jurnalın ildə 4 sayı çıxır.

**Jurnalın təsisçisi və baş redaktoru
filol.e.d., professor F.Y.Veysəllidir**

**Bizi izləyin, bizə qoşulun, dilçiliyimizin yeni sahəsilə
yaxından tanış olmaq imkanı qazanın!**

Ünvan: **Bakı, 1008, Ə.Əbilzadə küç., 67**
Tel.: **496 18 96 (ev); 050 876 19 49 (mobil)**
E-mail: **fveysalov@ gmail.com**

MƏQALƏLƏRƏ QOYULAN TƏLƏBLƏR

Jurnalda çap olunacaq məqalələrə qoyulan tələblər:

Məqalələr üçün şrift **Times New Roman**, şriftin ölçüsü **14**, sətirlərarası interval **1,5** olmalıdır. Məqalənin həcmi **8-10** səhifəyə qədər olmalıdır. Məqalənin əvvəlində üç dildə açar sözlər (5-7), sonunda **Azərbaycan dilində** olan məqalələr üçün **rus və ingilis, rus dilində** olan məqalələr üçün isə **Azərbaycan və ingilis** dillərində xülasə verilməlidir.

Jurnal “Mütərcim” NPM-də səhifələnib və çap olunub.

***** ****

Jurnal “Mütərcim” NPM-də səhifələnib və çap olunub.

Çapa imzalanıb: 24.12.2021.
Format: 84x108 1/16. Həcmi: 4 ş.ç.v.
Tiraj: 300. Sifariş № 283.

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFIYA MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b
Tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru